

Tartu Ülikool

Filosoofiateaduskond

Maailma keelte ja kultuuride kolledž

*ARTHUR DEMARESTI TEOSE ANCIENT MAYA. THE RISE AND FALL OF A
RAINFOREST CIVILIZATION KAHE PEATÜKI TÕLGE JA SELLE ANALÜÜS*

Magistritöö

Epp Kõiv

Juhendaja: Krista Kallis

Tartu 2015

Sissejuhatus	3
1. Sihttekst.....	5
2. Tõlkeanalüüs	75
2.1 Lähtetekst ja selle autor.....	75
2.2 Tõlketeeoreetilised lähtekohad.....	76
2.2.1. Tekstitüüp	76
2.2.2 Funktsionalistlik lähtekoht.....	79
2.2.3 Ekvivalentsus: jah või ei.....	83
2.3 Praktiline analüüs	86
2.3.1 Tõlkestrateegiad.....	87
2.3.2 Tõlkevalikud	89
2.4 Nimede tõlkimine	100
2.4.1 Pärisnime definitsioon.....	100
2.4.2. Nimede tõlkimise strateegiaid.....	100
2.4.3 Ajaühikute nimed	102
2.4.4 Geograafilised nimed	105
2.4.5 Taevakehade nimed	109
2.4.6 Isikunimed	110
2.4.7 Muud nimed	112
2.5 Tõlkeanalüüsi järeldused.....	113
Kokkuvõte	115
Kasutatud kirjandus.....	117
Summary	121

Sissejuhatus

Käesolev magistritöö on kirjutatud Tartu Ülikooli tõlkeõpetuse eriala magistriõppe kohustusliku osana. Töö koosneb Arthur Demaresti teose *Ancient Maya. The Rise and Fall of a Rainforest Civilization*¹ kahe peatüki tõlkest ning selle analüüsist. Tõlkimiseks valiti peatükid *Religion and ideology: beliefs and rituals of the theater-states* ning *Classic Maya politics and history: the dynamics of the theater-states*. Töö on jagatud kaheks suuremaks osaks: esimene osa koosneb sihttekstist ning teine osa tõlkeanalüüsist.

Tõlkimiseks valitud teos on mahukas teaduslik käsitlus maiade tsivilisatsiooni ajaloost ning olemusest alates tsivilisatsiooni lätetest kuni selle allakäiguni koloniaalperioodil, teose lõpuosas heidetakse pilk ka kaasaegsete maiade eluolule. Eestikeelsele lugejaskonnale on tegemist üsna võõra temaatikaga: maiade tsivilisatsioon on meist väga kaugel ning eesti keeles sellest kuigi palju kirjutatud ei ole. Mõned teosed on siiski tõlgitud, näiteks „Muistsete maiade maailm“², mille on tõlkinud Marek Laane. Maiadele keskenduv osa on ka Martin Ellermaa tõlgitud „Muistsetes Ameerikas“³ ning Andreas Arduse tõlgitud teoses „Asteegid ja maiad“⁴. Ruth Lias on eesti keelde tõlkinud ka maiade tuntuima loomismüüdi „Popol Vuh“⁵.

Kõikidest senistest tõlgetest oli ka käesoleva teose tõlkimisel teataval määral kasu. Huvitaval kombel ei ole seniste tõlgete vahel aga kuigivõrd terminoloogilist ühtsust. Et temaatika on eestikeelsele kultuuriruumile niivõrd võõras, siis ei ole ühtsust veel välja kujunenud ning iga tõlkija on valikuid langetanud arvatavasti eelkõige enda tunnetuse järgi. Käesolevaks magistritööks valitud teos on seni tõlgitute kindlasti kõige teaduslikum, seega võttis tõlkija endale eesmärgiks anda panus ka terminoloogia ühtlustamisse. Et kõik senised tõlked on erinevad, langetas ka käesoleva magistritöö kirjutaja subjektiivse otsuse hoida eelkõige silmas ning luua ühtsust just Laane „Muistsete maiade maailma“ tõlkega, sest selle näol on samuti tegemist küllaltki mahuka ja põhjaliku maiade ajaloo käsitlusega.

Oluline omapära tõlkimiseks valitud teose puhul on kultuuriline kolmetasandilisus, mis lisas tõlkimisprotseduurile lisaraskusastme. Kuigi tõlkimiseks valitud teose lähtekeel on inglise keel, siis käsitletav kultuur on maiakeelne. Juba lähtekeelse teksti lugejale on

¹ Demarest. 2004.

² Foster. 2006.

³ Saunders. 2007.

⁴ James. 2010

⁵ 1999.

käsitletav temaatika võõras. Niisiis tuli tõlkimisel silmas pidada nii lähtekeele kui ka käsitletava maiakeelse kultuuriruumi omapärasid.

Töö tõlkeanalüüsi osas võetakse vaatluse alla tõlketeooriad ning tõlkestrateegiad ja valikud, mida tõlkimisel silmas peeti ja kasutati. Esmalt on lähemalt vaadeldud teoreetilisi lähtekohti, mida tõlkija valitud teose peatükkide tõlkimisel kasulikuks pidas, ning selgitatud, miks just need teoreetilised lähenemised antud kontekstis asjakohased on. Tõlkeanalüüsi teises osas on lähema vaatluse alla võetud juba sihttekst ise ning konkreetsed valikud ja strateegiad, mida sihtteksti loomisel kasutati. Kõiki valikuid on püütud põhjalikult ja asjakohaselt selgitada. Tõlkeanalüüsi viimases alapeatükis on eraldi vaadeldud nimede tõlkimist. Kuigi nimede tõlkimist on sageli nähtud ebaproblemaatilisena, siis antud teksti kontekstis oli asjakohane nendega seotud valikuid lähemalt vaadelda ning selgitada.

Kirjutaja tänab siinkohal kasulike nõuannete, produktiivse tagasiside ja toetava suhtumise eest juhendaja Krista Kallist ning mõistva ja positiivse suhtumise eest ka kõiki teisi õppejõude ja kaasüliõpilasi.

1. Sihttekst

8 Religioon ja ideoloogia: teaterriikide uskumused ja rituaalid

Võõraste kultuuride religioonide, poliitilise elu ning maailmavaadete olemust ja rolli teiste institutsioonide suhtes on ajaloolastel ja antropoloogidel keeruline analüüsida. Seda sellepärast, et need juhivad meid eemale kõiki inimesi siduva ühisosana toimivast bioloogiliste vajaduste sfäärist ja toovad meid mõtte, kultuuriliste väärtuste ja filosoofia valdkonda. See valdkond tuleneb psüühilistest ja emotsionaalsetest vajadustest, mida me tunneme seni halvasti isegi oma Lääne kultuuri puhul. Sageli kõnelevad arheoloogide tõlgendused Kolumbuse-eelse ideoloogia küsimustes enam õpetlastest endist ja nende kultuurilistest väärtushinnangutest kui muistsetest ühiskondadest, mida nad uurivad.

Maiade puhul on kõrgkultuuri puudutavates küsimustes seisukohti äärmusest äärmusesse. Kultuurilise materialismi koolkonna esindajad ning ökoloogiat tähtsustavad arheoloogid on maiade uuringuid kritiseerinud liigse religiooni-, kuningate-, hauakambrite- ja kunstikesksuse tõttu; majanduse, ökoloogia ja infrastruktuuri alusküsimustele pööratud tähelepanu on olnud aga ebapiisav (Marcus 1983a; Webster 1993; Sabloff 1990; Marcus 1995; Sanders ja Webster 1988; Fowler 1997). Selline kriitika on suuresti õigustatud, hoolimata viimase kolme aastakümne jooksul tehtud katsetest mainitud probleemiga tegeleda (nt Sabloff 1990). Nagu juba kolmandas peatükis mainitud, tegelesid 19. sajandi keskpaigast varase 20. sajandini arheoloogiaga härrasõpetlased Inglismaalt ja Põhja-Ameerika Ivy League ülikoolidest, kelle Kolumbuse-eelse ajastu analüüs peegeldas – olgugi, et alateadlikult – nende endi hoiakuid. Nad pidasid maia preester-kuningaid õpetatud eliidiks ning klassikalisi maiasid endid ülemuslikeks teiste, vähem „haritud“ naabrite suhtes Mehhikos ja Kesk-Ameerikas (nt Thompson 1966). Niisugused probleemid ei ole ainuomased vaid maiade uurimisvaldkonnale, vaid on osa üleüldisemast subjektiivsusest, mis kaasneb vältimatult muistsete ja ning väga erinevate kultuuride säilmete tõlgendamisega (vrd. Hodder 1985; Shanks ja Tilley 1987, 1988).

Hiljutised läbimurded hieroglüüfide dešifreerimisel on võimaldanud heita värsked pilke maiade poliitikale ning mõningal määral ka majandusele. Samas aga on mainitud edusammud toonud arheoloogid tagasi kinnisidee juurde eliitkultuurist, -religioonist ja -ajaloost. Taaskord pühendatakse ebaloomulikult palju kultuuri elitaarsete aspektide uurimisele. On

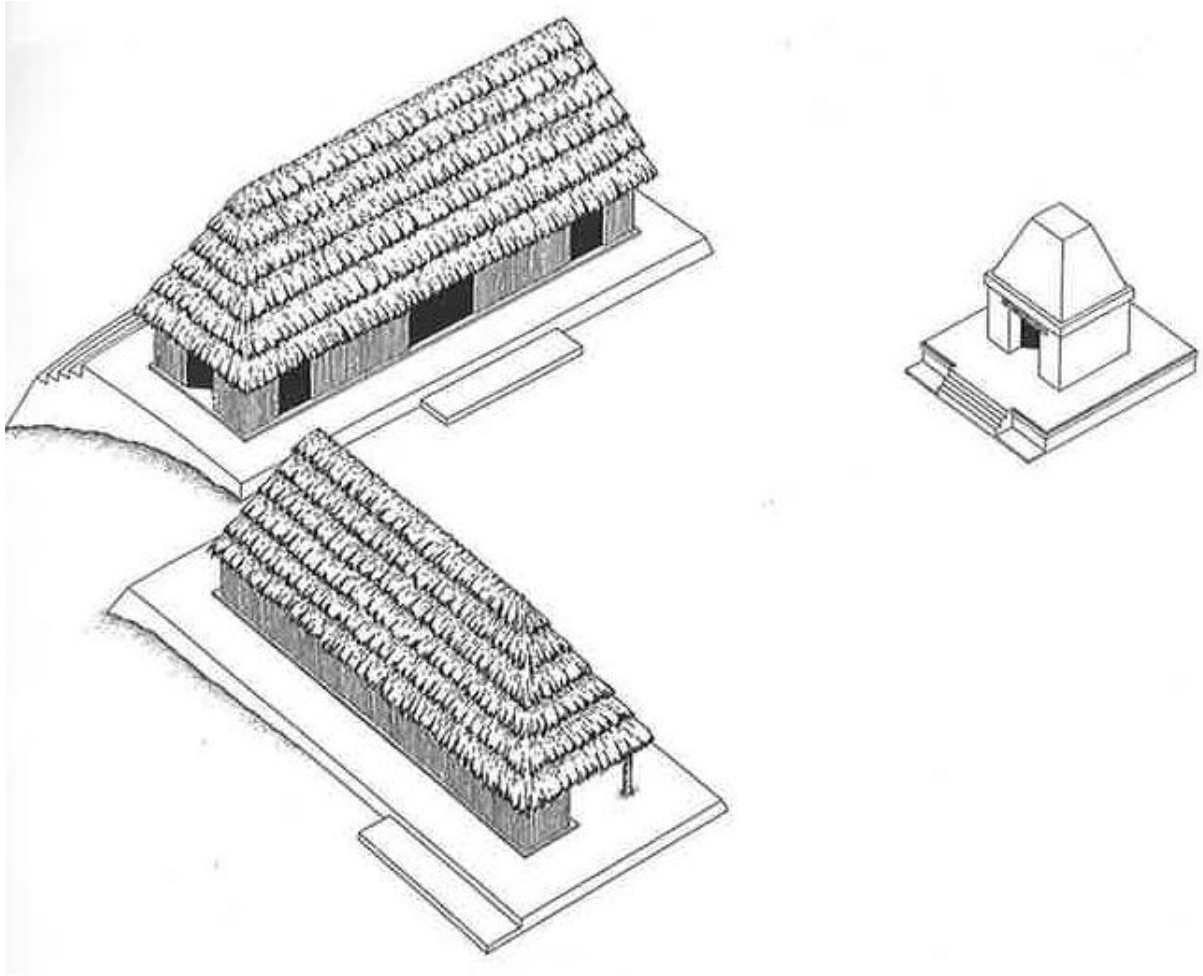
tähelepanuväärne, et maiade puhul võime olla kindlamad rituaalides väljendunud religioosetes ja maailmavaatelistes aspektides kui nende majandlikus tegevuses ja ühiskonna struktuuris; enamike tõeliselt eelajalooliste ühiskondade puhul on meie teadmistepagas aga just vastupidine.

Olles mainitud probleemidest teadlik, keskendub käesolev peatükk muistsete maiade maailmavaate, religiooni ja rituaali uurimisele. Ulatuslik energia- ja ressursikulu, mida maiad pühendasid riitustele, templitele ja hauakambritele, on miski, mida oleks viga pidada epifenomenaalseks või vähetähtsaks. Teisalt aga ei tohiks ka lasta end liigselt lummata muistsete maiade eliitkultuuri vaatamängulisusest ja unustada fundamentaalse tähtsusega küsimusi, mis puudutavad klassikalise maia kunsti ja ideoloogia seoseid majanduslike ja poliitiliste süsteemidega, millega nad lõimused.

Esivanemate kultus

Maiade religiooni tuumaks oli üldisem maailmavaade, mis rõhus esivanemate kultusele, lahkunud eelkäijate sügavale austamisele ning püüdele neile igati meelepärane olla, sest just nemad olid lüliks üleloomulike jõudude ning elavate järeltulijate vahel. Nii mõnedki maiadele omase rõhutatud tseremoniaalsuse aspektid – näiteks jumalikustatud valitsejate kultused – olid üldisema esivanemate kultuse võimendatud vormid. Alles viimasel ajal on arheoloogid hakanud rohkem rõhku panema ka perekonna tasemel esinenud esivanemate kultusele klassikalisel ja eelklassikalisel perioodil (McAnany 1995). Maia perekonnad olid tõenäoliselt patrilineaarsed ning sageli ka patrilokaalsed, seega oli olulisel kohal silmapaistva meessoost eelkäija austamine, kelle auks võis majapidamiskompleksis asuda väike pühapaik (joonis 8.1). Kuid kõik perekonna esivanemad asusid nende läheduses: üldiselt maeti eelkäijad kodupõrandate alla koos mõningate hauapanustega, mis peegeldasid perekonna staatust ja jõukusastet (joonis 8.2). Majapidamiste komplekside pühamutes peeti esivanemate auks palvusi ning viidi läbi rituaale, perepead ohverdasid eneseohvri korras ka oma verd (Tozzer 1941: 113-121; Schele ja Freidel 1990; Freidel *et al.* 1993; 204-207, 445-447).

Nii mõneski mõttes olid maia linnade suured kivitemplid neis asunud suurepärase kuninglike hauakambritega pelgalt koduste pühamute võimendatud versioonid. Tseremoniaalkeskuste võimsad pidustused surnud kuningate auks olid lihtsalt esivanemate kultuse

Joonis 8.1 „Majapidamiskompleksi plaan 2“ elamute grupp idaküljel asetseva kodupühamuga Punta de Chiminost (joonistanud Luis. F. Luin)

suurejoonelisimaks väljundiks, kus valitseva sugupuu esivanemaid austati kui terve kogukonna esivanemaid. Suurte pidustuste üle valvas valitseva dünastia kuningas; just niisamuti, nagu perekondade patriarhid juhtisid tagasihoidlikke riitusi ning matusetalitusi kodumajapidamiste väikestes pühamutes (McAnany 1995). Ka kuninglikud verelaskmisrituaalid suurte templite tipus maia akropolidel sarnanesid kodustele verelaskmisrituaalidele, mida viisid läbi šamaanid ja perepead. Kuningliku ning perekondliku esivanemate kultuse ulatus ning kulukus erinesid teineteisest tohutult, kuid põhiolemuslikult olid uskumused ja rituaalid samasugused kõikidel maia ühiskonna tasanditel (Demarest 1992b; McAnany 1995; Freidel *et al.* 1993).

Jumalad ja kosmos

Lisaks alalisele esivanemate kohalolekule iseloomustas muistsete maiade maailma ka suur jumaluste, teiste üleloomulike olendite ja pühade vägede hulk. Maiade pühadusekontseptsioon oli nii kõikehõlmav, et kindlate funktsioonide ning väljunditega jumalusi kirjeldada oleks mõneti ekslik. Lisaks hispaania kroonikute poolt kirjeldatud jumalustele olid maiade jaoks jumalikud ka numbrid, teatud kalendriperioodid ja geograafilised iseärasused, lahkunud esivanemad ja valitsejad. Maiad sakraliseerisid oma universumi, tõlgendades seda kalendri, astronoomia ja kosmose füüsilise vormiga seotud struktuurüksuste kaudu. Jumalad olid sel kosmilisel kaardil sõlmpunktideks ning nende iseloom ja assotsiatsioonid, nende hea- või pahatahtlikkus muutus vastavalt maia kalendri või Päikese, Kuu, Veenuse ja teiste taevatahtede positsioonile. Šamaanid, preestrid ja varased preester-valitsejad olid need, kes inimesi sel keerukal kosmilis-kalendrilisel kaardil juhatasid, kasutades selleks enda koodekseid ja astroloogilisi teadmisi. Nemad andsid nõu, millal ja kuidas peaks ühe või teise jumaluse soosingut otsima.

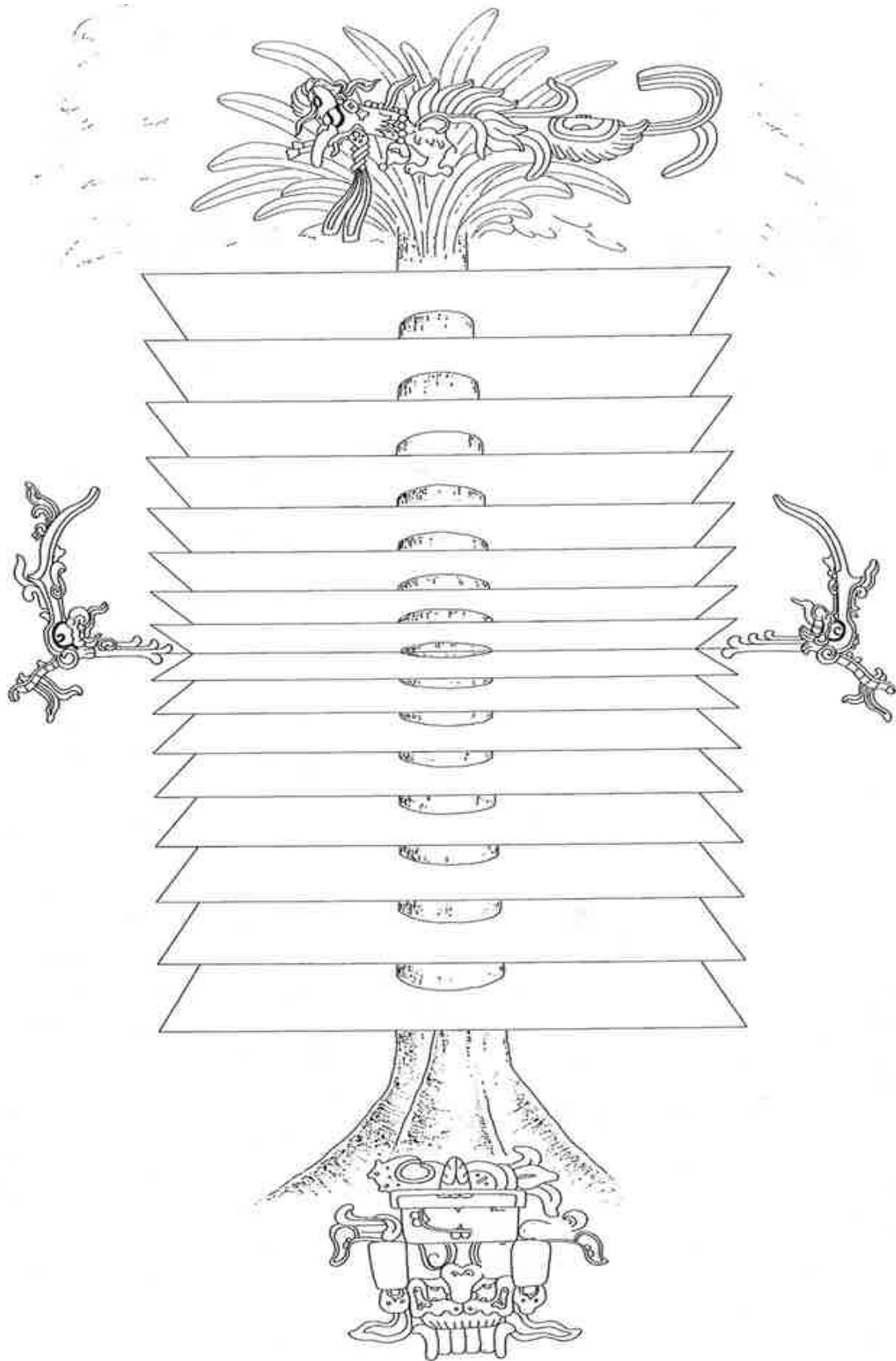
Mitmed jumalate vormid olid seotud nelja erineva värvisuunaga (punane/ida, must/lääs, valge/põhi, kollane/lõuna). Nende dualistlik loomus sidus neid aga öö või päeva, elu või surmaga. Kontseptuaalne kosmogramm määras ära jumala olemuse ja avaldusvormi ning vaid hoolikalt oma astronoomilisi teadmisi ja kalendrit analüüsides said preestrid ja valitsejad juhtida sobivaid riitusi, mille abil kindlustada nii edukas viljasaak kui ka üksikisikute, perekondade, kogukondade ning terve linnriigi tervis ja tulevik. Taolised mitmekesise ja muutliku loomusega jumalused ning teised üleloomulikud olendid olid omased pea kõikide Kolumbuse-eelsete tsivilisatsioonide religioonidele: lõviosas neist olid dünaamilise kosmogrammi segmendid ja taevakehade liikumine samuti sakraliseeritud, antropomorfiseeritud ja jumalikustatud (Leon-Portilla 1963, 1968; Marcus 1978, 1989; Nicholson 1971). Lääne inimestele, näiteks 16. sajandi hispaania vaimulikele, näis selline religioosne süsteem arusaamatuna, mis tõi kaasa korduvaid väärtõlgendusi. Kreeka-Rooma „paganlus“ oli neile tol ajal ainsaks näiteks polüteistlikust, mitte-kirstlikust religioonist kõrgtsivilisatsioonis. Alles viimastel aastakümnetel on suudetud mõista Kolumbuse-eelsete jumaluste mitmekesist olemust ning seda, et jumalad olid lahutamatu seotud pühaks peetud aja, kalendrisüsteemi ja astronoomiaga – maiade kosmoloogia parameetritega (vt. Demarest 1981; Leon-Portilla 1973).

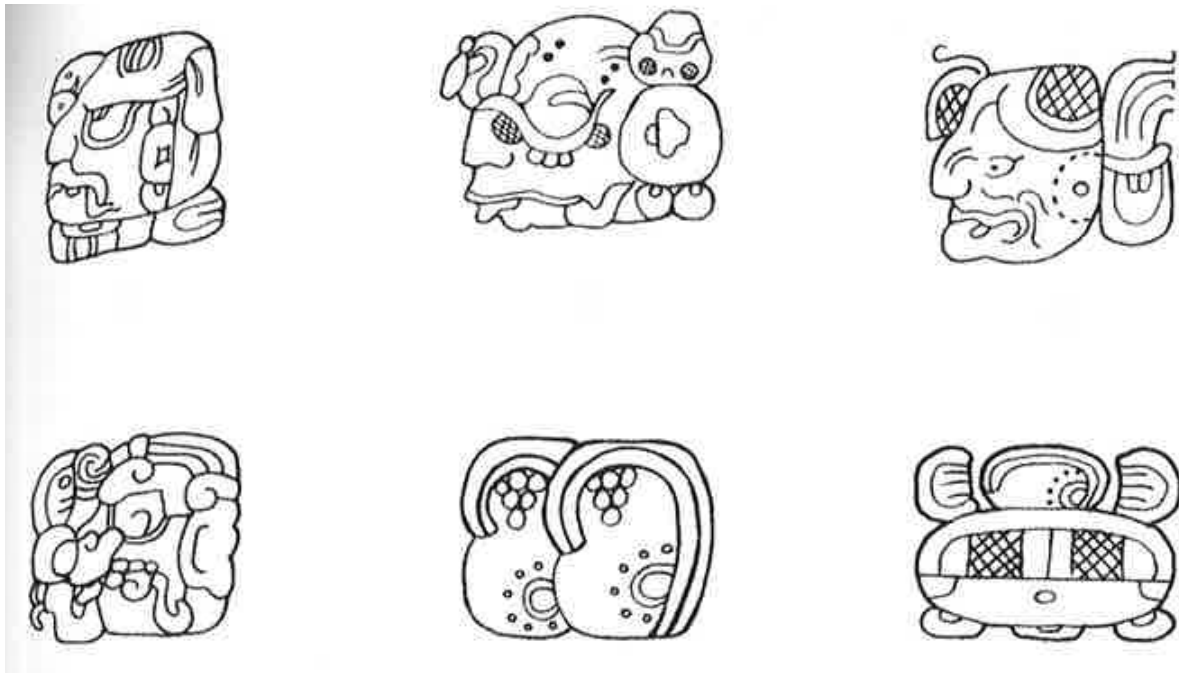
Joonis 8.2 Tagasihoidlike hauapanustega matus Cancuenist

Maiade kosmogramm oli väga struktureeritud: kolmteist taeva ja üheksa allmaailma taset, millest igatüki oli kindla jumala kaudu isikustatud ning moodustas tasandi (joonis 8.3). Taevalike maailmade ning öö ja surmaga seonduvate allmaailmade vahel asus maine tasand, mis oli koduks inimestele; seda tasandit kujutati näiteks kahepealise kaimani või suures järves kõhutava kilpkonnana. Iga tasand oli omakorda seotud nelja värvisuunaga: jällegi, punane/ida, must/lääs, valge/põhi ja kollane/lõuna. Paljudel olulistel jumalustel, näiteks Itzamná, kes oli kõige võimsam jumal, ja Chakidel, vihmajumalatel, olid kindlad vormid, mis olid seotud ühe või teisega mainitud värvisuundadest. Igal sellisel jumalal, näiteks punasel ida-Chakil, olid kindlad assotsiatsioonid ja ended vastavalt erinevatele kalendripäevadele ja taevakehade positsioonile (J. E. S. Thompson 1970; Taube 1992). Võimas Itzamná oli üheaegselt nii looja, päikesejumal kui ka kogu maia kosmogrammi enese kehastus. Üks Itzamná vorm oli K'inich Ahaw, päevane päike (joonis 8.4a). Maia valitsejad seostasid end ikonograafia kaudu oma šamaan-kuninga rollis sageli K'inich Ahaw'ga. Oma allmaailma vormis sai Itzamnást Öö Jaaguar – sügavustes läbi öö rändav Päike (joonis 4b). Üleüldse näib Päikese liikumisel taevas ning Päikese muutlikul kursil Maa suhtes aasta jooksul olevat olnud oluline tähtsus maiade universumi-kontseptsiooni määratlemisel (nt. Freidel ja Schele 1988a, 1988b; Schele ja Freidel 1990: 64-95).

Päikese, Kuu ja Veenuse päevaste, hooajaliste ning aastaringsete liikumiste olulisus väljendus nii maiade mütoloogias, kalendris kui ka rituaalides. „Popol Vuh“, mis on kõige tuntum maiade loomismüüt, jutustab loo kangelaskaksikute Hunaphu ja Xbalanque võitlusest Öö Isanda ja allmaailma jõududega (D. Tedlock 1985). Kaksikud laskuvad allmaailma, hukuvad ning sünnivad siis imekombel taas. „Popol Vuh“, nagu ka Mesopotaamia eepos „Gilgameš“ ja Antiik-Kreeka lood Persephonest ja Orpheusest, tõstab esile inimkonna jaoks keske tähtsusega surma- ja surelikkuse temaatikat ning on metafooriks põllumajanduslikule tsüklile ja iga-aastasele viljasaagi taastärkamisele. „Popol Vuh“ puhul aga esindavad Kangelaskaksikud selgelt ka Päikest ja Veenust, mis on päevasel ajal taevas, kaovad öösel allmaailma ning ilmuvad hommikul taas. Müütiline teekond läbi allmaailma, võitlus surma- ja pimedusjõudude vastu ning kaksikute taassünd vastab Päikese ja Veenuse kui Ehatähe päevasele teekonnale läbi allmaailma ja nende taassünnile järgmisel päeval Hommikupäikese ja Koidutähena (joonis 8.5). Märkimisväärne on see, et lisaks tugevatele astronoomilistele ja astroloogilistele seostele on selles maia loomismüüdis nii surma kui taassünni mehhanismidena kasutusel ka veresümboolika ja inimohver.

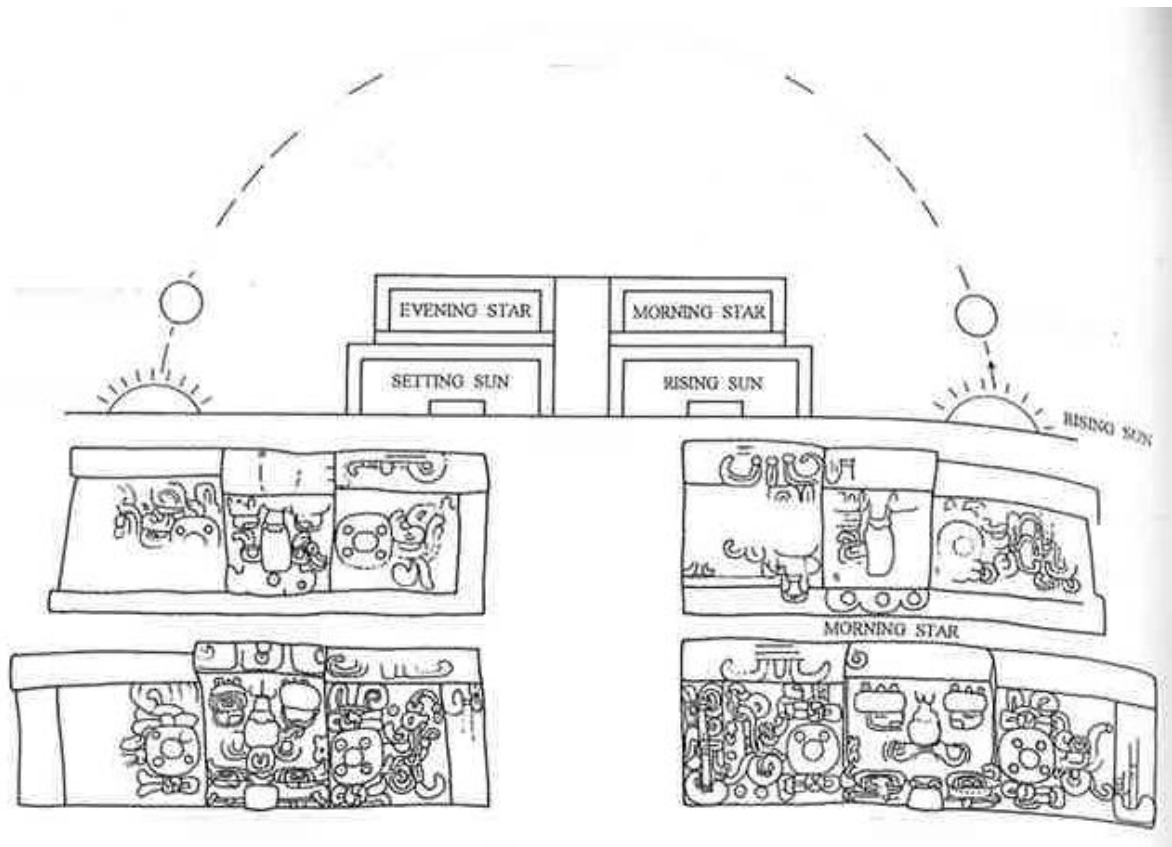
Joonis 8.3 Skemaatiline joonis klassikalise ajastu maiade kosmosekontseptsioonist; pildil maailmapuu (*axis mundi*) (joonistanud Luis F. Luin)

Joonis 8.4 Maia jumalaid ja pühasid ajähikuid tähistavaid hieroglüüfe (joonistanud Luis F. Luin ja Sarah Jackson):

- a) K'inich Ahaw, päikselise näoga valitseja
- b) Öö Jaaguar; öine päike
- c) Pawathun
- d) Chak
- e) *bak'tun*
- f) *k'atun*

Teistel maia jumalatel oli oma kindel positsioon kosmogrammis igal allmaailma, Xibalba, tasandil, teiste seas näiteks taevase kuu jumalanna Ix Chelil ja Öö Üheksal Isandal. Meie maise eksistentsi tasand toetus Pawathunidele, kes tasandi igat nurka oma neljal eri kujul toetasid (nt. joonis 8.4c). Taevad toetusid Bacabidele, kellest igaüks valitses teatud osa üle 260-päevasest rituaalkalendrist (vaata allpool). Bacabidel oli neli märkimisväärsemat avaldusvormi, igaüks neist seotud ühega neljast värvisuunast, lisaks sellele aga ka mitmeid teisi, vähem mõistetud vorme. Ka väga tähtsatel Chakidel (joonis 8.4d) oli neli olulisimat värvisuundadega seotud vormi ja teisi ilminguid. Need, juba olmeekeide ajast tuntud jumalad, hoidsid ohjes äikest, välku ja vihma, millest viimane oli tavalisele maia talupojale ületamatu

Joonis 8.5 Cerrose (Belize) eelklassikalise templi kosmogramm (Luis F. Luini ümberjoonistus joonisest II.1, Freidel ja Schele 1986: 108)

olulisusega. Erinevad ajaühikud, näiteks (ligikaudu) 20-aastane *k'atun*, olid pühad (joonis 8.4f), nagu ka kalendrinumbrid ühest kolmeteistkümmeni, kuud ja teised kalendritähised, näiteks pika ajaarvamise perioodid (joonis 8.4e). Konkreetse funktsiooniga jumaluste hulka kuulusid veel maisijumal Yum Kaax, surmajumal Yum Cimil, loomis- ja verelaskmisjumalad „Sõudjajumalad“ ning üleloomulikud olendid, kes olid seotud loomismüütide, Põhjanaela, Orioni tähtkuju ja Linnuteega (Taube 1992; Freidel *et al.* 1993: 59-116).

Varasimate perioodide arhitektuurist, ikonograafiast ja hieroglüüfidest ilmneb, et eliidil ja valitsejatel oli sel kosmilisel panoraamil keskne koht (joonis 8.5; Clark *et al.*; Freidel 1981; Freidel ja Schele 1988a; M. Coe 1981). Maia ideoloogia ja seda saatva arhitektuuri, monumentide ja pidustuste rabav ilu keskendub *k'uhul ahaw'le*, maia kuningriikide püha valitseja kultusele (Freidel 1992). Valitsejat ja valitsejavõimu seostati mitmete erinevate jumalustega, muu hulgas ka ikonograafide ja epigraafikute poolt Jumal K-ks ja Jumal L-iks nimetatud jumaluste eri vormidega. Ka kõige varasem maia tseremoniaalkeskuste arhitektuur

ja ikonograafia paigutab valitseja universumiteljel kesksele kohale; tema kaudu suhtles maine tasand taevaste tasandite ja jumalate ning ka allmaailma, allmaailma isandate ning esivanematega (Freidel ja Schele 1988a, 1988b). Avalike eneseohverdus- ja genitaalsete verelaskmisrituaalide, teiste ohvrivormide ja nägemuste kaudu sai valitsejast üheaegselt nii inimeste eestkõneleja jumalate juures kui ka jumalate endi kehastus (nt. Schele ja Miller 1986: 175-196, 301-312). Nii oli valitseja sisuliselt religiooni asjatundja või „šamaan“, kes lähtus muistsetest põhimõtetest ja riitustest. Varases ikonograafias on valitseja šamanistlikule rollile viidatud lausa niivõrd selgelt, et paljud ajaloolased leiavad, et maia kuningavõim ongi välja arenenud šamanismist (nt. Freidel *et al.* 1993; Lucero 2003; vrd. Demarest 2002).

Šamanism

Eelklassikalisest perioodist alates – ja ka juba olmeeekide ühiskonnast ning varemgi – võime leida hulganisti tõendeid šamanismi olemasolu kohta Mesoameerika kultuurides (Blake 1991; Clark 1994; Clark ja Blake 1989; Demarest 2001, 2002). Šamaanid on religiooni asjatundjad, kellele usutakse olevat erilised võimed ja teadmised, mis on vajalikud ülejäänud kogukonnaliikmete suhtluseks üleloomulike jõududega. Šamaanid aitavad teistel inimestel jumalate ja esivanematega suhelda, nad ravivad haigusi ning ennustavad ilmutuste kaudu tulevikku. Šamaane on pea kõikides kultuurides, kuid mida komplekssemaks muutub riikluse tase, seda enam asenduvad nad formaalsemate religioossete institutsioonidega, millele on iseloomulikud dogma, preestrid ning riigi institutsioonidele paralleelne (ja sageli neid tugevdav) hierarhiline struktuur. Maia tsivilisatsiooni puhul on paeluv see, et nagu esivanemate kultus, nii säilitati ka paljud šamanistlikud tavad klassikalise perioodi arenenud linnriikide ideoloogiates ja rituaalides. Paljusid neist on edasi viljeletud ka pärast hispaanlaste vallutusi ning arenedes käsikäes maia kultuuri ja vastupanuga, on neist välja kujunenud praktikad, mida viljelevad tänapäeva šamaanid kõikjal Mehhikos ja Guatemalas.

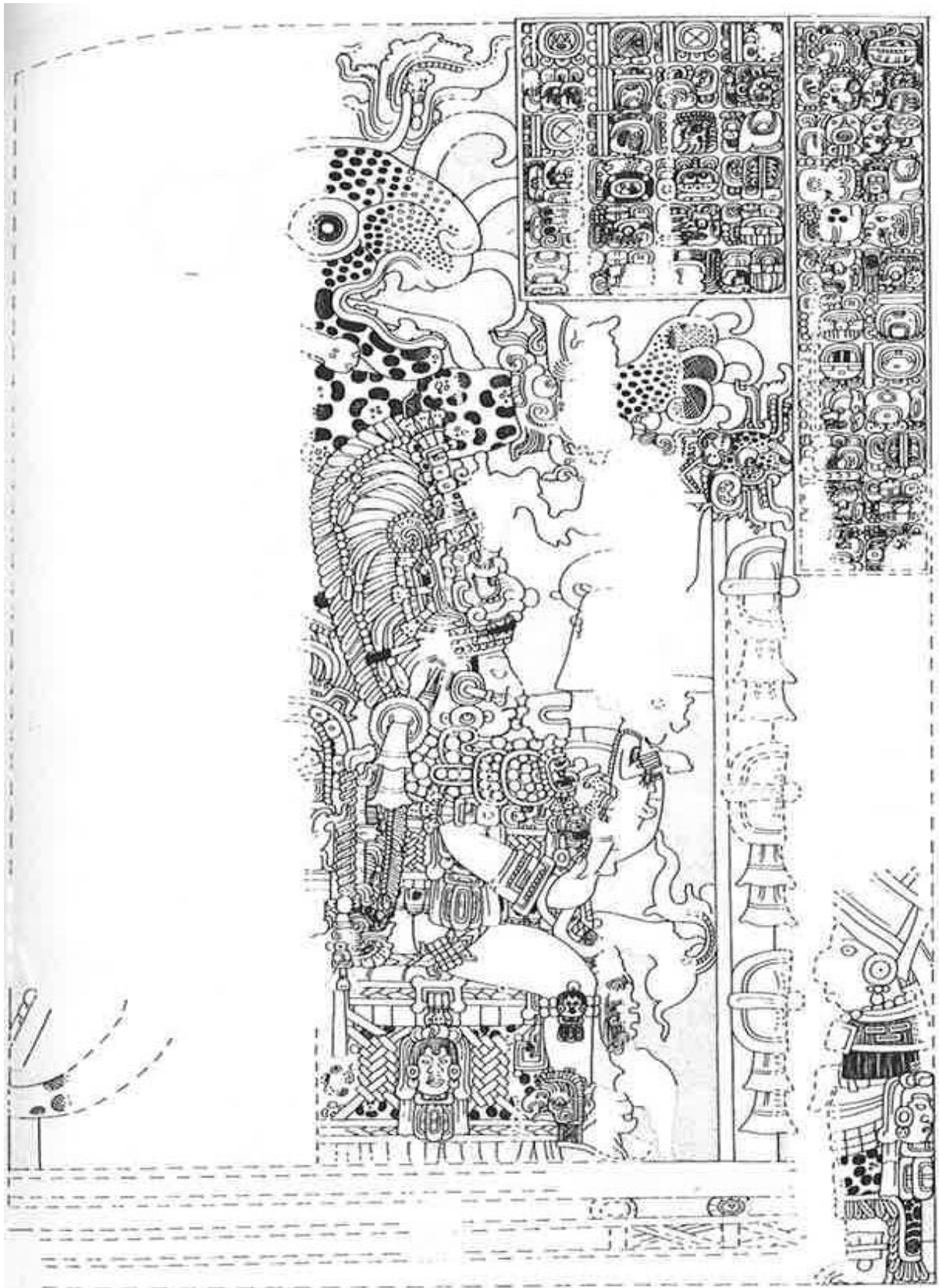
Muistse maia šamanismi olemus avaldub muistsete maiade raidkirjades, ikonograafias ja kunstis, mille tõlgendamisel on abiks olnud vallutusaegne ning koloniaalperioodi kultuurilugu ja kaasaegsete maia šamaanide uurimused (vaata bibliograafia analüüsi). Šamaani rollis võtsid maia valitsejad ja neile alluvad preestrid võimsa loomakujulise *alter ego* vormi – *way*, mille kaudu suheldi loomade- ja üleloomulike maailmadega (Houston ja Stuart 1989). Klassikalise maia monumentaalkunstis kujutatakse sellist *alter ego* kuju – näiteks jaaguarina – valitsejaga seoses tihti (joonis 8.6).

Sarnaselt tänapäeva šamaanidele kasutasid ka tollased maia valitsejad transiseisundit, millesse viidi end näljutades, verelaskmisrituaalide kaudu või alkoholi ja hallutsinogeensete ainete abil, et saada üleloomulikelt jõududelt ettekuulutusi ja ilmutusi (vaata bibliograafia analüüsi). Maia keraamikas on kujutatud šamanistlikke valitsejaid ja preestreid transiseisundis tantsimas, vängeid tubakasegusid suitsetamas, nägemusi nägemas ning jumalate või esivanematega suhtlemas.

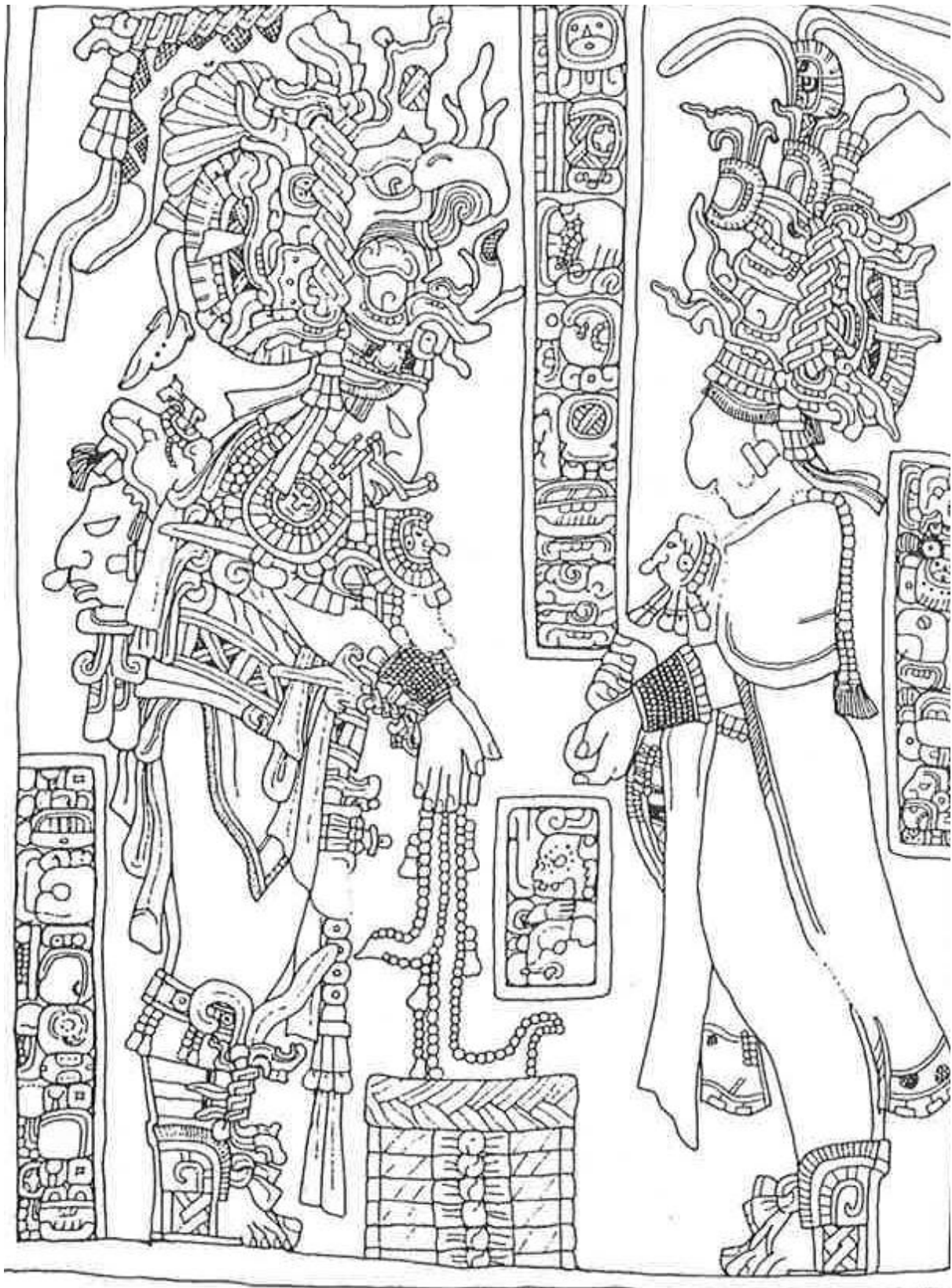
Kuninglikud verelaskmisrituaalid

Valitsejate kui pea-šamaanide kesksemat ja avalikumat rolli võib näha monumentaalskulptuuris ja ehitiste fassaadidel: seal kujutatakse valitsejaid genitaalsete verelaskmisrituaalide käigus oma kuninglikku verd kaussi tilgutamas (joonis 8.7). Seejärel põletati valitsejate pühast ning kuninglikust verest läbiimbunud paber ning tekkinud suitsus ilmutas end transis kuningale, kuningannale või preestrile niinimetatud nägemusmadu (Schele ja Miller 1986: ptk. 4; Stuart 1984; 1988). Mõnikord ilmusid šamanistliku nägemusena ka esivanemate kultuse ja ettekuulutustega seotud jumalused ja eelkäijad (joonis 8.8), kes arvatavasti andsid edasi pühasid teadmisi tuleviku kohta (Stuart 1988; Schele 1985, 1987; Freidel ja Schele 1988a, 1988b; Freidel *et al.* 1993).

Läänelikust vaatenurgast võivad taolised šamanistlikud genitaalsed verelaskmisrituaalid ja nägemused tunduda kummalised, eriti maia kuningate kesksete ülesannetena. Ometi sobituvad sellised riitused kombega, mis on antropoloogidele tuttav nii Kolumbuse-eelsetest ühiskondadest kui ka mujalt maailmas: sugudevaheliste struktuuriliselt paralleelsete käitumisvormide loomine (Bettelheim 1962). Paljudele ühiskondadele on omane näiteks *couvade*: peatselt isaks saavad mehed piinlevad ränka valu ja haigushoogude käes, justkui matkides oma naiste läbielatavat sünnitust. Genitaalsed verelaskmisrituaalid on oma struktuurilt *couvade*'ile üsna sarnased „üsakadeduse“ vormid ja on levinud paljude kultuuride meeste ning eriti just šamaanide seas. Maia kuningannad olid maia printside, seega kogu dünastia tuleviku ilmaletoojad ning figureerisid silmapaistvalt ka klassikalise perioodi kunstis ning kuningate pärimust puudutavates raidkirjades (nt. Stuart 1985: ptk. 6). Kontseptuaalselt tähendab üsakadedus ja sooline parallelism seda, et ka maia valitsejad „sünnitasid“, tehes seda verelaskmisrituaalide, valu ja hallutsinatsioonide kaudu. Kuningate puhul toimus genitaalne verejooks eneseohvri korras ning ilmale ei tulnud mitte lihast ja luust prints, vaid nägemused

Joonis 8.6 Templi 1 sillus, Tikal, Guatemala. Pane tähele võimsat kaitsja-jaaguari kujulist way'd istuva valitseja kohal

Joonis 8.7 Valitseja verd ohverdamas (Sillus 2 La Pasaditast) (joonistanud Lina Schele, Freidel ja Schele 1986: joonis 76, 196)

Joonis 8.8 Maia kuninganna nägemust kogemas (Sillus 25, Yaxchilan, Chiapas, Mehhiko)

esivanematest ja jumalatest ning ettekuulutused tuleviku kohta (Stuart 1984, 1988; Schele ja Miller 1986: ptk. 4). Mõningatel juhtudel riietusid maia kuningad taoliste kuninglike genitaalsete verelaskmisrituaalide ajaks lausa naisterõivastesse, et mainitud parallelism veel täielikum oleks (joonis 8.9). Ka kuningannasid on verelaskmisrituaalidega seoses palju kujutatud: neil kujutistel nad kas aitavad kuningaid, ohverdavad enda põskedest või keelest oma verd või näevad ise nägemusi prohvetlikest jumalatest ja esivanematest (joonised 8.10, 8.8). Need detailid kinnitavad muistsete maiade jaoks kuninga kõige pühamaks kohustuseks olnud kuninglike genitaalsete verelaskmisrituaalide soolist parallelismi.

Verelaskmisrituaalide tähtsust kinnitavad nii arheoloogilised andmed, ikonograafia kui raidkirjad. Ehk polnudki kuningliku võimu peamiseks instrumentideks ja sümboliteks Euroopa kuningatele omased kroon, mõök ja valitsuskepp, vaid erinevad verelaskmisriistad. Stiletto-laadseid jadeiidist „peenise mulgustajaid“, roosasid okkalisi merikarpe, astelrai astlaid ning mitmeid teisi verelaskmisotstarbeks kasutatud riistu kujutati maia kunstis kuningate tähtsaimate instrumentidena ja neid on leitud ka hauapanustena kuninglikest haudadest. Kausid puukoorest valmistatud paberi põletamiseks, obsidiaanist terad verelaskmiseks ning kindlaksmääratud paigad templites – kõik kinnitavad klassikalise perioodi kunstis ja tekstides kirjeldatud muistsete maia kuningate ja kuningannade keskse tähtsusega šamanistlikku rituaali (nt. Schele ja Miller 1986: ptk. 4; Freidel ja Schele 1988a, 1988b; Schele ja Freidel 1990: ptk. 2, 3).

Ohverdamine

Šamanistlikud rituaalid, vereohver ja nägemused olid muistses maiade ühiskonnas väga levinud. Kuninglike verelaskmisrituaale tähistati suurtel platsidel tuhandete ees ning neid jäädvustati kiviskulptuurides. Kuid ka šamaanid ja perekondade vanemad liikmed tegelesid tagasihoidlikes perekonna pühamutes, kodudes ja koobastes verelaskmisega (McAnany 1995). Majapidamiste peidikutest, põrandatelt ja õõnsustest on leitud verelaskmisrituaalideks tarvitatud obsidiaanist terasid, astlaid ning töödeldud merikarpe. Eliidi hulka kuuluvate perekondade liikmed ohverdasi oma verd ning pidasi palvuseid steelide ja altarite ees, mis olid pühendatud perekonna üliku- või kuningasoost esivanematele. Kõrgest soost perekondade eneseohverduslikke ja esivanemate kultuse rituaale viidi läbi ka suurtes templites ja väiksemates paleepühamutes.

Joonis 8.9 Valitseja Waxaklahun Ub'ah K'awil (tundud ka kui „18 Kүүлik“) pärast eneseohversuslikku vererituaali (Steel H, Copan)

Eneseohvri-veri polnud ainus, mida esivanemate ja jumalate auks valati. Rituaalides ohverdati kalkuneid, aarasid ja nahkhiiri. Klassikalised maiad viisid regulaarselt läbi ka rituaale, kus ohverdati inimesi (Schele 1984); massilisi inimeste ohverdamisi sellises ulatuses, mis oli

Joonis 8.10 Maia kuninganna eneseohverduslikku vererituaali sooritamas (Sillus 24, Yaxchilan)

kombeks 16. sajandi asteekidel, siiski ei toimunud. Inimohverdusi – kõige sagedamini ohverdati sõjavange – viidi läbi mitmel eri moel. Neid rituaale kujutati tahatud kivimonumentidel, keraamilises kunstis ja templites ning koobastes seintel. Ohverdatud vangide matmispaigad ning peidikud maharaiutud peadega kinnitavad suurte ohvrite hulgaga rituaalide toimumist eelklassikalisel ajastul; klassikalisel ajastul nii massiline ohverdamine kuigi levinud ei olnud (nt. Johnston *et al.* 1989; Demarest 1984a; Schele 1984). Sõjavangid, eriti kuninglikust soost, riietati lahti ja seoti kinni, misjärel neid sellises alandatud seisundis rahvale demonstreeriti. Vangistatud kuningatel raiuti tavaliselt lõpuks suure kivikirvega pea maha.

Ent üldiselt olid nii eneseohver, viirukid kui ka palvused klassikalisel ajastul palju olulisemaks osaks inimeste igapäevasest elust ja rituaalkäitumisest. Palju ohvreid toodi läheduses viibivatele perekonna esivanematele, kes olid maetud kodude põrandate alla ja majapidamiskomplekside pühamutesse. Ohverdatud veri oli püha essents ehk *ch'ulel* – püha aine, mis hoidis koos universumit ja ühendas inimkonda esivanemate ja jumalustega (Stuart 1984, 1988, 1995). Seda püha substantsi vabanes mitmete ohverduslike rituaalide ja verelaskmiste käigus ning sellest moodustusid portaalid, mille kaudu suheldi üleloomulike jõudude, mineviku ja tulevikuga (nt. Freidel *et al.* 1993: 201-224). Perepeade, šamaanide, preestrite ja valitsejate ülesandeks oli esivanemate ning jumalatega suhtlemise rituaale juhatada – tavaliselt tehti seda omaenese verd ohverdades, kuid vahel kasutati ka ohverdatud sõjavangidelt pärit püha essentsi.

Ettekuulutused

Suur osa maiade riiklikust kunstist (joonised 8.7-8.10) kujutab kõrgklassi eneseohverduslike rituaale ning sellele järgnenud transiseisundit ja nägemusi. Arheoloogilised leiud ja etnograafilised kirjeldused (nt. McAnany 1995; Tozzer 1941: 115-121) viitavad sellele, et sarnased rituaalid majapidamiste tasemel võimaldasid ka perekondadel austada oma esivanemaid ning nendega isegi suhelda (Freidel *et al.* 1993). Taoliste rituaalide üheks tähtsaimaks funktsiooniks oli ennustuste ja ettekuulutuste saamine. Võttes arvesse muistsete maiade tsüklilist ajakontseptsiooni, olid vaated minevikku ja ennustused tuleviku kohta sisuliselt sünonüümsed.

Maia preestrid, šamaanid ja valitsejad oma preesterlikus rollis püüdsid üleloomuliku maailmaga suhelda, et leida haiguste ja looduskatastroofide põhjuseid ning ennustada tulevikku. Paljud muistsete maiade teaduse, rituaalide ja religiooni aspektid verelaskmisest tingitud nägemustest ülitäpse astronoomiani olid ettekuulutuste vormid. Tänapäeva šamaanid kasutavad ettekuulutuste saamiseks paastumise, manamise või alkoholi tarvitamise kaudu saavutatud transiseisundit.

Muistsed šamaanid, preestrid ja valitsejad kutsusid oma nägemusi esile suure verekaotuse abil, mis vabastab ajju loomulikult teel opiaate. Nad suitsetasid ka kangeid tubakasegusid ning tarvitasid vihmametsas külluslikult leiduvaid psühhotroopseid aineid. Levinud oli seentest valmistatud hallutsinogeenide kasutamine ning võimalik, et tarvitati ka lehertapa, vesiroosi ja roomajate näärmetest pärit ekstrakte (Furst 1976a, 1976b; Furst ja Coe 1977). Vallutusperioodiaegsetes 16. sajandi maiade ettekuulutusrituaalide kirjeldustes on märgitud, et maiad jõid meest ja *balche*-puu koorest kääritatud kanget mõdu. Rituaalide tarbeks valmistati alkoholi ka vihmametsas kasvavate viljapuu viljadest (Dahlin ja Litzinger 1986).

Astronoomia ja astroloogia

Läänelikust perspektiivist võib tunduda keeruline näha seost kirjeldatud šamanistlike rituaalide ja maiade kirjutajate ülitäpse astronoomiliste andmete vaatluse ja ülesmärkimise vahel. Kuid maiade täheteadus oli samuti üks ettekuulutuse vorm: taevakehade liikumist märgiti üles selleks, et ennustada tulevikku. Teisisõnu oli tegemist astroloogiaga. Maiade matemaatikas ja astronoomias jäädvustati ja dokumenteeriti hoolikalt tsüklilise aja ühikuid, mida mõõdeti Päikese, Kuu, Veenuse ja teiste tähtede ülemääraste ja perioodiliste liikumiste suhtes. Maiade kalendriteadus ja astronoomia ei kasvanud välja abstraktselt soovist mõista kosmost ega ka soovist uurida aastaagu parema viljasaagi eesmärgil, nagu on mõnikord välja pakutud. Pigem, nagu astroloogia puhul mujalgi, oli tegemist järjekordse šamaanide vahendiga, mille abil ennustada tulevikusündmusi. Muistsete maiade tsükliline ajakontseptsioon viitab selgelt, et üha korduvate ajatsüklite mõistmine tähendaks nii tuleviku kui ka mineviku tundmist. Selleks jäädvustasid šamaanid Kuu, Päikese, Veenuse ja tähtede perioodilisi ilmumisi, liikumisi ja varjutusi, täiustades kõikidele liikumistele toetudes kalendrid ja ajatabeleid. Kalendrid sai seejärel kasutada minevikusündmuste jäädvustamiseks; dateerimine toimus iga taevakeha tsükli suhtes. Dateeritud sündmused ennustasid ka tulevikku, kuivõrd aastaid, aastakümneid ja sajandeid hiljem, kui erinevates

maia kalendriüksüklites esines sama kuupäevakombinatsioon, oli oodata ka nende sündmuste kordumist, nii sümboolses kui otseses mõttes. Just sellepärast peab maiade astronoomiat, kalendrisüsteemi ja matemaatikat lahti mõtestama nende ettekuulutava ja prohvetliku rolli kaudu.

Koloniaalpreestrite ja -ametnike vaatlusel kasutasid 16. sajandi maiia šamaanid ja preestrid kalendriüksüklitel põhinevate ennustuste tegemisel volditud raamatuid ja koodekseid. Kuigi Inkvisitsioon põletas enamuse maiia raamatutest ja kiusas taga nende kasutajaid, on säilinud siiski kolm teost, mis sõjasaagiga Euroopasse saadeti. Sajandeid hiljem suutsid arhivaarid, epigraafikud ja arheoloogid dešifreerida koodeksite ja tahutud kivimonumentide kalendrilis-hieroglüüfilised pealiskirjad ning paljastasid seeläbi muistsete maiade kompleksse ja paeluva ajakontseptsiooni. Aja tsüklilisus lõi tiheda sideme esivanematega, luues struktureeritud ühenduse oleviku, mineviku ja tuleviku vahele. Tsükliline struktuur aitas kaasa ka dešifreerimisele ning nagu 3. peatükis märgitud, olid esimesed pealiskirjad, mille teadlased dešifreerisid, seotud just maiade kalendri, kuupäevade ja astronoomiaga.

Nagu kõikide rahvaste puhul, toimisid taevakehade ilmumised Maa suhtes kosmiliste kelladena, millega mõõdeti ja jäädvustati aega. Maiade ajaarvestus ja –salvestus toetusid modifitseeritud matemaatilisele kahekümnendsüsteemile, kus arvu väärtus sõltus selle asukohast ja milles oli ka arv null. Päikese, Kuu ja tähtede liikumiste põhjaliku vaatlemise tulemusel ning nende kõigi keerulisi matemaatilisi kontseptsioone arvestades loodi kalendrid ja varjutuste tabelleid ning saavutati kõrgem astronoomiliste teadmiste tase, kui oli tollastel eurooplastel. Kõik arvutused põhinesid taevakehade liikumise perioodilisusel – Läänele omast niinimetatud teaduslikku kontseptsiooni kosmose struktuurist, planeetidest või Päikesesüsteemist maiadel ei olnud. Sellest hoolimata tekitasid öine taevast vihmametsa kohal, Päikese nihkumine aasta jooksul, Kuu faasid, tähtede asukohtade muutumine ning kõhedust tekitavad varjutused maiades – nagu ka kõikides teistes rahvastes – aukartust. Muutlikust, kuid siiski ette ennustatavast taevajumalate liikumisest sai šamaanide, preestrite ja valitsejate pärusmaa, just nende käsutada olid muljetavaldavad esoteerilised teadmised ning aja mõistmine ja prohvetlikud uskumused olid nende võimu allikaks.

365-päevane *haab* ja 260-päevane rituaaltsükkel

Enamus rituaale, pidustusi ja ohvritalitusi, mis aastaringselt maiade igapäevaelu osaks olid, tuginesid kahele kalendrile. Üks neist oli *haab* ehk „peaaegu päikeseaasta“. *Haab* koosnes 18 kuust (*winal*), milles oli 20 päeva (*k'in*), ja erilisest, prohvetlikus mõttes hädaohtlikust 5-päevasest kuust aasta lõpus (*wayeb*). Selline 365-päevane päikeseaasta ($18 \times 20 + 5$) erines muidugi tegelikust, 365,2422-päevasest päikeseaastast. Meie kompenseerime selle puudujäägi 366-päevase liigaastaga iga nelja aasta tagant. Maiadel oli aga veel terve hulk teisi kalendrisüsteeme, mis võimaldasid teha täpsemaid astronoomilisi arvestusi. *Haab*'i alusel pandi paika tseremooniate toimumisajad, sellele toetudes ennustati elanikkonnale tulevikku ning sellest juhendusid šamaanid, preestrid ja valitsejad oma prohvetlikes rituaalides.

Haab toimis üheaegselt koos 260-päevase rituaalkalendriga. 260-päevane püha tsükkel oli kõige tähtsam religioosne kalender maiade igapäevases elus. Seda kasutati šamaanide juhatamisel edasi ka koloniaalperioodil. Mõnedes piirkondades Guatemala mägismaal kasutatakse püha tsükli veel tänapäevalgi (B. Tedlock 1992). See „almanahh“ koosnes 260 järjestikusest päevast, milles kombineeritakse 20 nimega päeva numbritega ühest kolmeteistkümmeni. Esimene nummerdatud päev oli 8 *ahaw*, teine 9 *imix*, ja nii edasi (vaata vasakpoolset ratast joonisel 8.11). Arvul 13, mis on püha algarv, ja 20-l puudub ühistegur. Seega ei korduks sama kombinatsioon arvude ja päevade järjendis 260 (13×20) päeva jooksul, pärast mida jõuab uuesti kätte 8 *ahaw*. Igal päeval oli prohvetlikus mõttes oma kindel spirituaalne olulisus. Šamaanid panid almanahhi alusel igale lapsele tema sünnikuupäeva järgi nime; nimi kandis endas kas positiivseid või negatiivseid šamaanide ja preestrite tõlgendatavaid endeid. Müstilised tähendused, müüdid, lood jumalatest ning arvatavad minevikusündmused andsid kõigile 260 päevale prohvetliku jõu. Kui sama päev kordus, oli see nummerdatud ja nimega päev maiade tsüklilise ajakontseptsiooni kohaselt täidetud ajalooliste ning müütiliste ennetega.

260-päevane püha kalender pärineb eelklassikalisest perioodist. Kalendriga ei ole seostatav üksi astronoomiline nähtus, pigem on arvatud, et tegemist võib olla naise rasedusperioodi lähendiga. Nii valitsejad, ülikud kui ka lihtkodanikud konsulteerisid šamaanide ja preestritega, kes arvestasid välja püha kalendri päeva ning andsid seejärel nõu, missugused on selle päevaga seotud ended ning milliste rituaalide abil peaks otsima jumalate ja esivanemate soosingut. Paljud piiskop Landa ja teiste inkvisiitorite põletatud maiade koodeksid kujutasid

endast prohvetlikke juhtnööre, mis tuginesid astronoomilistele teadmistele, kalendritele ning 260-päevase rituaalkalendri ja 365-päevase *haab*'i kindlaks määratud ennetele – inkvisiitorid mõistsid teosed hukka kui „ebauskumused ja saatana valskuse“ (Hammond 1983: 6).

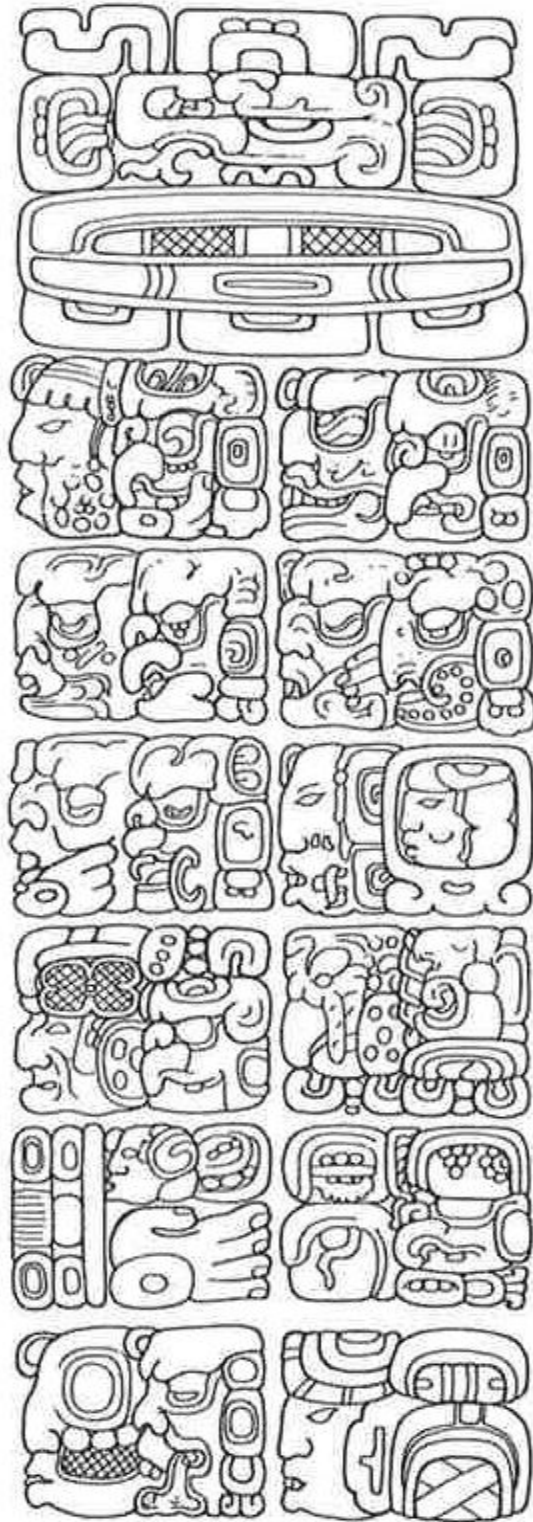
Kalendring

Korra iga 52 aasta järel kordusid üheaegselt kindel kuupäev 260-päevasest rituaalkalendrist ning kindel kuupäev 365-päevasest *haab*'ist: nii moodustus tähtis 52-aastane tsükkel, mida teadlased nimetavad kalendringiks. Seega korduks kuupäev nagu 12 *ik' 4 wayeb* või 4 *manik' 4 pohp* alles siis, kui on möödunud 52 365-päevast *haab*'-aastat. Nagu juba ülal kirjeldatud (ja joonisel 8.11), tekkisid 260-päevane rituaaltsükkel ja 365-päevane *haab*' ka nende endi sees toimuvast päevatsüklite põimumisest. Joonisel 8.11 oleks kalendringi kuupäev 8 *ahaw 13 keh* ning selline põimitud kuupäev korduks vaid iga 52 aasta järel. Niisugust lühendatud tsüklilist daatumit võib võrrelda konstruktsiooniga „reede, 13.“, kus pole täpsustatud ei aastat ega sajandit. Selliseid kalendringi kuupäevi kasutati mõnikord kiirkirja dateeringutena monumentidel. Et pikemad ajatsüklid jäid täpsustamata, on sellised kuupäevad väga mitmeti tõlgendatavad.

Oluline on märkida, et maiade tsükliline kuupäevade süsteem ei ole eksootilisem või komplekssem kui meie endi kalender, kus üha korduv 7-päevane tsükkel (enamus päevi on saanud nime Põhjala jumalate järgi) on kombineeritud kaheteistkümne 28-31-päevase kuuga; kalendrit järgitakse kümnendsüsteemil põhineva pika ajaarvestuse alusel alates kuupäevast, mida peetakse kiriklike nõukogude kokkuleppe kohaselt Jeesus Kristuse sünnipäevaks.

Aja tsüklid

Nagu meie endi kalendrites, nii kombineeriti ka maiade ajatsüklites nummerdatud ja nimega päevi, kuid ja aastaid. Ning ka maiad pidasid päev-haaval katkematut ajaarvestust kindlaksmääratud ajahetkest alates – süsteem, mis on sarnane meie endi kuupäevadele. Eurooplaste Gregoriuse kalendris on ajaarvestamise algpunktiks Jeesus Kristuse ametlik sünnikuupäev. Klassikaliste maiade viimase loomise alghetk vastab kuupäevale 13. august 3114 eKr Gregoriuse kalendris. Sellest kuupäevast arvestasid maiad aega modifitseeritud kahekümnendsüsteemi ühikute kaupa ja kasutades neile tuntud matemaatilisi vahendeid nagu

Joonis 8.12 Pika ajaarvestuse kuupäev Steelilt F, Quiriguas (9 *bak'tun*'i, 16 *k'atun*'i, 10 *tun*'i, 0 *winal*'i, 0 *k'in*'i, pika ajaarvestuse süsteemis 9.16.10.0.0, Gregoriuse kalendri järgi on see reede, 17. märts 761 pKr) (Luis F. Luini ümberjoonistus paneelilt 40, Maudslay 1889, Vol. II)

positsiooniline arvustusüsteem ning arv null, sündis maiade pikk ajaarvestus. Selles absoluutses dateerimissüsteemis loeti päevi (*k'in*), millest omakorda moodustusid 20-päevased kuud (*winal*). 18 *winal*'ist moodustus 360-päevane *tun* ($18 \times 20 = 360$).

20 *tun*'ist moodustus *k'atun* ($360 \times 20 = 7200$ päeva ehk 19,7 meie aastat), mis oli prohvetlikus mõttes üks olulisemaid ajaühikuid. *K'atun*'ide lõpud olid kõige tähtsamad sündmused, mil püstitati steele, renoveeriti templeid ning peeti pidustusi, millesse kuulusid komplekssed ilmutuslikud rituaalid ja avalikud tseremooniad. Tikalis ja teistes Kesk-Peténi linnades püstitati *k'atun*'i lõppude mälestamiseks ja tähistamiseks kaksiktemplite kompleksid (Jones 1969; Coggins 1979). Monumentaalarhitektuuri muljetavaldav hulk paljudes maia keskustes on suuresti *k'atun*'ide lõppude aegsete templiehituste, templite renoveerimiste ja laiendamiste ning monumentide püstitamiste tulemus.

Viimaks, *bak'tun*'i perioodis loeti 20 *k'atun*'iseid tsükleid (40 *tun*'i ehk $20 \times 20 \times 360 = 144\,000$ *kin*'i ehk päeva ehk 394,5 meie aastat) praeguse ajastu alghetkest (eelpool välja toodud müütiline kuupäev, mis vastab 13. augustile 3114 eKr Gregoriuse kalendris). Need ajaühikud üheskoos oma nimede/jumalustega tahuti monumentidele pika ajaarvestuse glüüfide alla, nii oli selge, et teksti näol on tegemist kuupäevaga (joonis 8.12). *Bak'tun*'id olid kõige suuremad maiade kalendrisüsteemis laialt kasutuses olnud ajaühikud, kuid kontseptuaalsel tasandil oli klassikalistel maiadel veelgi suuremaid ajaühikuid. Suurem osa klassikaliste maiade ajaloost langes 8. ja 9. *bak'tun*'i perioodile (41-830 pKr); 10. selline pika ajaarvestuse tsükkel langes aga suuresti kokku klassikalise maia tsivilisatsiooni lõpuajastuga (10. *bak'tun* algas 830 pKr). Olemas on lausa selliseid teooriad, mille kohaselt mõnede lõunapoolsete madalmaade kuningriikide lagunemisele aitas kaasa inimeste psühholoogiline ärevus ja meeleheide, mis olid tingitud 9. *bak'tun*'i lõppemisest (Puleston 1979).

Suurem osa klassikaliste maiade pidustusi, rituaale, verelaskmisi, ohverdusi, pidusööke ja uute monumentide ning templite püstitamisi tähistasid maia kalendritsükli oluliste perioodide algusi ja/või lõppe. Kõige tähistatuimad olid vahest 20 *tun*'iliste *k'atun*'ide algused ja lõpud. Hilisklassikalisel ajastul tähistati paljudes paikades ettekuulutusrituaalide ja monumentide pühitsemistega ka pool-*k'atun*' ehk *lahuuntun*'e ($10 \text{ tun}'i \times 360 = 3600$ *kin*'i ehk päeva; 9,8 meie aastat) ja veerand-*k'atun*'e ehk *hotun*'e ($5 \times \text{tun}'i \times 360 = 1800$ päeva; 4,9 aastat). Nende perioodilõppude tähistamisel oli kombeks pidada pidustusi, mille keskseks osaks olid kas kuninglikud verelaskmisrituaalid või vangistatute ohverdamine. Mõnede rituaalide puhul ronisid valitsejad templi tippu, kus nad sugulaste ja preestrite assisteerimisel

oma suguelundeid veristasid ja oma verd puukoorest valmistatud paberile tilgutasi, mis seejärel põletati. Suitsus nähtud nägemused aitasid teha kuninglikke ettekuulutusi (joonis 8.8). Need perioodilised sündmused olid väga täpselt orkestreeritud; neisse kaasati sadu, kui mitte tuhandeid preestreid, abilisi, muusikuid, tantsijaid, lehvikukandjaid ning kõrgest soost külalisi teistest linnadest. Sellised suurejoonelised ja teatraalsed rituaalid aitasid koos hoida kuningriiki, kinnistada sidemeid teiste keskustega ning tugevdada kuningavõimu ideoloogilist alust – valitseja šamanistlikku ja keskset rolli inimeste ja üleloomuliku maailma, aja jõudude ning eelkäijate vahelises suhtluses. Valitseja püha essents *ch'ulel* ehk veri, mis pärines valitseja eneseohverduslikest rituaalidest, oli füüsiline side kuninglike rituaalide, võimu ja ennustuse vahel.

Teised pühad ajatsükliid ja astronoomilised teadmised

Lisaks pikale ajaarvestusele oli maiadel kasutusel veel palju erinevaid ja omavahel lõikuvaid ajatsükke. Üks selline kalendritsükkel, milles loeti *k'atun'*e, oli *may*: see koosnes 13 nummerdatud *k'atun'*ist. Usuti, et selle 13 *k'atun'*ist koosneva ligikaudu 256 aasta (13 x 20 x 360) pikkuse tsükli abil – *may*'s olid kombineeritud maiade kõige pühamad arvud, 13 ja 20 – salvestusid igas sellises tsükli korral sündmused. Maiade tsüklilise ajakontseptsiooni, ajaloo ja ettekuulutuste seisukohalt olid *may*'d eriti olulised. Seda *k'atun'*idest koosnevat tsükli kasutati samaaegselt kalendringiga ning üheskoos moodustus neist dateerimissüsteem, mida nimetatakse lühikeseks ajaarvestuseks ning mis oli hilis- ja postklassikalistel perioodidel Yucatani poolsaarel laialt kasutusel (vaata kast 4).

Maiade pühade traditsioonide sekka, nii suuliste kui ka kirjalike, mida 17. sajandi kroonikud üles täheldasid, kuulusid ka mitmesugused Chilam B'alam K'atun'i ettekuulutused (Roys 1949, 1965b, 1967; Edmonson 1982), mis toetusid suuresti just *may* tsüklile. Need pühad lood kirjeldasid nii häid kui ka katastroofilisi varasematel *k'atun'*i perioodidel toimunud ajaloosündmusi, mis olid üles märgitud kas *may* tsükli alusel või lühikese ajaarvestuse dateeringu abil (vaata kast 4). Maiade tsüklilist ajakontseptsiooni arvesse võttes olid sellised ajalookirjeldused ühtlasi ka ennustused tulevikuks. Postklassikalisest ajastust pärinevad eepilised lood annavad meile olulist teavet ka klassikalise perioodi maiade ajaloo kohta. Oma tsüklilise loogika ja pigem religioosse kui ajaloolise tähenduse tõttu on need lood aga tänapäeva ajaloolastele mõjunud ühtviisi nii valgustavalt kui ka segadust tekitavalt. Sellegipoolest on teadlastel tänu kriitilisele analüüsile õnnestunud paljastada olulisi detaile

Kast 4 Lühike ajaarvestus

Lühikese ajaarvestuse kalendrisüsteemi kasutati palju klassikalise ajastu lõpul ning postklassikalisel ajastul, eriti just Yucatani poolsaare põhjapoolsetel madalmaadel. Selles dateerimissüsteemis jäädvustati ainult selle kindla kalendringi päeva nimi, mil lõppes pikaajaarvestuse *k'atun*. Seega *k'atun*'i, mis 260-päevase rituaalkalendri järgi lõppes päeval 13 *ahaw* ja 365-päevase *haab*'i järgi päeval 8 *xul*, nimetati *k'atun* 13 *ahaw* 8 *xul*'iks. Hilisel postklassikalisel perioodil lühendati seda dateeringut veelgi ning *k'atun*'i nimetati vaid selle lõpukuupäeva järgi 260-päevases rituaalkalendris. Mainitud *k'atun*'i nimi oleks sel juhul vaid *k'atun* 13 *ahaw*. Kahjuks kaasneb niisuguse lühendatud dateerimissüsteemiga teatav ebaselgus, sest samasugusel 260-päevase rituaalkalendri kuupäeval lõppev *k'atun* korduks iga 256 aasta järel. (ehk iga 13 *k'atun*'i järel). Nõnda võis *k'atun* 12 *ahaw* lõppeda pika ajaarvestuse järgi aastal 10.4.0.0.0 (909 pKr), 10.17.0.0.0 (1165 pKr) või 11.10.10.0.0.(1421pKr) ja nii edasi.

Taoline lühendatud dateerimissüsteem on teataval määral võrreldav meie endi kuupäevade lühendatud ülesmärkimisvormiga, nagu näiteks 16.08.52, mis tähistaks 16. augustit 1952. aastal, ning mõlemad on ka ühtviisi problemaatilised. Sellised kuupäevad on väga mitmetimõistetavad, nagu demonstreeris ka sajandi- ja aastatuhandevahetus aastal 2000 pKr, ning korduvad meil igal uuel sajandil ning maiade lühikese ajaarvestuse puhul iga 256 aasta järel. Nii mõnedki kronoloogilised probleemid ja vastuolud, mis ilmnevad hilisklassikalise ja postklassikalise perioodi puhul põhjapoolsetes madalmaades, on tingitud just sellest, et valdavalt olid seal kasutusel lühikese ajaarvestuse kuupäevad.

sündmuste, etniliste gruppide ja rännete kohta sajanditel, mis vältasid klassikalise perioodi kuningriikide lõpust hispaanlaste vallutusteni kõrgmaadel ja Yucatani poolsaarel, ning teha oletusi ka klassikalise perioodi kohta (nt. Schele *et al.* 1995; Schele ja Mathews 1998; Rice *et al.* 1993).

256 aastat väldanud *may* tsüklite lõppude ja keskpunktide tähistamiseks võeti ette ulatuslikke ehitustöid ja rajati monumente (P. Rice, trükis). Ühe teooria väitel oli *may* tsükkel eriti oluline maiade poliitilise organiseerituse seisukohalt (P. Rice, trükis). Selle käsitluse kohaselt markeerisid *may*'de lõppude ja keskpunktidega ajaliselt kokkulangevad *k'atun*'i lõpud olulisi olemuslikke muutusi võimusuhetes: just siis sai selgeks, millisest linnast sai domineeriv

rituaalne ja poliitiline keskus järgnevatks perioodiks. Seda teooriat toetavad epigraafilised ja kaudsed tõendid on kõige tugevamad Kesk-Peteni piirkonna puhul hilisklassikalisel perioodil (P. Rice, trükis; P. Rice ja D. Rice 2004).

Maiade astronoomias ja astroloogias olid olulisel kohal ka Veenuse kalendrid (nt. Aveni 1979). Veenuse asend Maa suhtes muutub kompleksse liikumismustri alusel ning jõuab horisondil täpselt samasse kohta iga 583,92 päeva järel. Dresdeni Koodeksis (vaata joonis 3.4) ilmneb, kui kõrgetasemeline oli maiade astronoomia ja matemaatika: kasutades kolme omavahel seotud Veenuse kalendrit ja korrektsioonitabeleid, arvestati täpselt välja Veenuse asetumine ning tema taasilmumisaegad Koidu- ja Ehatähena. Loomulikult olid sellised teadmised vajalikud eelkõige ennustamiseks ning koodeksid olid tööriistadeks šamaanidele, preestritele ja valitsejatele.

Oma osa maiade kalendrisüsteemides, pealiskirjades ja ettekuulutustes oli ka kuuvaatlusel ja sellekaudsel dateerimisel. Dresdeni Koodeks ja klassikalise ajastu monumentide pealiskirjad annavad kinnitust sellest, kui oskuslikult suutsid maia astronoomid ja matemaatikud keerulisi ajatsükleid omavahel haakuma panna. Kahe täiskuuvaheline kuu kestab 29,53 meie päeva ning kuu- ja päikesekalendrite omavaheliseks klapitamiseks oli tarvis erinevaid ajatsüklike kombinatsioone. Enamuse klassikalise ajastu dateeritud pealiskirjade juurde kuulusid ka spetsiaalsed hieroglüüfid, mis täpsustasid kuupäeva kuukalendris, ja parandused, mille abil püüti kuukalendrit päikesekalendriga vastavusse viia. Dresdeni Koodeksi kuuarvestusi käsitlevad leheküljed võimaldasid ka päikesevarjutusi täpselt ette ennustada. Šamaanidele, preestritele ja valitsejatele oli selline võime tugevaks ideoloogilise võimu allikaks. Päikesevarjutuse kui kõige muljetavaldavama astronoomilise nähtuse ette ennustamine kinnitas ka teisi püha valitseja prohvetlikke võimeid, nägemusi ja suhtlust esivanematega.

Muistsete maiade astronoomiliste teadmiste tegelik ulatus pole meile tänini lõplikult teada. Epigraafikud on leidnud tõendeid sellest, et maiad ennustasid ette ning suutsid täpselt kaardistada ka erinevate tähtede, tähtkujude ja Jupiteri liikumist (nt. Freidel *et al.* 1993:59-107; Aveni 1992; Milbrath 1988). Nende taevakehade samaaegsete ilmumiste, varjutuste ja perioodiliste tsüklike järgi pandi nii mõnigi kord paika kindlate tseremooniate toimumisaegad, arhitektuurilised pühendamised, ohvrituaalid ning sõttaminek.

Arhitektuur, astronoomia ja püha geograafia

Maia linnade epitsentrid ehitati justkui lavadena religioossetele vaatamängudele, mis linnriike *k'uhul ahaw* võimu all ühendasid. Toetudes pühadele taeva- ja maateadmistele, mis väljendusid vastavalt maiade astronoomias ja püha geograafia kontseptsioonis, olid linnade templite, paleede ning pallimänguväljakute asukohad hoolikalt valitud.

Paljud maiade templid ja hooned olid joondatud taevakehade, muu hulgas ka Veenuse ja mitmete tähtkujude järgi. Mõned hooned ja isegi hoonetekompleksid olidki sisuliselt observatooriumid, kus Päikese või Veenuse pööripäevade jälgimiseks asusid kindlad, omavahel joondatud monumendid, ukseavad või muud struktuurid (nt. Aveni 1979, 1980; Aveni ja Hartung 1986). Kuulus näide on ringikujuline vaatlustempel Chichen Itzas (joonis 8.13), kuid tähtsamad – ja ka tüüpilisemad – olid E-grupi templid, kus 3 väiksema ehitise asukoht valiti neljanda ehitise või monumendi järgi, markeerides niimoodi Päikese pööripäevi (joonis 8.14). E-grupi ehitised on sama vanad kui kõige varasemad eelklassikalise ajastu tseremoniaalkeskused; see näitab selgelt, kui olulised olid astronoomia ja administreerimine juba tseremoniaalkeskuste kõige varasemates etappides. Esimeste tseremoniaalkeskuste ideoloogilised ja astroloogilised funktsioonid leiavad kinnitust ka ikonograafias ja ehitiste fassaadidel (vaata joonis 8.5). Need representatsioonid seostavad templit ja varast šamaan-valitsejat Päikese, Veenuse ja maiade kalendrite ning astronoomilise ennustusvõimega (nt. Carlson 1981; Schele ja Freidel 1990: 64-129; Clark *et al.*; Freidel ja Schele 1988a, 1988b). Arhitektuuri roll kalendrituaalide lavana jätkus ka klassikalisel perioodil, mil kalendrituaalide oluliste hetkede, eriti just *k'atun'*ide lõppude tähistamiseks püstitati templeid, steele ja altarite monumente. Ajastu lõppudel toimunud verelaskmis- ja ettekuulutustuaale mälestati nii sümbolismi kaudu arhitektuuridetailides ja –suundades kui ka tahutud monumentidel.

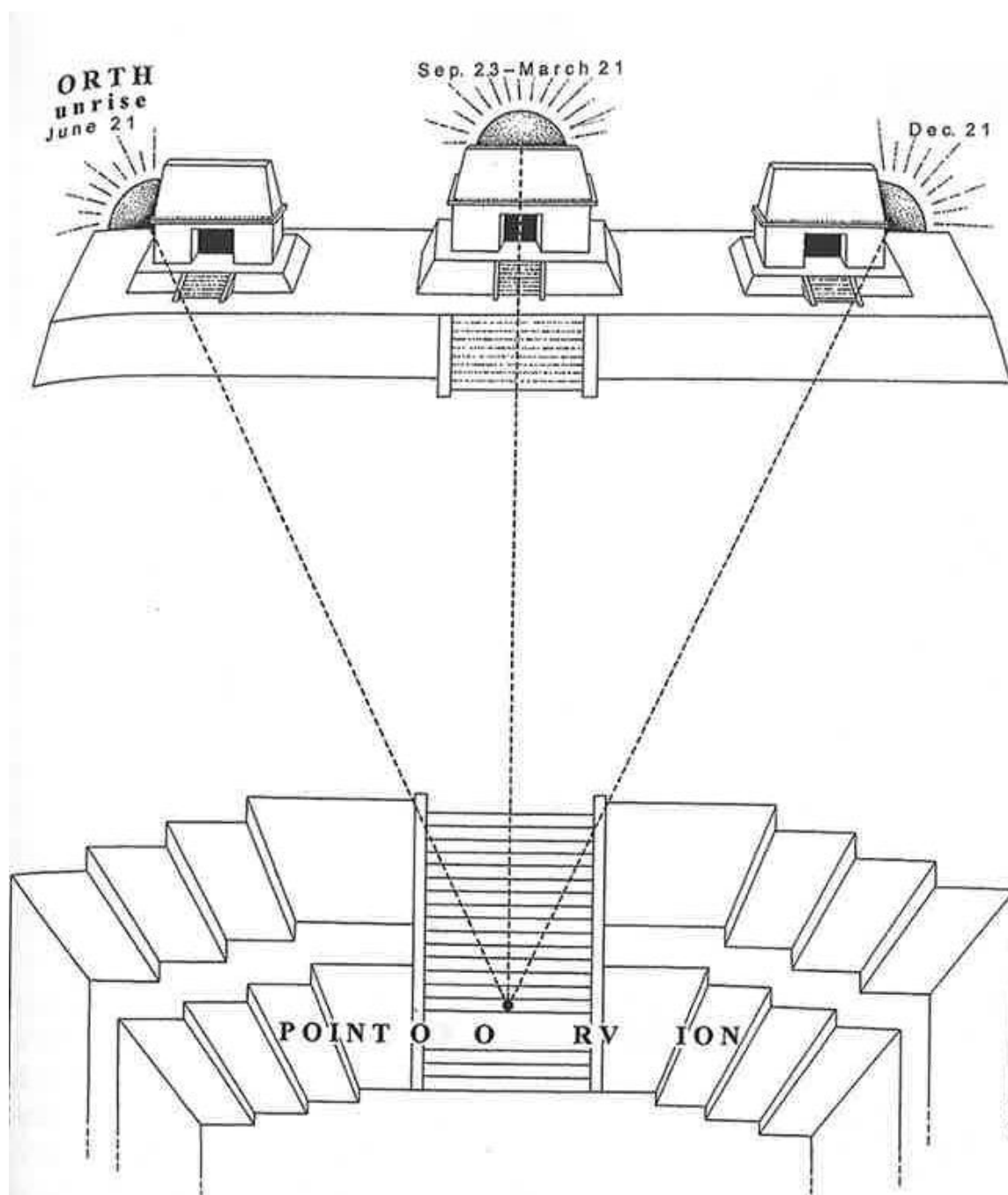
Rituaalsete ja religioossete pidustuste toimumispaigaks olnud tseremoniaalkeskused ja sealne arhitektuur ei toetunud ainult astronoomilistele seostele. Paljudes detailides peegeldusid piirkonna geograafia ja maastikulised iseärasused ning ka see lisas valitsejatele ja nende rituaalidele pühalikkust (nt. Ashmore 1991; Schele ja Freidel 1990: 64-98; Carlson 1981; Demarest *et al.* 2003). Templid olid nii nime poolest kui ka olemuslikult pühad mäed (*witz*) ja nii nimetati neid ka hieroglüüfkirjas ja ikonograafias. Mäed, eriti sellised, milles on koopaid ja allikaid, on veel tänapäevalgi maiade jaoks maastiku kõige pühamaks osaks (nt. Vogt 1969 1981, 1983). Mägesid peeti esivanemate ja üleloomulike jõudude eluasemeks ning mägedes

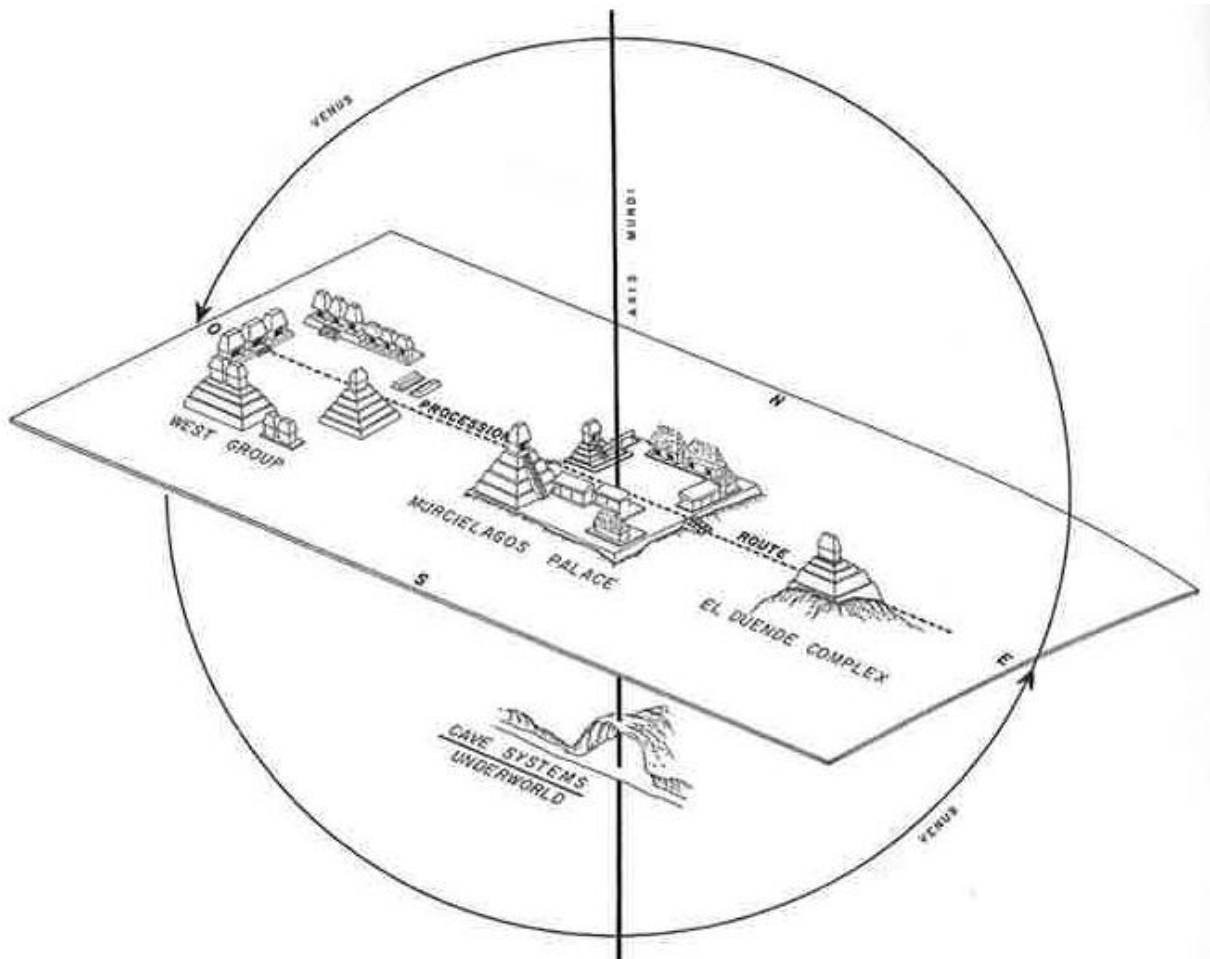
Joonis 8.13 Ümmargune Caracoli tempel-observatoorium Chichen Itzas, Yucatan, Mehhiko

peituvaid koopaid Xibalba ehk allmaailma sissepääsudeks. Maia püramiidide tippudes paiknevate templite sissepääsud ning valitsejate hauakambrid püramiidide sees olid struktuurilt paralleelsed mäekoobastega, mis olid allmaailmaga ja esivanematega suhtlemise portaalid (Schele ja Freidel 1990: 71-73; M. Coe 1988; Vogt 1981; Freidel *et al.* 1993: 125-170).

Hiljutised uurimistööd on näidanud mäe- ja koopasümbolismi olulisust maiade arhitektuuris ja tseremoniaalkeskustes. Koopasüsteemide uurimisretkede ja kaardistamise abil nii madal- kui kõrgmaadel on selgunud, et nii linnade epitsentrite ja templite paiknemine kui ka ehitiste joondumine sõltus vahel nende all asunud koobastikust ja selle suunast (Brady 1991, 1997; Brady ja Rodas 1992). Kõrgmaal asunud linna-aladel, kus puudusid looduslikud õõnsused, kaevasad maiad ise epitsentrite alla tehiskoopaid, et see nõue siiski täidetud oleks (Brady1991b; Brady ja Veni 1992). Lääne-Peténis asuvas Petexbatuni regioonis kaardistati asustumusstrate uuringu käigus üheaegselt asulate pinnamoodi ja arhitektuuri (O'Mansky ja

Joonis 8.14 E-grupi templid, näidatud on pööripäevased joondumised päikese järgi (Luis F. Luini joonis Morley ja Brainerdi (1956) järgi)

Joonis 8.15 Dos Pilase kosmogramm, mille keskmes on Murciélagose kuninglik palee (joonistanud Luis F. Luin)

Demarest 1995; O'Mansky ja Wheat 1997; O'Mansky ja Dunning 2004); teine uurimisgrupp kaardistas maa-aluseid koobastikke, allikaid ja ohvriande (Brady 1990; Brady *et al.* 1990, 1991, 1997). Selgus, et asulate ja nende epitsentrite asukohad, templita paigutus ja ehitiste suunad ühtisid nende all asunud ulatuslike koobastikega (joonis 8.15). Ka Dos Pilase kuninglike paleede ja sealsete väiksemate pühamute detailid ning struktuurid olid seotud sealse ida-lääne suunalise koobastiku asendiga, kusjuures koobastike sissepääsude kohale rajati templid (Demarest *et al.* 2003, Demarest, trükis, a). Lõuna pool, Ülem-Pasióni jõe piirkonnas Cancuáni lähistel olid rituaalide ja kultuse keskpunktideks tehislake *witz'*ide ja templita asemel looduslikud karstitornid ja neis asunud koopad (Demarest ja Barrientos 1999, 2000, 2001; Demarest, trükis, a; Woodfill *et al.* 2002, 2003).

Tseremoniaalkeskused ja pühad lavad

Templid olid justkui mäed, mis püha taeva poole sirutusid, ning toimisid sõlmpunktina allmaailma, esivanemate, taevalike jumaluste ja inimeste vahel. Mõnede templite puhul püüti seda seost ikonograafia kaudu tugevdada: templite sissepääsud kaeti koopa- ja päikesesümbolismiga, samuti kujutistega Chakidest ning teistest jumalustest, kelle suu võis moodustada templi ukseava.

Copanis ja Palenques toimunud ikonograafilised ja epigraafilised uurimused on tõestanud, et nii mõnedki hooned said endale nime vastavalt oma rituaalsele funktsioonile ning see väljendus arhitektuurse skulptuuri vormis (nt. Schele *et al.* 1989; B. Fash *et al.* 1992; vaata bibliograafia analüüsi). Sellised identifitseerimised kinnitavad, et maija linnade templid, uhked sisehoovid ning palliväljakud olid toimumispaikadeks valitsejate ja nende preestrite juhitud ohvri- ja nägemusrituaalidele ning pidustustele. Ka kuninglike paleede asukohavaliku detailid olid hoolikalt kujundatud vastavalt pühale geograafiale selliselt, et moodustuks rituaalide jaoks sobilik toimumispaik. Näiteks Dos Pilases asunud Murcielagose palee kõik struktuurid olid ehitatud püha mäe otsa ning joondatud kogu kompleksi ida-lääne suunalise telje järgi (joonis 8.15). Niisugune orientatsioon oli paralleelne kompleksi all asunud koobaste ning neis voolava allika suunaga. Kalendrijärgsete ohvirituaalide osaks olnud pidulik rongkäik liikus ida-lääne suunalist trajektoori pidi paleest läbi, kusjuures protsessiooni suund oli taaskord määratud maa-aluste õõnsuste järgi (Demarest *et al.* 2003). Ühe templi sees oli lausa ametlik hauakambrialaadne ruum, kuhu oli andidena maetud anumaid ning tahvleid, mis katsid sissepääsu templi all asuvasse laiaulatuslikku koobastikku (Demarest, Rodas ja Morgan 1995). Arhitektuurikomplekside püha võimu paigad nii Dos Pilases kui ka teistes keskustes ning nendevahelised teetammid olid tihedalt seotud Päikese päevase trajektooriga idast läände ning öise allmaailma läbiva teekonnaga läänest itta (Demarest *et al.* 2003).

Maiade eliit kujundas rituaalsete etteastete toimumispaikadeks ka paleesid; seal aset leidnud pidustused olid mõõtnemelt väiksemad kui suurtel väljakutel ja templites toimunu. Paleekompleksides viidi rituaale läbi väiksema, niinimetatud eliitpubliku ees, kuhu kuulusid kuningliku perekonna ja kuningriigi valitsusaparaadi liikmed ning valitsejad ja ülikud mujalt. Ka neil paleedel olid – kuigi intiimsemas võtmes – oma pühad orientatsioonid ning ettekuulutuste, ohverdamise ning esivanemate ja jumalate austamisega seotud funktsioonid. Troonisaalid ning avatud paleed olid mõeldud rongkäikudeks, vastuvõttudeks ning pidusöökideks kõrgest soost külalistega – selliseid stseene on kujutatud paljudel

hilisklassikalistel polükroomsetel vaasidel. Märkimisväärne on see, et ka neist ehitistest on väljakaevamiste käigus leitud kuninga rituaalse võimu tööriistu: pikki peeneid verelaskmisterasid, külluslikult kaunistatud inimkujutistega viirukipanne ning kausse püha vere tarbeks (Demarest *et al.* 2003; Agurcia ja Fash 1991).

Ideoloogia ja maia teaterriigid

Võimalik, et paljudel klassikalise ajastu maia valitsejatel oli oma riigi infrastruktuuri haldamisel mängida vaid üsna piiratud roll. Enamikes maia riikides, mõne märkimisväärse erandiga, olid nii põllumajanduslikud süsteemid kui ka kohalik ja piirkondlik kaubandus detsentraliseeritud. Nagu 7. peatükis mainitud, hoidsid valitsejad enda majandusliku kontrolli all arvatavasti peamiselt pikamaakauplemist eksootiliste esemete ja vääriskaupadega. Sellised kaubad olid olulised eelkõige religioosses ja poliitilises võtmes, kohalikel turgudel nendega kuigivõrd ei kaubeldud. Piirkonnasiseselt oli valitsejate kontrolli all maalitud polükroomse keraamika ja peenelt kaunistatud merikarpidest, luust ning jadeiidist käsitöönikerdiste tootmine ja levitamine. Ka neid tooteid vahetati eri keskuste eliitide vahel, märkimaks eestkoste- või liitlassuhteid või siis lihtsalt kingituste ja tribuudina.

Kui riigi toimetulekusüsteemi ja majandusliku elu korraldamisel oli valitsejate roll üpris piiratud, siis ulatuslikes religioossetes tseremooniates, rituaalides ning kosmosekontseptsioonis tervikuna ja inimkonna asukoha määratlemisel selles oli neil kanda keskne roll; seda kinnitab nii maiade arhitektuur, ikonograafia kui ka monumentidesse raiutu. Juba kõige varasematel monumentidel kujutatakse valitsejaid šamanistlikus rollis, mis sidus neid erinevate ajatsüklite ettekuulutustega ning rituaalidega, mille kaudu suheldi esivanemate, jumaluste ning teiste pühalike jõududega.

Viimastel aastakümnetel on paljud arheoloogid lähtunud kultuurilise materialismi perspektiivist ega ole leppinud ilmselge faktiga, et suur osa maia valitsejate võimust ja autoriteedist tuleneski ideoloogiast enesest. Meile tuttav valitsejate roll näis olevat paigas juba kõige varasemates tseremoniaalkeskustes (Freidel 1981; Hansen 1992; Freidel ja Schele 1988a, 1988b; Clark *et al.*). Võib oletada, et *k'uhul ahaw* ehk püha isanda või valitseja positsioon kasvas välja kogukonna šamaani omast ning et esialgsele religioossele võimule ja autoriteedile tuginedes lisandusid valitsejale aegamööda ka ilmalikud funktsioonid ja poliitiline võim.

Klassikalistele maia riikidele on nii mõnelgi määral sarnased rühm riike Kagu-Aasia troopilistes vihmametsades. Paljudele maiade uurijatele on sealsed paremini tuntud ajaloolised riigid, mis oma struktuurilt ja olemuselt on maia riikidele sarnased, pakkunud ulatuslikke võimalusi võrdlusteks ning analoogideks (M. Coe 1981; Demarest 1984b, 1992b; Sharer 1994: 510-512). Sarnaselt klassikalistele maia kuningriikidele hoidsid ka Kagu-Aasia teaterriike koos pigem religiooni, rituaalide ja riiklike pidustuste jõud kui majanduslik integratsioon (Bentley 1985; Geertz 1980; Tambiah 1976, 1982, 1984). Ja nagu maia valitsejad, nii vastutasid ka Negara ja Kagu-Aasia teaterriikide valitsejad sõjategevuse ning eksootiliste luksuskaupade ümberjagamise eest. Kingitused ning pidusöögid ja muud üritused, kus neid kingitusi jagati, aitasid võita nii alluvate kui ka liitlaste poolehoidu ja heakskiitu. Riiklik tseremoniaalsus, mis väljendus perioodiliselt toimunud rituaalides, oli peamiseks autoriteedi ning võimu allikaks. Traditsioonilise marksismi seisukohalt peetakse selliseid ideoloogilisi võimuallikaid propagandistlikeks vahendeiks, mille abil võimu ennast legitimeerida või tugevdada; Kagu-Aasia teaterriikide puhul näib aga, et ideoloogia ise võis olla peamine autoriteediallikas, mitte pelgalt majandusliku võimu õigustus (Geertz 1980).

Nii mõnedki ajaloolased on jõudnud järeldusele, et ka ideoloogia, riitused ja rituaalid olid maia valitsejate võimu allikaiks – kuigi mitte ainsateks – ning et neil võis olla keskne roll maia kuningavõimu välja kujunemises (nt. M. Coe 1981; Clark *et al.*; Demarest 1984b, 1992; Freidel 1981, 1992; Handen 1992; Freidel ja Schele 1988a, 1988b; Schele ja Freidel 1990). Kuigi maia valitsejatel oli ka majanduslikku võimu (nt. Aoyama 2001; Demarest ja Barrientos 2001, 2002; Kovacevich *et al.* 2002), pole siiski kahtlust, et riigivõim toetus valdavalt just ideoloogiale. Klassikalise maia kunsti, ikonograafia, monumentide ja arhitektuuri pimestav korpus oli suuresti pühendatud *k'uhul ahaw* kultusele, valitseja ülistamisele, tema jumalikule päritolule ja pühadele kohustustele (Freidel 1992; Freidel ja Schele 1988a; Schele ja Miller 1986; Miller 1996). Klassikalisel ajastul kulutati selleteemalisele monumentaalkunstile ja arhitektuurile piiramatult energiat ja ressursse. Kunst, kunstiesemed ja monumendid toetasid pühade valitsejate läbiviidavaid ideoloogilisi vaatamänge.

Niisuguseid üritusi ja riituseid korrati vastavalt muistsete maiade aja-, liikumise ning rituaalide taasetendamise kaanonitele, milles väljendus maiade kosmogramm (Carlson 1981; Freidel ja Schele 1988a, 1988b; Vogt 1981). Sellel rituaalsete liikumiste süsteemil ning pühade keskuste defineerimisel nende liikumiste kaudu on veelgi sügavamad Vaikse ookeani ülesed juured, mis on omased ka šamanistlikele kontseptsioonidele Aasias ning nende hiljem välja kujunenud vaimulik-kiriklikele vormidele (Eliade 1954, 1961). Pidustuste,

protsessioonide ja rituaalide liikumised – ning kosmilised mustrid, mida nende kaudu jälgendati – toimusid kõik niinimetatud pühade keskuste ümber. Maiade poliitilises, kosmoloogilises ja rituaalses elus – sarnaselt Kagu-Aasias asunud Negarale – võttis valitseja endale selle püha keske positsiooni, saades ja kehastudes niimoodi universumi teljeks (nt. Freidel 1992; Freidel ja Schele 1988a, 1988b; Schele 1981; Schele ja Freidel 1990; Schele ja Miller 1986).

9 Klassikaliste maiade poliitika ja ajalugu: teaterriikide dünaamika

Käesolev peatükk kirjeldab klassikalise ajastu maiade poliitüksuste olemust ja dünaamikat ning vaatleb nende arengut varasest klassikalisest perioodist hilisklassikalise perioodini. Maiade ühiskonnakorralduse vormid ning selle kohta olemasolevad tõendid annavad meile üldise ettekujutuse poliitilistest moodustistest, mis erinesid suuresti meie endi, Lääne tsivilisatsiooni omadest. Kirjeldusele järgnev detailsem arutelu keskendub maiade poliitiliste üksuste eripalgelisusele ajas ja regiooniti, andes seeläbi aimu nende olemuse tõelisest kompleksisusest.

Maiade ajalugu ning klassikalise ajastu maiade riikide vormid

Ajaloolised andmed klassikalise ajastu maiade majanduslike küsimuste kohta on kahjuks üsna napid; poliitilise ja religioosse võimu olemuse ja struktuuri kirjeldusi on aga rikkalikult. Maiade riiklikud moodustised õitsesid geograafiliselt hiiglaslikul alal ning üle kahe aastatuhande. Kuigi mitmekesisus oli suur, on siiski võimalik välja tuua klassikalise ajastu maiade poliitüksustele omaseid ühiseid jooni. Seejärel on võimalik analüüsida rohkeid regionaalseid ja kronoloogilisi erinevusi ning püüda seletada dünaamikat, mis oli selle eripalgelisuse taga.

Ajaloolised tiitlid ning sündmused

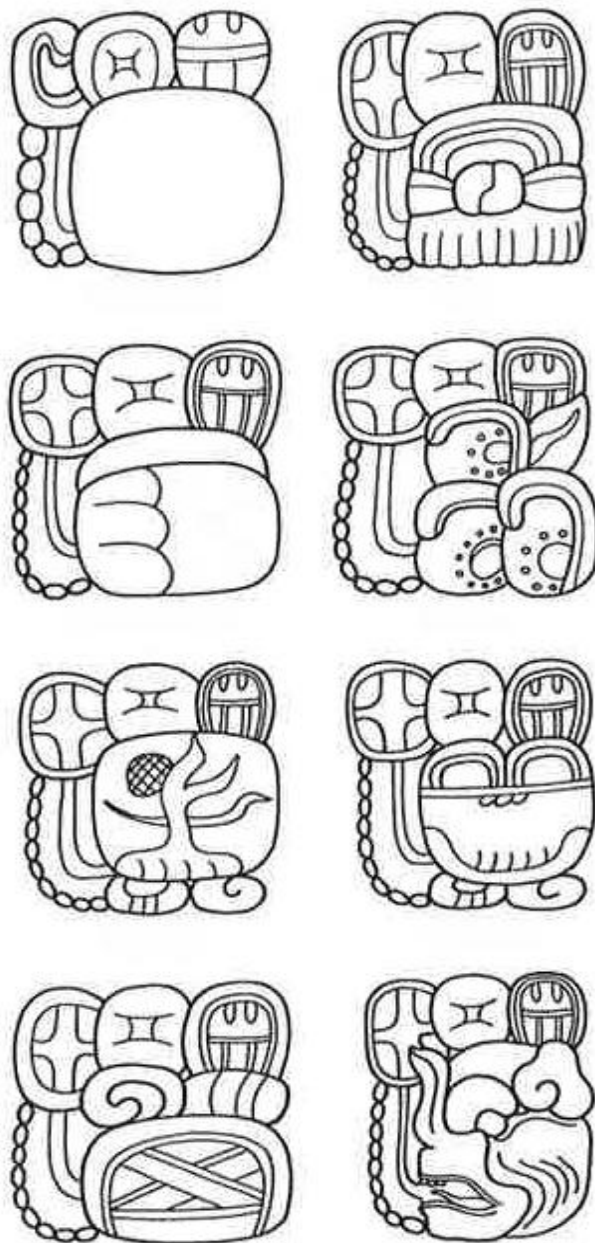
Maiade ajalugu ning poliitilist organiseeritust on osaliselt rekonstrueeritud, toetudes asustusuurimistest ning väljakaevamistest pärit tõenditele ja Hispaania vallutuste aegu eksisteerinud maiade kuningriikide kultuuriloolistele kirjeldustele. Arheoloogiliste andmete kaudu saame aga ainult kaudselt aimu poliitilistest piiridest, mõjudest ja liitudest. Vallutusaegne kultuurilugu aitab püstitada hüpoteese teatud detailide ning võimalike poliitiliste formatsioonide kohta. Kuid maiade poliitiline struktuur, poliitiline ideoloogia ja poliitiliste üksuste ulatus võisid hispaanlaste vallutuste ajaks olla drastiliselt muutunud. Hilisklassikalisel ning varasel postklassikalisel ajastul toimus poliitilises formatsioonis olulisi muutusi, mõned neist olid seotud uute kontseptsioonide ja institutsioonide ülevõtmisega teistest Kesk-Ameerika regioonidest. Just neil põhjustel toetuvad ajaloolased üha enam muistsete maiade monumentidele ja esemetele raiutud tekstides olevale informatsioonile. Pealiskirjade

tõlgendamine toetub aga sellegipoolest suuresti nii kultuuriloole kui ka industriaalajastu eelsete riikide mudelitele mujalt maailmas.

Klassikalise ajastu poliitilise maastiku ja ajaloo rekonstrueerimisel on keskse tähtsusega niinimetatud embleem-hieroglüüfid, mille avastas Heinrich Berlin aastal 1958 (Berlin 1958). Berlin arvas, et need hieroglüüfid tähistasid maia keskuseid või linnriike. Sellisena identifitseerivad need maiade maailma eraldiseisvaid poliitilisi üksusi.

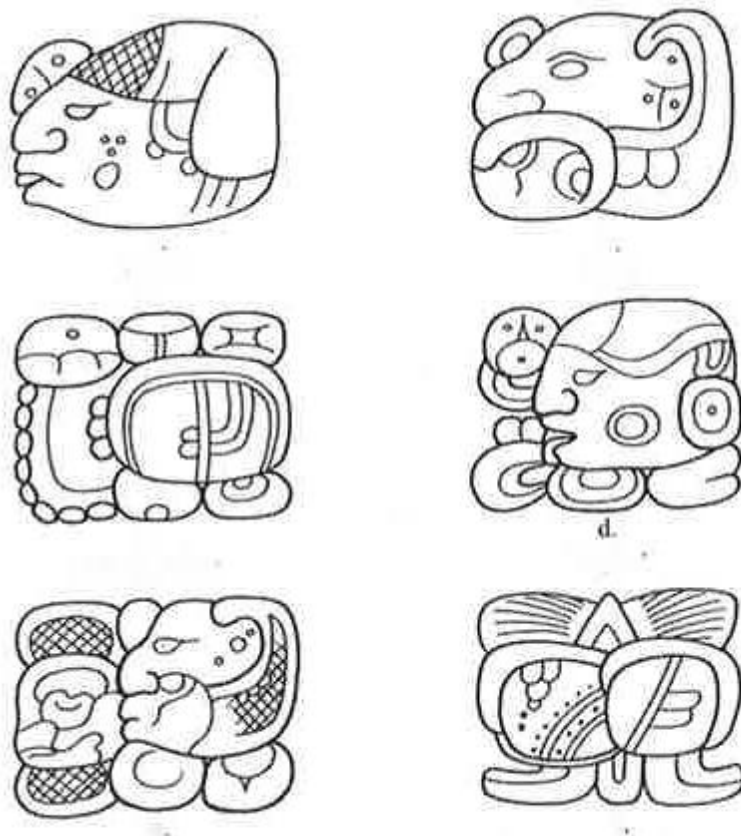
Embleem-hieroglüüfid koosnevad põhisümbolist, mis tähistab poliitilist üksust või kohta, ning mitmetest järelliidetest, mida loetakse kui „*k'uhul ahaw*“ ning mis tähendab „jumalik valitseja“ või „püha valitseja“ (joonised 9.1; 9.2c). Seega, hieroglüüf tervikuna tähendaks „(mingi paiga) püha isand“ ning milles põhisümbol tähistab konkreetset paika (Mathews 1991). Mõnda neist põhisümbolitest ning ka mõningaid teisi hieroglüüfe peetakse toponüümideks ehk kohanimedeks, mis viitavad geograafilistele paikadele või tunnusjoontele, mida seostatakse kindlate asulate või nende epitsentritega (Stuart ja Houston 1994). Teised toponüümid nimetavad ära vaid konkreetse koha või sellele kohale omased geograafilised tunnused. Et embleem-hieroglüüfid tähistavad kuningaid, siis on nende kaudu olnud võimalik identifitseerida eraldiseisvaid maia riike, joonestada nende ajalugusid ning mõnikord ka territooriume (vaata bibliograafia analüüsi). Embleem-hieroglüüfidele toetunud uurimused ning keskustevahelised vahemaad on andnud alust oletada, et enamus maia klassikalise perioodi kuningriike võisid olla suhteliselt väikesed, keskmiselt umbes 2000 km² pindalaga linnriigid (Mathews ja Willey 1991; Mathews 1985, 1988; Hammond 1993: 26-29).

Hiljutiste dešifreerimiste käigus ilmnenud tõendid viitavad aga ka palju suuremate kuningriikide või liitude olemasolule (Martin ja Grube 1994, 1995, 2000; vrd. Marcus 1976). Teatud hieroglüüfid osutavad, et vahel tegutsesid kohalikud *ahaw*'d (joonis 9.2a) mõne suurema keskuse valitseja käsul või juhtimisel (Martin ja Grube 1995a, 2000; Stuart 1995: 256-261). Ühel *ahaw*'d tähistaval embleemil oli ees lisand „y“, nii sai *ahaw*'st *yahaw*, mis tähendab „(kellegi) valitseja“ (joonis 9.2d), märkides kohaliku valitseja vasallsuhet mõne kuningaga. Viiteid vasall- ja liitlassuhetele võib leida ka monumentaalkunsti pealiskirjadest, kus on kirjeldatud ülemvalitseja patronaazi teatud üritustel või tema toetust alluvate keskuste valitsejate trooniletõusule. Olemas on veel kolmaski hieroglüüfide rühm, mis tähistas *sahal*'i ehk kuninga leitnanti (joonis 9.2b); muus kontekstis võis see kasutusel olla ka kohaliku valitseja kohta, väljendades sel juhul tema alluvust kujul „(mõne kuninga) leitnant“ – *u-sahal* (joonis 9.2e). Mõnes suuremas keskuses, näiteks Tikalis, oli ülemvalitseja tähistamiseks

Joonis 9.1 Klassikalise ajastu maia keskusi tähistavad embleem-hieroglüüfid (joonistanud Luis F. Luin)

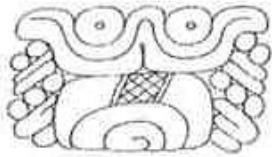
olemas kindel tiitel (Martin ja Grube 1996; 2000: 17-21). Selle keskuse ülemvõimu omavate kuningate tiitlis sisaldus *kaloomte'* (joonis 9.2f), sellal kui neile alluvad kuningad jäid juba tuttavaks *k'uhul ahaw*'ks ehk pühaks valitsejaks (joonis 9.2c); viimastele allusid omakorda

Joonis 9.2 Poliitiliste valitsejate, vasallide ja ülemvalitsejate tiitlite embleem-hieroglüüfid (joonistanud Luis F. Luin)

yahaw'd, kes olid seega oma valitsejaga vasallsuhtes (joonis 9.2d). Kirjeldatud ja teisi epigraafilisi tõendeid arvesse võttes ning võrreldes neid arheoloogiliste andmetega asulate rahvaarvu, pindalade ning hauapanuste kohta, on teadlastel olnud võimalik spekuloida ulatuslikemate liitude ja niinimetatud super-riikide olemasolu üle (Martin ja Grube 1995). Sellised tõlgendused on siiski väga oletuslikud, võttes arvesse arheoloogiliste andmete mitmetähenduslikkust ja klassikalise ajastu pealiskirjade propagandistlikku olemust.

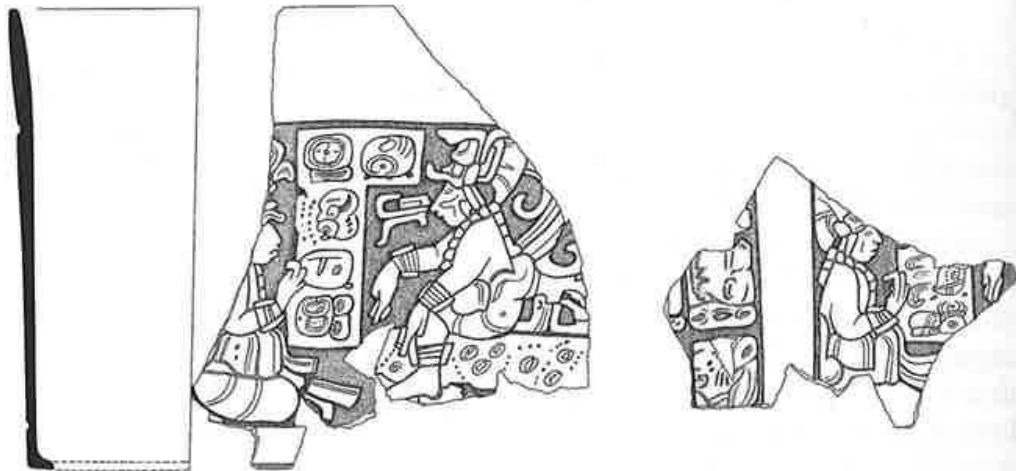
Kui poliitilist maastikku laiemalt on embleem-hieroglüüfide abil keeruline iseloomustada, siis erinevate ajalooliste sündmuste ning kuningate ettevõtmiste identifitseerimisel on neist rohkem abi. Süüdi, trooniletõusu, surma, sõda, vangistamisi, vangistatute ohverdamist ning kuninglikke eneseohverduslikke rituaale tähistavad hieroglüüfid annavad meile detailse ülevaate maia pühade valitsejate elulugudest ning saavutustest (joonis 9.3). Päritolu, abielusuhteid ning spirituaalseid kontseptsioone kirjeldavad pealiskirjad ei paku

ra r

Joonis 9.3 Valitsejate elulugude põhisündmuse tähistavad hieroglüüfid (joonistanud Luis F. Luin). Ülemise rea keskmine hieroglüüf tähistab verelaskmisrituaali, mille käigus valitseja piserdas verd oma käest anumasse (vaata ka joonis 8.7)

Joonis 9.4 Kuningliku õukonna stseen hilisklassikalisel maia vaasil (joonistanud Luis F. Luin)

informatsiooni vaid eliidi kohta, vaid annavad aimu ka ühiskonna olemusest üldisemalt. Tekstid nikerdatud ja maalitud maia vaasidel võimaldavad intiimsemat pilguheitu kuningliku

õukonna igapäevaellu – neil on kujutatud valitsejate, nende ametnike ja preestrite juhitud koosviibimisi, riituseid ja teisi üritusi (joonis 9.4; vaata ka joonis 5.9). Kõigis neis allikais on keskendunud loomulikult eliidi perspektiivile ning monumentaaltekstid olid mõeldud kuningavõimu tugevdamiseks ja rõhutamiseks. Kuid ettevaatlikult lähenedes aitavad klassikalise ajastu kunst ja pealiskirjad arheoloogilist leiumaterjali täiendada ning tõlgendada ning nad annavad meile aimu sellest, kuidas maiad ise oma maailma nägid.

Maia valitsejate roll

Esimene fundamentaalne küsimus puudutab klassikalise ajastu maia riikide olemust ning maiade eliidi ja valitsejate rolli. Üldiselt näib, et suhe kõrgklassi ja sellele alluva rahva vahel oli sootuks komplekssem ja raskemini hoomatav, kui varased maiade ajaloo uurijad arvasid ning ka paljude teiste varaste tsivilisatsioonidega võrreldes. Nagu 6. ja 7. peatükis mainitud, siis traditsioonilised teooriad, mis nägid eliitklassi kui üht või teist tüüpi majanduslikke ülevaatajaid, ei ole maiade konteksti hästi sobitunud. Enamus maiade kontrolli all olnud madalmaade alad olid suuresti isemajandavad, kui peame silmas elementaarseid ressursse ja toiduvarusid. Toorainete ja utilitaarsete esemete regionaalses kaubanduses ei olnud valitsejal arvatavasti vahendajarolli (vaata 7. peatükki). Tundub, et ka astmikpõlde ja teisi töömahukaid maaharimissüsteeme rajasid ning haldasid kohaliku tasandi inimeste grupid, kas sugulussidemete kaudu ühendatud isikud või mõnikord ka lihtsalt koostööd tegevad külaelanikud (vaata 6. peatükki).

Paljudel juhtudel oli valitsejatel siiski kontroll polükroomse keraamika, jadeiidist ja merikarpidest ehete ning teiste kõrget staatust rõhutavate esemete tootmise ja nendega kauplemise üle paralleelses, niinimetatud palee majandussüsteemis (vaata bibliograafilist analüüsi). Eliitklassi kontrolli all oli arvatavasti ka suur osa pikamaakaubandusest eksootiliste kaupadega, näiteks Kariibidelt pärit merikarpide, jadeiidi, magnetiidi ja eksootiliste linnusulgedega (vaata 7. peatükki). Paljudes maiade kuningriikides olid ka väikesed riiklikud põllu- ja astmikpõllusüsteemid, mis asusid linnade epitsentris paiknenud paleede läheduses (nt. Dunning, Beach ja Rue 1997). Üldiselt polnud need siiski kuigi laialulatuslikud ja olid mõeldud vaid paleede elanike vajaduste rahuldamiseks. Seega näib, et enamikes maiade riikides, olenemata piirkonnast ja ajastust, ei olnud riigi roll majanduses kuigi oluline, ehkki on ka märkimisväärsed erandeid. *K'uhul ahaw* võim avaldus pigem tema rituaalses ja sõjalises rollis, mis oli teaterriikide puhul keskse tähtsusega. Nagu 8. peatükis juba arutatud, võib

riigivõimu sõltuvus ideoloogiast aidata seletada maiadele omast ülirohutatud tseremoniaalsust, epitsentrite legitimeeriva sisuga kunsti ja arhitektuuri ning ka maia riikide ebastabiilsuse aspekte.

Maia poliitiliste üksuste kohta laiemaid üldistusi tehes tuleb siiski teadvustada, et regionaalsed ja ajaloolised erinevused olid tohutud; näiteks eliidi roll majanduselus võis riigiti täielikult erineda. Nagu on välja toodud järgnevas maiade regionaalse ajaloo põgusas ülevaates, siis olulised infrastruktuurilised rajatised nagu hüdraulilised süsteemid Edznas, veehoidlad põhjapoolsetel aladel ja ulatuslikud astmikpõldude süsteemid Rio Beci kandis ning Caracolis (joonis 9.5) võisid kõik olla riiklikult juhitud tööjõu rajatud. Ja mitte ainult, asulatevõrgustikud, mis olid teetammide ja kanalite kaudu ühendatud Calakmulis ja Caracolis asunud epitsentritega, viitavad veelgi tugevamale tsentraliseeritusele ja sügavamalt integreerunud majandusele. Kokkuvõttes võib järeldada, et mõned klassikalise ajastu kuningriigid võisid kasvada suuremateks, regionaalse ulatusega riikideks, kus valitsejal oli kanda otseselt juhtivam roll. Calacmulist lähtunud regionaalse ulatusega riik hakkas alla käima aastal 695, Caracoli riik nautis aga oma teist õitsenguperioodi varasel 9. sajandil.

Tsentraliseeritumate riikide olemasolu ei tähenda aga seda, et tekiks vastuolu üldise seaduspärasusega, mille kohaselt olid maia kuningriigid väikesed. Suuremate, tsentraliseeritumate riikide tõus ja langus oli osa linnriikide dünaamikast ka Mesopotaamias ja Antiik-Kreekas. Piirkondlik ja ajalooline muutlikkus oli klassikalise ajastu maia tsivilisatsiooni dünaamikas kesksel kohal.

Poliitiliste üksuste rahvaarv ja pindala

Maia riikide territoriaalsete ulatuste ja rahvaarvude hindamiseks on teadlased rakendanud palju eri meetodeid. Aastakümneid on toetunud arheoloogilistest andmetest tuletatud kaudsetele suurustele nagu asulatevaheline kaugus, ehitusintensiivsus ning monumentide, platside ja muude struktuuride hulk (nt. Adams ja Jones 1981; Hammond 1974, 1975). Viimasel ajal on rõhk aina enam kivimonumentidelt pärit ajaloolistel andmetel; pealiskirjades mainitakse valitsevaid *k'uhul ahaw* dünastiaid, nende poliitilisi liitlassuhteid, rituaale ja sõjakäike (nt. Marcus 1976; Culbert 1991). Suuruste ja rahvaarvukuse tõlgendamisel on määrava tähtsusega ka eelpool kirjeldatud embleem-hieroglüüfid ja tiitlid. Üksikud tekstid mainivad lausa vasallriikide tribuudimakseid (Stuart 1995). Niisuguste detailsete andmete abil

on võimalik kindlamalt oletada, missugused keskused olid konkreetsetel ajaperioodidel domineerivad ning millised olid nende keskuste poliitilised suhted (nt. Martin ja Grube 2000). Epigraafiliste andmete kaudu avaldub meile klassikalise ajastu poliitilise maastiku iseloom, mis oli väga kompleksne ja eliitklassidevahelisel suhtlusel põhinev.

Osa teadlasi on arvanud, et väikseima võimaliku maia poliitüksuse, kindla püha valitseja tiitli või embleem-hieroglüüfiga tähistatud väikeriigi diameeter oli jalgsi läbitav 1 või 2 päevaga (nt. Hammond 1991; Mathews 1985, 1988). Selliste väikeste poliitmoodustiste võimalikud dünastilised tugipunktid või pealinnad asusid teineteisest sageli vaid 10-30 km kaugusel. Võime spekuloida, et niisugune kuningriigi suurus sobib hästi teaterriigi olemusega, kus *k'uhul ahaw* isik ning rituaalsed pidustused olid valitseja autoriteedi hoidmise jaoks keskse tähtsusega. Veel mõni aeg tagasi olid epigraafikud ja arheoloogid seisukohal, et madalmaade maiade maailm klassikalisel ajastul koosneski ainult sellistest väikestest linnriikidest, mis moodustasid võrdsete poliitüksuste süsteemi (nt. Houston 1992; Mathews 1985, 1988; vrd. Renfrew ja Cherry 1986). Tänu palju detailsema informatsiooni olemasolule on tänapäeval võimalik uurida maia poliitüksuste tohutut eripalgelisust ning struktuurselt erinevate regionaalsete riikide ja lühiajaliselt kogu madalmaade ala ühendanud liitude ajaloolist arengut.

Hilisklassikalisel perioodil ulatusid riikide rahvaarvud mõnest tuhandest inimesest suures osas peamistes linnades mitmesaja tuhande inimeseni suurte piirkondlike pealinnade, näiteks Calakmuli, Tikali ja Caracoli ümbruses (nt. Culbert ja Rice eds. 1990; Hammond 1991; Sharer 1994: 467-473). Kõik hinnangud asulate, poliitiliste üksuste ja piirkondade rahvaarvude kohta on väga spekulatiivsed ning põhinevad hoonete vundamentide arvul, nende vanusel, etnograafilistel mudelitel, mis hindasid võimalikku inimeste arvu hoone kohta, ning tavaliselt on arvesse võetud ka niinimetatud nähtamatuid maju, mille vundamente ei ole selgelt näha. Koos epigraafiliste andmetega konkreetsete poliitiliste moodustiste kohta võimaldavad sellised spekulatiivsed demograafilised hinnangud teha väga üldiseid ja ettevaatlikke järeldusi klassikalise ajastu maia poliitilise ajaloo iseloomu kohta (nt Culbert 1991).

Klassikalise ajastu maia galaktiliste poliitüksuste dünaamika

Viimase kolme aastakümne teadustöö tulemusel kogutud tõendid näitavad, et suurematel maia riikidel ning piirkondlikel liitudel olid väga erinevad ja kompleksed teekonnad tõusuni, õitsenguni ning allakäiguni. Näiteks võimsa eelklassikalise ajastu riigi El Miradori rahvaarv kasvas hiliseks eelklassikaliseks perioodiks kümnete tuhandeteni ning riigi võimu all olid mitmed teised keskused; juba klassikalise ajastu alguses tabas riiki aga allakäik (Demarest 1984b; Hansen 1992, 1994; Matheny 1986a, 1987). Tikal kasvas ja suurendas oma mõjuvõimu madalmaadel 5. sajandil, kuid 6. sajandil tabas riiki mitu kaotust ning sajandi lõpuks oldi allakäiguteel. 7.-8. sajandil kerkis Tikal taas esile, kuid sel korral piirkonnakesksema, Kesk-Peteni riigina. Calacmul aga tõusis esile teiste samaväärsete riikide seast 6. ja 7. sajandil ning kasvas hiiglaslikuks regionaalseks riigiks, kus oli üle 100 tuhande elaniku (Braswell *et al.* 2004) ning mis juhtis laiaulatuslikku piirkondadevahelist linnriikide liitu. Teistel regionaalsetel riikidel, näiteks Copanil, nii värvikat ajalugu polnud; samas oli ka selliseid riike, mille arengulood olid veelgi omapärasemad. Näiteks Dos Pilas, Petexbatuni piirkonna riik, sai alguse 7. sajandil ning kasvas vallutuste ja liitude kaudu kosmilise kiirusega kogu Pasióni jõe oru alasid ühendavaks riigiks, ent lagunes ootamatult 8. sajandi keskel (vaata 10. peatükki).

Teadlased on sellest keerukast dünaamikast teadlikud ning rõhku on üha enam pandud mudelitele, mis ei püüa defineerida maia riiki kui sellist, vaid mis aitaksid mõista maia poliitiliste üksuste ja hegemooniate pidevat muutumist ning ebastabiilsust (nt. Marcus 1993; Hammond 1991; Demarest 1984b, 1992b, 1996b; Sharer 1991). Osa teadlasi on seisukohal, et riikide toimimise mudelid peaksid põhinema eelkõige 16. sajandi ehk postklassikalise ajastu maia riikide kohta olemasolevatele ajaloolistele andmetele (nt. Marcus 1983a, 1993). Yucatani poolsaarel ja Guatemala kõrgmaadel eksisteerinud postklassikalise ajastu riikide 16. sajandist pärit kirjeldustele toetudes on välja toodud mitmeid klassikalise ajastu maia poliitikale omaseid seaduspärasusi (nt. Schele *et al.* 1995). Muu hulgas on aimu saadud näiteks liitude moodustamise dünaamikast (nt. Marcus 1993) ning kalendriliselt ettemääratud pealinnade rituaalsest vahetumisest, mis toimus perioodiliselt vastavalt *may* tsüklile (P. Rice, trükis). Kuid nii mõneski olulises aspektis olid vallutusaegsed maia riigid klassikalise perioodi riikidest erinevad. Seega oleks õige kasutada klassikalisest perioodist pärit rikkalikke epigraafilisi ja arheoloogilisi andmeid, neid tõlgendada ja võrrelda ning püüda neid sobitada klassikalise ajastu kultuuriajaloolisse konteksti.

8. peatükis kirjeldati lühidalt klassikalise ajastu maia teaterriikide ideoloogilisi aluseid. Niisugustel riikidel, mis olid levinud ka Kagu-Aasias, olid keskused ning valitsejad, kes olid alluvate jaoks kosmilise uskumuste süsteemi kehastuseks. Kagu-Aasia Negara teaterriigid olid oma põhijoontelt maia riikidega väga sarnased:

1. valitseja võim sõltus isiklike rituaalsete ja sõjaliste kohuste täitmisest;
2. poliitilised territooriumid olid nõrgalt ühendatud keskusest lähtuvad võrgustikud, mis toetusid valitseja isiklikule poliitilisele ja religioossele autoriteedile;
3. kohaliku tasandi majandusliku infrastruktuuri ja toimetuleku üle puudus riigil üldjuhul otsene kontroll;
4. pealinna ja väiksemate alluvate keskuste vahel oli ebavajalikult palju funktsioone ja struktuure;
5. hegemooniad koondati pealinnalistesse keskustesse, millel oli üsna nõrk kontroll alluvate asulate võrgustiku üle (Tambiah 1976, 1977; Geertz 1980; Demarest 1984b, 1992, 1997).

Need tunnused olid omased paljudele klassikalise ajastu poliitilistele üksustele ja hegemooniatele, nii suurtele kui ka väikestele; tegemist on ühiste joontega, mis ei sõltunud madalmaade riikide rahvaarvudest ega territoriaalsetest ulatustest.

Teadlaste sõnastused Kagu-Aasia teaterriikide kohta võivad samuti aidata hoomata klassikalise perioodi ebastabiilsust ning maia riikide muutlikke ilminguid. Tambiah (1976, 1977, 1984) on kirjeldanud, kuidas teaterriigid võisid konkreetsetel perioodidel laieneda regionaalseteks võimukeskusteks või nõrgalt seotud hegemooniateks. Kagu-Aasias võisid väga ebastabiilsed ning ideoloogial põhinevad teaterriigid kasvada tohtul kiirusel, kas sõjategevuse või muude mehhanismide kaudu, muutudes niinimetatud galaktilisteks riikideks, kus jumalikustatud valitsejal õnnestus saada aina kasvava hulga alluvate, niinimetatud satelliitriikide- või keskuste lojaalsus ja tribuut. Staatust kindlustav võõramaine mõju võis tugevdada teatud riikide karismaatilist võimu; samamoodi tugevdasid võimu ka kontroll impordi üle ning valitsejate võõramaised ja eksootilised sidemed. Teotihuacaniga seotud olnud Tikali puhul moodustas valitseja osalus laiemas ning kaugemas informatsioonisfääris justkui ebamaiste teadmiste kogumi, mis oli struktuurselt võrdne spirituaalsete või jumalike teadmistega (vrd. Helms 1979; vrd. Tambiah 1982, 1984). Dünastia ja selle pealinna mitmeid generatsioone kestev hegemoonne ekspansionism võis alguse saada ka ühe valitseja edust

sõjakäikudel, abieluliste suhete sõlmimisel või rituaalide ja pidustuste läbiviimisel. Üldiselt olid episoodiliselt esile kerkinud laiaulatuslikud poliitilised moodustised aga nurjumisele määratud ning need galaktilised formatsioonid lagunesid üksikuteks riikideks või kujundati ümber teistsugusteks poliitilisteks liitudeks (Tambiah 1976: 127; Demarest 1992: 154-157). Kõikidel juhtudel hõlbustas võimu peamiselt poliitiline ja ideoloogiline mitte infrastruktuuriline alus ülemvõimu kiiret laienemist; teisalt soodustas see ka loodud süsteemide kiiret allakäiku ja lagunemist.

Välja toodud tõlgenduslik raamistik sobib hästi arvukate klassikalisel ajastul eksisteerinud maia poliitiliste moodustistega lõunapoolsetel madalmaadel. Piirkondliku ulatusega ja tsentraliseeritum Caracol, üha laienevad ja seejärel kokkutõmbuvad hegemoonsed riigid nagu Calakmul ja Tikal ning stabiilsemad, kuid väiksemad maia riigid – kõigil neil on oma koht teaterriikidele iseloomuliku laienemise ja kokkutõmbumise skaalal. Kagu-Aasia teaterriikide ja galaktiliste poliitmoodustiste puhul on taolist ebastabiilset poliitilist maastikku kirjeldatud kahe aastatuhande jagu (nt. Bentley 1986; Geertz 1980; Tambiah 1976; Gesick 1983). Niisuguste poliitiliste üksuste segmenteeritud struktuur, mida iseloomustas paljude suuremate ja väiksemate keskuste olemasolu, oli sarnane klassikalise ajastu maia riikidega ning sellega kaasnesid samasugused ebastabiilsuse probleemid, sest alluvatel keskustel oli lihtne trooni usurpeerida või jõuda sinna liitlassuhete kaudu.

Galaktilistel teaterriigi-laadsetel moodustistel on väga keeruline kasvada ühtseteks, piirkonnaülesteks tsentraliseeritud riikideks, mille sarnased eksisteerisid näiteks Kesk-Mehhikos ja Egiptuses ning mis olid samal arengutasemel. Klassikalisest perioodist pärit ajaloolised pealiskirjad kirjeldavad hoopis sajandeid kestnud sõdu, liite ning suuremate, ent ebastabiilsete ja püsimatute hegemooniate moodustamisi. Järgnev põgus pilguheit klassikalise ajastu dünastiate ajalukku illustreerib värvikalt seda tohutut kompleksust ja muutlikkust, mida eelnevalt välja toodud üldistustes lihtsustatult kokku võetud on.

Maia riikide piirkondlikud ajalood

Klassikalise ajastu maia tsivilisatsiooni epigraafia, ikonograafia ning arheoloogilised andmed võimaldavad rekonstrueerida eri piirkondade kultuurilist ajalugu ning määrata kindlaks konkreetseid sündmusi, dünastiate ajalugusid ning kindlate valitsejate võite ja kaotusi. Järgnevalt on välja toodud vaid lühikokkuvõtte mõne tähtsama maia keskuse ajaloost. Need

ajaloolised ülevaated võimaldavad heita pilku eelpool kirjeldatud poliitilistele seaduspärasustele ning ehk tuua meieni ka klassikalise ajastu maiade ajaloo hõngu (vaata bibliograafia analüüsi teose lõpus, et näha värskemaid ja detailsemaid kokkuvõtteid ajaloost).

Varase klassikalise perioodi dünastiad maia madalmaadel

Püha valitseja kesksed riigid ning maia tsivilisatsioonile omased poliitilised ja majanduslikud aluspõhimõtted olid kindlasti paigas hiliseks eelklassikaliseks perioodiks. Kuid alles 4. ja 5. sajandist pKr alates, mil klassikaline ajastu oli juba täies hoos, on monumentidele raiutud epigraafiline informatsioon piisavalt detailne, et täpselt iseloomustada ja kirjeldada suurte dünastiade ajalugusid.

4. ja 5. sajandile pKr eelnenud ajast on teada vaid mõne üksiku olulisema keskuse kuninga nimi. Tol ajal pääsesid valitsejad troonile – näiteks Tikalis ja Copanis (joonis 9.5) –, väites end olevat seotud Mehhikost lähtunud kultuuridega, vahest isegi kauge Mehhiko linna Teotihuacani endaga (vaata kast 3, 5. peatükk). Mis sel ajal täpselt sündis, on ebaselge, kuid hiljutised dešifreerimised ja tõlgendused viitavad sellele, et võimalike Mehhiko-sidemetega maia valitseja, kelle nimi oli Siyah K'ak (varem nimetati teda Suitsevaks Konnaks) oli segatud sõjategevusse ja dünastilisse pöördesse võimsas Tikali linnas ning lähedal asunud Uaxactunis (Stuart 2000; Martin ja Grube 2000: 28.36). Samal ajal, aastal 378 pKr, tuli Tikalis troonile uus valitseja, Yax Ain (Esimene Krokodill). Uus kuningas ning tema hiljem võimul olnud poeg Siyah Chan K'awil (enne foneetilist dešifreerimist nimetati teda Tormiseks Taevaks) väitsid end pärinevat valitsejast, kelle nimehieroglüüfiks oli Mehhiko piktograafiline sümbol, mis kujutas odaviskeseadeldist ja öökulli. See kuninglik eelkäija võis olla lausa Teotihuacani valitseja (Stuart 2000), isand Kaminaljuyust (Coggins 1975) või mujalt pärit valitseja, kel olid sidemed Mehhikoga või kes väitis selliste sidemete olemasolu (vaata erinevaid käsitlusi Braswell 2003c).

Uus kuningas, tema poeg Siyah Chan K'awil ja kõik nende hilisemad järeltulijad hoidsid oma väidetavat Mehhiko päritolu au sees, tuues seda esile kunstis, ikonograafias ning mitmetes Mehhiko-stiilis kultustes ja rituaalides (nt. Coggins 1979; Schele 1986). Nemad juhatasid sisse Tikali õitsenguajastu, mil riik laiendas oma mõjuvõimu, luues erinevaid liitlassuhteid, toetades uute dünastiade esilekerkimist mujal ning vallutades madalmaade piirkondi. 5. sajandil olid Uaxactun, Rio Azul, Holmul ja isegi kaugel kagus asuv Quirigua (joonis 9.5)

Joonis 9.5 Klassikalise ajastu olulisemad maia keskused (joonistanud Luis F. Luin)

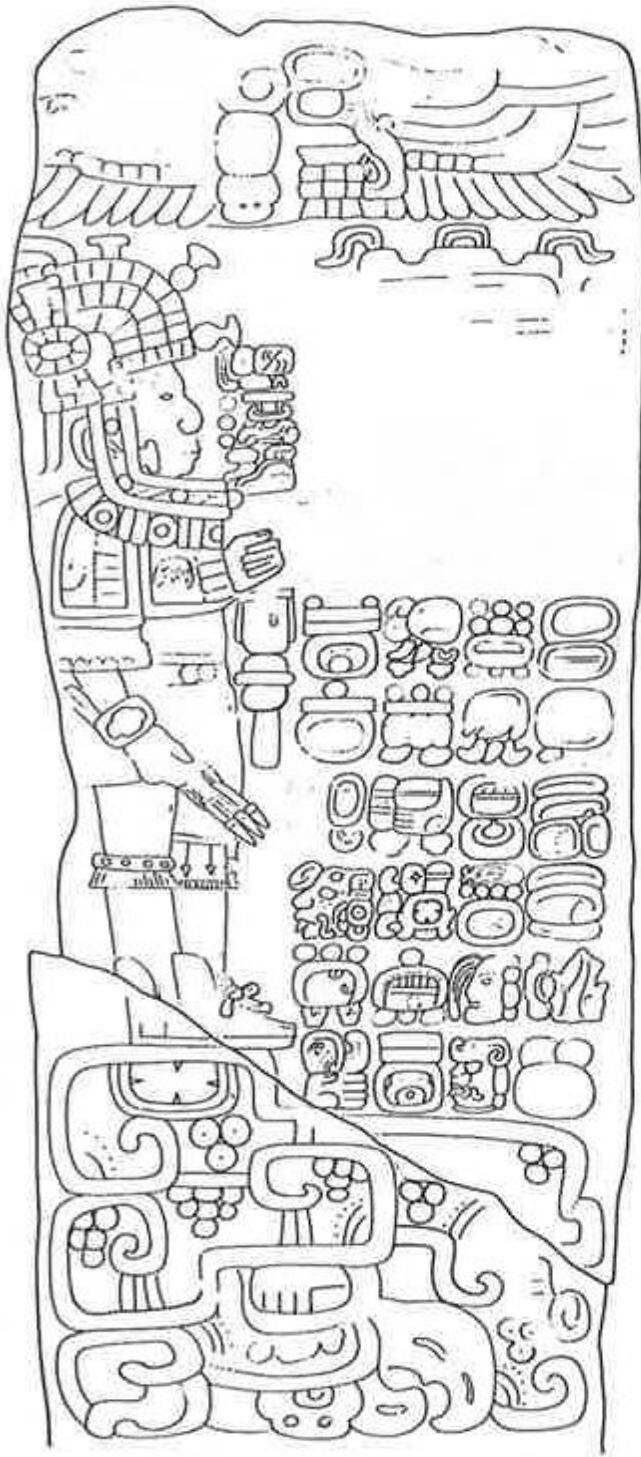
Tikali uue dünastiaga liitlussuhetes või dünastia kontrolli all (Ashmore 1980; Mathews ja Willey 1985; Adams 1990).

Kaugel kagus, tänapäeva Hondurases asunud Copanis, pandi 426. aastal pKr samuti alus uuele dünastiale; esimene kuningas oli Yax K'uk Mo, kes näib ka olevat saabunud lääne poolt. Tema rajatud varaklassikaline dünastia Copanis, nagu ka eelpool kirjeldatud dünastia Tikalis, pühitses oma seoseid Mehhikoga monumentide ning kunstiesemete kaudu. Hiljutiste avastuste käigus on Copanis (nt. Fash 1991, 2000; Sharer *et al.* 1999; Sharer 2003) välja tulnud võrratud paleed ja templid, mille rajajateks olid varaklassikalise ajastu valitsejad, kes olid uue dünastia rajaja järglased.

Lõunapoolsetes kõrgmaades asunud Kaminaljuyu puhul ilmneb tugev Teotihuacani mõju arhitektuuris, viirukeis ja keraamikas. Kõige märkimisväärsemad on *talud-tablero* stiilis ehitised: *talud-tablero* stiil oli sel perioodil Kesk-Mehhikole väga omane. Ajaloolased on juba mõnda aega oletanud, et Kaminaljuyu ja lõunapoolsed kõrgmaad toimisid vahenduspiirkonnana, mille kaudu toimus suhtlus ja liikusid Mehhiko mõjud Peténi regiooni (nt. Coggins 1979; Santley 1983). Kuigi mõjude liikumiste suund pole lõpuni selge, näib siiski, et kõrg- ja madalmaade vaheline suhtlus oli varajasel klassikalisel perioodil oluline ning võõrapäraste jõudude kaasalöömine oli osa sellest. Suur osa taolisest kultuurivahetusest võis toimuda otse konkreetsete maia riikide ja Kesk-Mehhiko vahel, kuid mõjud Kesk-Mehhikost ning vastupidi võisid liikuda ka läbi erinevate kultuuritsoonide, näiteks läbi Veracruz ja Oaxaca (Marcus 2003; Braswell 2003b).

Peténi piirkonna lõunaosas asunud Cancuéni kuningriigist Tres Islasest, mis oli justkui väravaks madal- ja kõrgmaade vahel (joonis 9.5), on leitud kolm monumenti, millel on Teotihuacani stiilis figuurid ning mis on pärit ajast, mil Mehhiko mõjud ja sidemed maia aladega olid tugevad. Mehhikole omastest elementidest on steelidel näha Teotihuacani stiilis turviseid ja odaviskeseadeldisi, mida võib näha ka Tikali ja Uaxactuni kunstis (joonis 9.6). Cancuéni kuningriik asus strateegiliselt just sel kohal Pasióni jõel, kus jõgi kõrgmaadelt allalaskumise järel laevatatavaks muutub. Tundub, et Tikalist lähtunud ekspansionismi perioodil toimus suur osa kõrg- ja madalmaade vahelistest kontaktidest just läbi selle koridori (Fahsen ja Demarest 2001).

Kontaktide tähendus ja ajaloolised detailid on siiani ebaselged. Teotihuacani mõjud ja sekkumised võisid olla ärgitatud maia valitsejate endi poolt, kes soovisid luua prestiižset kuuluvust, mis aidanuks toetada nende dünastilisi püüdlusi (Braswell 2003a). Selge on see, et enam ei saa väita, et Teotihuacani mõjud panid aluse riikluse tekkele maiade maailmas, nagu varem arvati, sest riigid, linnad ja kuningad olid näiteks Tikalis ja Kaminaljuyus ning

Joonis 9.6 Steel 1, Tres Islas, Guatemala (Luis F. Luini ümberjoonistus Ian Grahami avaldamata joonistusest)

arvatavasti ka Nakbes ja El Miradoris olemas juba sajandeid varem (Demarest ja Foias 1993; Marcus 2003). Sellegipoolest on ilmne, et kontaktid ja ühendused Mehhikoga olid väga

olulisel kohal varase klassikalise ajastu dünastiate rajamises ja legitimeerimises, vähemalt maiade endi jaoks (Braswell 2003a).

Põhja pool asuval Yucatani poolsaarel arenesid varajasel klassikalisel perioodil aga oma iseloomuliku stiiliga ning sisemaa ja ranniku vahelisele kaubandusele ning soolatootmisele toetuvad riigid. Eelklassikalisel perioodil kujunesid välja suured asulad, näiteks Komchen, mis keskendusid kaubandusele suurte sisemaal asunud linnadega, näiteks Dzibilchaltuniga (Andrews V 1981; Ringle ja Andrews V 1998, 1990). Madalamal asuv ja kuivem põhjapoolne vihmamets, kus oli õhem mullakiht ja vähem pinnavett, nõudis teistsuguseid kohanemismeetodeid, seega oligi suurem rõhk rannalähedasel kaubandusel ning eri tüüpi veehoidlasüsteemidel; muu hulgas arendati välja massiivne ning arvatavasti riiklikult kontrollitud hüdrauliline süsteem Edznas (Matheny *et al.* 1983).

3. ja 4. sajandil pKr osalesid ka need põhjapoolsed, täiesti teistsugused poliitilised üksused Kesk-Ameerika üleses stiilide ja kontseptsioonide vahetuses. *Talud-tablero* stiilis arhitektuur ja dekoratiivkrohviga kaetud fassaadid peegeldavad mõjude levikut ka sinna (Varela Torrecilla 1998). Põhja- ja lõunapoolsete madalmaade puutepunktis, Campeche piirkonnas asunud Becanis olevad kindlustused ja muud piiramisele viitavad tõendid võivad olla seotud võõrapäraste kontaktidega (Webster 1976). Eelklassikalise ajastu lõpul rajati sinna ulatuslik kindlustuste süsteem: 5 meetri kõrgused müürid ning 4 meetri sügavune vallikraav, mis ümbritsesid asula epitsentrit. Varajasel klassikalisel perioodil Becani rahvaarv vähenes ning asula keskuses olevatest peidikutest on leitud Teotihuacani stiilis kolmejalgseid vaase ja kujukesti. Sarnaselt paljudele teistele põhjapoolsetele keskustele on tahatud monumentide nappuse tõttu siiski võimatu linna ajalugu täpsemalt rekonstrueerida.

Sellal, kui rajati üha uusi dünastiaid ning võõrapäraseid mõjusid oli tunda kõikjal madalmaades, arenes Lõuna-Campeche piirkonnas välja võimas keskus, Calacmul. 6. sajandiks oli see hiigelkeskus valmis vastu seisma lõuna poolt Tikalist lähtuvale piirkondade ülesele hegemooniale; vastuseis, millesse olid segatud paljud madalmaade maiade kuningriigid.

Piirkondadevahelised liidud, sõjad ning 6. ja 7. sajandi üliriigid

Klassikalise ajastu maiade piirkondadevaheliste liitude olemuse tõlgendamine on osutunud keeruliseks ja vastuoluliseks ettevõtmiseks. Käesolevas peatükis on juba välja toodud, et tänu

hiljutistele dešifreerimistele on kindlaks tehtud terminid, mis tähistavad ülemvalitsejaid, vasallkuningaid ning teisi alluvaid ülikuid. Teadlased pole aga kindlad, kas nende terminite kaudu on tähistatud tõelisi ning vahetuid poliitilisi domineerimisi ja makro-riike, nõrgemalt ühendatud eliitidevahelisi liite või lihtsalt lühiajalist strateegilist koostööd mõnes sõjas (vrd. Hammond 1991; Demarest 1992; Demarest ja Fahsen 2003; Fahsen *et al.* 2003; Martin ja Grube 1994, 1995, 2000; Houston 1992, 1994; Stuart 1995). Tähelepanu on juhitud asjaolule, et pole selge, kas suurte keskuste ülemvalitsejate järelvalve roll trooniletõusu, riituste ja sõdade puhul tähendas ka domineerimist teiste poliitilise elu aspektide üle. Survele moodustada tõsiseltvõetavaid makro-riiklikke majandussüsteeme näib vastu kõnelevat kohaliku ja piirkondliku tasandi majanduste suhteline iseseisvus ning ka tribuuti maksti enamasti ilmselt kindlate tarbeesemete ning eliit-luksuskaupade näol (vaata 7. peatükki). Sellisel juhul võis võimsamate liitude mõju oma vasallkeskuste igapäevaelule olla üsna nõrk.

Üha enam tõendeid viitab aga sellele, et teatud perioodidel olid niisugused laiaulatuslikud liidud väga olulised, eriti just sõjategevuse seisukohalt. Nii mõnegi koordineeritud sõjakäigu tulemusel rüüstati keskusi; nii hävitati teaterriigi füüsiline tuum ja sellega ka prestiiž, mis inimesi keskustesse tõmbas (nt. Freidel *et al.* 1993: 295-336; Martin ja Grube 2000; Freidel, trükis; Fahsen *et al.* 2003).

Märkimisväärseim piirkondadevaheline sõda leidis aset 6.-7. sajandil kahe võimsa linna, Calacmuli ja Tikali, ning neile lojaalsete liitlas- ja vasallkeskuste vahel. Varasel 6. sajandil algas Tikalis, ühes võimsamas ja prestiižsemas maia linnas, probleemne ajajärk. Riigisisene võitlus trooni pärast ja sõjalised kaotused mujal päädisid hävitava rünnakuga Tikali enda vastu aastal 562 pKr (Martin ja Grube 1995, 2000; Schele ja Freidel 1990: 171-177). Mainitud sündmused tõid kaasa niinimetatud katkestatuse perioodi, mis jäi teadlaste hinnangul aastatesse 562-692 pKr. Kui varem arvati, et tegemist oli üleüldise maia keskuste allakäiguperioodiga (mille põhjusena on hiljuti ekslikult välja toodud põuda [Gill 2000; Adams *et al.* 2003]), siis nüüd on teada, et katkestatuse periood märkis vaid Tikali ning sellega tihedalt seotud olnud keskuste poliitilist allakäiku.

Samal ajal lõi õitsele Tikali rivaal, võimas põhjapoolne keskus Calacmul, mille liitlassuhete võrgustik ja rahvaarv Tikali allakäiguperioodil kasvasid. Pärast mitmeid võite Tikali ja selle liitlaste üle 6. sajandil kasvas võimsamaks ja jõukamaks veel teinegi Tikali konkurent ning kunagine vasall Caracol, mis jäi itta, tänapäeva Belize'i aladele (Chase, Grube ja Chase 1991; Grube 1994a; Martin ja Grube 1994, 1995, 2000:89-95). Pole üllatav, et võidukate linnade

Joonis 9.7 Caana tempel Caracolis

Caracoli ja Calacmuli suurus, jõukus ja mõjuvõim kasvasid väga kiiresti, võttes arvesse maia teaterriikide olemust ning riikide ekspansionismi sõltuvust prestiižist ja tribuut-tööjõust.

Tänu neile prestiižsetele võitudele ning vasall-keskustest saadud tribuudile ja sõjasaagile kasvasid Calacmul ja Caracol neil sajandeil hiiglaslikeks ja jõukateks keskusteks. 7. sajandiks oli Campeches asunud Calacmuli võimu all 20 km² suurune ala, mis oli ümbritsetud kanalite süsteemi ning jõgede ja järvedega (Folan 1988, 1992; Folan *et al.* 1995). Linna rohkem kui 6000 ehitises elas üle 100 tuhande inimese, seega oli industriaalajastueelses kontekstis tegemist hiiglasliku linnaga (Dominguez Carrasco *et al.* 1996; Braswell *et al.* 2003). Ka Belize'i aladel asunud Caracol arenes suurlinnaks: linna ja ümberkaudsete alade rahvaarvu on samuti hinnatud suuremaks kui 100 tuhat (A. Chase ja D. Chase 1996a, 1996b). Peent polükroomset keraamikat sisaldavate hauakambrite laia levikut on tõlgendatud kui Caracoli majandusliku ja poliitilise mõjuvõimu, tribuudimaksete liikumise ja sellega kaasnenud tugevama keskklassiga komplekssema majandussüsteemi tagajärge (A. Chase ja D. Chase 1987, 1996a). Lähedalasuvad satelliitkeskused olid linnaga ühendatud teetammide süsteemi kaudu. Kohalike kogukondade professionaalsus, ulatuslik astmikpõldude rajamine ning

Joonis 9.8 Hieroglüüfidega trepiastmestik 4 Dos Pilases, avastatud aastal 1900

mainitud kommunikatsioonisüsteemid viitavad ühtsemale regionaalsele majandussüsteemile Caracolis; sama väide kehtib ka Calacmuli ja Tikali kohta (A. Chase ja D. Chase 1996b). Nagu juba eelpool mainitud, võis selliste üliriikide majanduslikus olemuses seoses riigi enda ulatuse kasvuga toimuda kvalitatiivne muutus (Demarest 1996b). Piirkondlik toidukaupadevahetus ja tsentraliseeritum majandus võisid kasvatada taoliste kuningriikide *k'uhul ahaw*'de infrastruktuurilise rolli olulisust. Mõnedes olulistes ehitistes Calacmulis ja Caracolis, näiteks Caana-nimelises rajatises Caracolis, olid omavahel kombineeritud templite, paleede ja administratiivametite funktsioonid; võimalik, et neis hooneis kajastuvad komplekssemad kuninglikud kohustused (joonis 9.7).

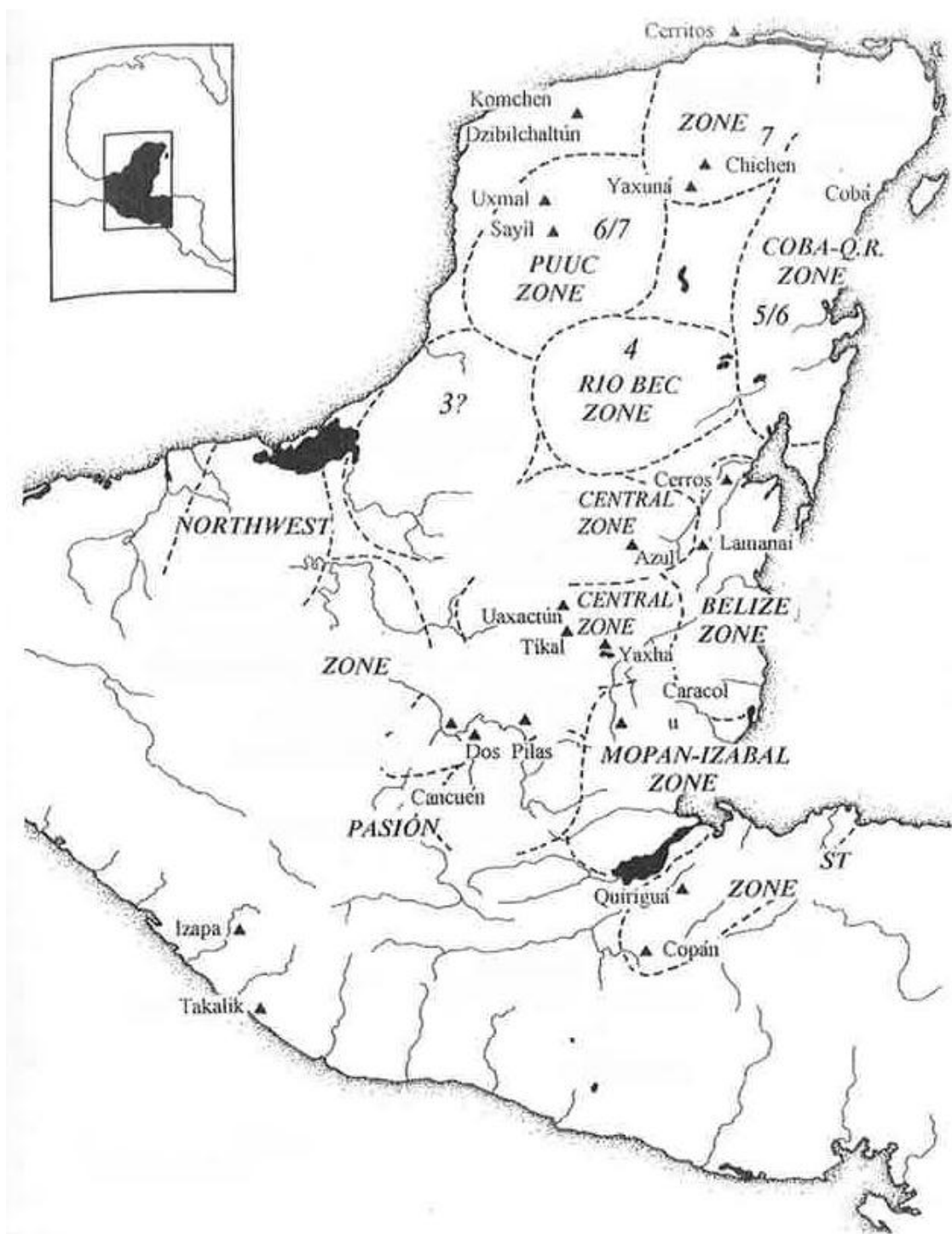
Oma ülemvõimu ajajärgul 6. ja 7. sajandil seadis Calacmul sisse liitlassuhteid, algatas Tikali vastaseid sõdu ning sekkus aktiivselt teiste keskuste valitsusasjadesse kõikjal madalmaadel (Martin ja Grube 1994, 1995, 2000). Taoline poliitilise ellu sekkumine ulatus Peténi lääneosas asunud Dos Pilaseni, kuhu Tikal rajas 632. aastal pKr sõjalise tugipunkti, mille eesotsa pandi noor Tikali prints, kelle ülesandeks sai Calacmuli ja selle liitlaste pealetungi tõkestamine läänest. 2001. aastal avastatud hieroglüüfidega trepiastmetelt on selgunud, et

Joonis 9.9 Paneel 19 Dos Pilasest. Vasakult: niinimetatud Cancueni emand, Dos Pilase Valitseja 3, preester, noor Dos Pilase prints verd ohverdamas ning külalisena patroon Calacmulist

Calacmul vallutas mainitud sõjalise keskuse juba paarkümmend aastat pärast selle rajamist (Fahsen *et al.* 2003; Demarest ja Fahsen 2003). Sellest ajast alates sai Dos Pilasest Calacmuli läänepoolne tugipunkt konfliktis Tikaliga. Calacmuli valitseja juhtimisel sõdis Dos Pilas Tikali, oma sugulaste vastu ning võitis neid aastal 679 pKr (Houston ja Mathews 1985). Võitu Tikali üle ja Calacmuli toetust sellele sõjale kinnitavad hiljuti avastatud monumendid, muu hulgas ka trepiastmed (joonis 9.8; Fahsen *et al.* 2003; Demarest ja Fahsen 2003; Demarest 1993, 1997; Martin ja Grube 1994, 1995, 2000: 52-67; Symonds *et al.* 1990). Calacmuli jätkuvat seost Petexbatuniga ja toetust sealsetele tähtsamatele kuninglikele rituaalidele kinnitavad ka hilisemad monumendid (joonis 9.9).

Calacmul püüdis vallutada või enda poolt domineeritavaid liite moodustada ka paljude teiste keskustega. Oma vasalli, Dos Pilase abil vallutas Calacmul mitmeid läänepoolseid linnu

Joonis 9.10 Hilisklassikalised madalmaade regioonid ning linnad (joonistanud Luis F. Luin). Numbrid tähistavad kronoloogiliselt eri regioonide muutusi hilisklassikalisel perioodil (lagunemine, allakäik, üleminekuperiood, ümberkujunemine)

(Demarest ja Fahsen 2003). Sarnaselt Mehhiko sidemetega Tikali dünastiatele sajandeid varem, allutas Calacmul enda võimule Cancuáni kuningriigi Peténi piirkonna edelaosas; Cancuáni kontrolli all oli Pasióni jõe laevatatava osa algus, mis oli maia alade üheks tähtsamaks kaubandussooneks ning mille kaudu avanes juurdepääs kõrgmaadele (Demarest ja Fahsen 2003). Aastatel 656 ja 677 pani Calacmul Cancuáni troonile lausa uued kuningad (Martin ja Grube 1994, 1996, 2000). Samalaadseid liite moodustati ka teiste läänepoolsete keskuste, näites El Perúga, ning ka idas asunud Naranjo, Caracoli ja muude riikidega (Martin ja Grube 1995, 2000).

Regionalism ning võimuvõitlus 7. ja 8. sajandil

Calacmuli ja Caracoli tõusu- ja õitsenguaeg lõppes samamoodi nagu see oli alanud – sõdadega. Calacmuli kuninga kaotus Tikalile aastal 695 ning Caracoli kaotus aastal 680 tõid neis kahes hiigelkeskuses kaasa perioodi, mil nende linnade mõjuvõim ning kohalik ehitusaktiivsus kahanes. Samal ajal algas Tikalis aga taastärkamise periood. Ometi näib, et tõsiseltvõetavate piirkondlike liitude ajastu lõppes 7. sajandi lõpus. Selle asemel kerkisid igas madalmaade nurgas esile võimsad dünastiad, kes kujundasid 7. ja 8. sajandil välja selgelt eristatavad maia tsivilisatsiooni vormid; protsess, millele võisid hoogu anda üha kasvav võimuvõitlus ning pidevad sõjad (joonis 9.10). Erinevused keraamikas, arhitektuuris ning teistes materiaalse kultuuri aspektides aitavad vahet teha erinevatel arheoloogilistel tsoonidel. Üha kasvav polügaamne eliitklass ning eriti just rivaalitsevad *k'uhul ahaw'*d suunasid üha rohkem tööjõudu ja ressursse distinktiivse piirkondliku keraamika ja tarbeesemete tootmisesse ning ka valitsejat ülendavasse kunsti, monumentidesse ja arhitektuuri. Pärast piirkondadeüleste liitude varjust välja astumist lõi iga tsooni olulisim keskus õitsele, piirkondadesiseselt kujunes välja peen hierarhia ning lähemate naabritega peeti sõdu ning võimuvõitlust.

Tikali õitsenguperiood algas pärast Calacmuli ja teiste rivaalide alistamist ning jäi 7. sajandi lõppu ning 8. sajandisse. Oma ühe võimsama ülemvalitseja Hasaw Chan K'awili ning tema järglaste juhtimisel algas Tikalis suur ehitusprojekt, mille käigus rajati I, II, IV ja VI tempel ning võimas palee akropolile (joonis 5.2). Tikali põhjapoolsel akropolil, mis kujutas endast tegelikult kuninglikku hauakambrite kompleksi, viidi läbi renoveerimistöid ning ka sinna rajati uusi ehitisi. Kuninglik esivanemate kultus leidis haripunkti Tikali epitsentri hilisklassikalistes arhitektuurirajatistes ning seal läbiviidud muljetavaldavates avalikes

rituaalides. Uhkeid paleesid ja templeid leidus ka mujal epitsentrites nii Tikalis kui ka selle vasallkeskustes, näiteks Kesk-Peténis asunud Ixlus ja Yaxhas. Iga 20-aastase perioodi ehk *k'atun*-i järel rajati kaksiktemplite komplekse, et austada esivanemaid pühas, astronoomiliselt tähendusrikkas kunstlikus ruumis. Paljudes Kesk-Peténi tähtsamates linnades, näiteks Naranjos, löid hilisklassikalised Tikaliga võistlevad dünastiad oma enda stiilis uhkeid arhitektuurirajatisi ja monumente, austades sel moel kohaliku *k'uhul ahaw* saavutusi.

Hilisklassikalised Lääne-Peténi kuningriigid

8. sajandil said Lääne-Peténis volava Pasión-Usumacinta jõestiku tähtsamatest veelahkmekohtadest iseseisvate rivaalitsevate kuningriikide keskused (joonis 9.10). Jõestiku strateegilistesse osadesse rajati tähtsad kuningriigid juba klassikalise ajastu alguses. Ülem-Pasióni piirkond, jõe laevatatava osa algus, oli Cancuén-Tres Islase kuningriigi võimu all; tänu sellele kontrollis riik juurdepääsu kõrgmaadele ning seega ka luksuskaupadele, näiteks päriidile, jadeiidile ning trogonisulgedele. Riik vahendas ka kauplemist vulkaanilistelt kõrgmaadelt pärit tarbekaupade ja materjalidega, näiteks tard- ja moondekivimitega, millest valmistati relvi, töö- ning verelaskmisriistu (Demarest ja Barrientos 1999, 2000, 2001, 2002).

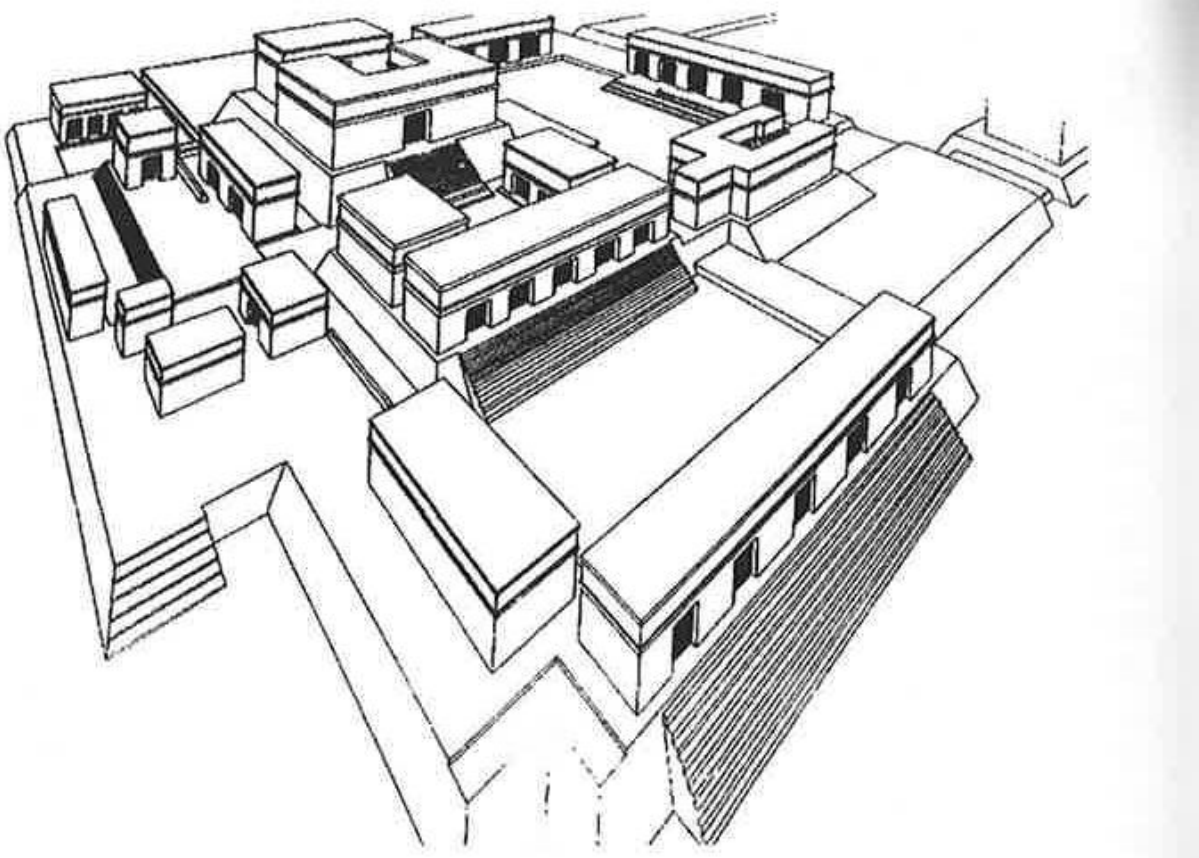
Cancuéni valitsev dünastia kasutas oskuslikult ära oma strateegilist positsiooni Pasióni jõe esimesel lahkmel. Riigi kuninglik palee oli ümbritsetud töökodadest, milles valmistati kõrgmaadelt pärit kivimaterjalist tööriistu ning kunsti. Obsidiaani-, ränikivi- ning kaltsedonitöökojad tootsid turule terariistu ja odaotsi (Kovacevich *et al.* 2001, 2002). Teistes töökodades vormiti päriidist peegleid ning raiuti imporditud jadeiidirahnudest väiksemaid tahvleid. Ühes neist töökodadest kuhjati jadeiidipuru ning -tükid põrandatele risuhunnikutesse; risu hulka sattus ka jadeiidirahne, tööriistu ning lõpetamata ehteid (Kovacevich *et al.* 2002). Paleestruktuuride ja läheduses asunud töökohtade vaheline suhe ning kasutatud materjalid viitavad sellele, et Cancuéni valitsejal oli arvatavasti kontroll nende kaupade tootmise üle. Valmistatud vääristooteid ning vahest ka toormaterjale vahetati teiste linnade valitsejatega: neid kasutati kingituste või tribuudimakse vahenditena.

Võrreldes maia poliitilise ja majandusliku võimu olemuse üldiste seaduspärasustega, oli Cancuéni kuningriik erandlik. Hiljutised dešifreerimised ning käimasolevad väljakaevamised (Fahsen ja Demarest 2001; Fahsen ja Jackson 2002; Demarest ja Barrientos 1999, 2000, 2001, 2002) on näidanud, et Cancuéni valitsejad olid liitlassuhete sõlmimisel strateegiliselt väga

kavalad, olles eri perioodidel seotud võimsate sõjaliste keskustega põhja pool: alguses Tikali, siis Calacmuli, seejärel Dos Pilase ning hiljem Machawuilága. Kui kedagi liitlastest tabas kaotus, muutsid Cancuáni valitsejad kiirelt suunda ning olid edaspidi lojaalsed uuele, edukamaks osutunud poliitilisele jõule. Taoliste machiavellilike poliitiliste strateegiate rakendamist ja liitude moodustamist hõlbustas kahtlemata Cancuáni kontroll kõrgmaadelt pärit luksuskaupadega kaubitsemise üle. Cancuáni ja selle liitlaste pealiskirjades märgitud abielusuhete ning sõjaliste liitude sõlmimisele aitas kaasa ka valitseja aukartustäratavalt uhke kuninglik palee, mis oli maia tsivilisatsiooni üks suuremaid (joonis 9.11). Palees, mille väljakaevamine alles käib (Demarest ja Barrientos 2001, 2002), oli üle 200 kividest laotud kaarjate lagedega ruumi, kolm korrust ning arvukalt siseõuesid. Sellisena oli palee täiuslikuks toimumispaigaks pidusöökidele, rituaalidele ning teistele üritustele, mis olid hilisklassikalisel ajastul võimuvõitluse ja poliitiliste liitude moodustamise seisukohalt üliolulised.

Mööda Pasióni-Usumacinta jõestiku allavoolu ehk põhja poole liikudes jäi strateegilistele lahkmetele teisigi võimsaid kuningriike: Seibal, Altar de Sacrificios, Yaxchilan ja Piedras Negras, ning neiski kujunesid välja omanäolised klassikalise ajastu poliitüksuste vormid. Yaxchilan oli neist üks uhkemaid, seal asus arvukalt hiiglaslikke, üksikasjalikult viimistletud ja dekoratiivkrohviga kaunistatud katusetippudega tempelpüramiide ning peenelt tahatud monumente (Mathews 1988; Schele 1991; Tate 1992). Tahatud reljeefidel kujutati verelaskmisrituaale läbiviivaid valitsejaid ning ülistati nende kuninglikku päritolu ning sõjalisi, rituaalseid ja poliitilisi saavutusi (joonised 8.8 ja 8.10). Yaxchilani monumendid olid üksikasjalikumad kui paljudes teistes linnades olnud monumendid, aeg-ajalt on neil kujutatud ka rituaalides osalevaid kuningannasid ning valitsejate spirituaalseid *alter ego*'sid või loomalikke vorme, nende *way*'sid, mis olid sageli jaaguari- või maokujulised (Houston ja Stuart 1989).

Rohkelt poliitilist informatsiooni pakuvad meile ka Lääne-Peténist pärit monumentaaltekstid, kus on välja toodud konkreetsete alam-valitsejate ehk *sahal*'ide tiitleid ning detailselt kirjeldatud võimuhierarhiate ning liitlassuhete muutumist (Stuart 1993, 1995:256-261). Lääne-Peténist ning ka ida pool asunud Naranjost pärit tekstid viitavad selgesõnaliselt ka tribuudile, mida maksti sõdades ja ebavõrdsetes liidulistes formatsioonides domineerinud keskustele (Schele 1991; Stuart 1995: 354-370). Yaxchilani monumendid on oma olemuselt küll eksplitsiitsed, kuid hoolika historiograafilise uurimustöö tulemusel on selgunud, et osa monumentidel kajastatud genealoogiast ja muust informatsioonist võis olla propagandistlikel eesmärkidel teadlikult moonutatud (Miller 1991; Martin ja Grube 2000: 122-124).

Joonis 9.11 Cancueni (Petén, Guatemala) hiiglasliku kuningapalee läänepoolne sissepääs (joonistanud Luis F. Luin)

Hilisklassikalisel perioodil osales Yaxchilan paljudes sõdades, sageli oli vastaseks allajõge asunud teine võimas kuningriik Piedras Negras (Schele 1991; Schele ja Mathews 1991; Stuart 1995). Konkurents Piedras Negrase ja Yaxchilani vahel ning ka teiste alluvate keskustega illustreerib hilisklassikalise perioodi maia kuningriikide üha intensiivistunud võimuvõitlust. Yaxchilani võimu all olnud Bonampak linna seinamaalingutel on seda portsessi värvikalt kujutatud (joonis 9.12). Keskustevaheline suhtlus toimus pidusõökide, külaskäikude, rituaalide, abielusuhete ning pideva sõjategevuse vormis. Kuivõrd eliitklassi kuuluvate inimeste ning linnade arv oli hilisklassikaliseks ajastuks väga suureks kasvanud, siis kasvas ka võimuvõitluse intensiivsus, kulukus ning selle kohta käivate tõendite hulk. Lääne-Peténis paiskas pidev linnadevaheline sõjategevus lõpuks segi muude eluvaldkondade toimimise ning aitas kaasa sellele, et paljud sealsed linnad hüljati: esimesena Petexbatuni piirkonnas asunud Dos Pilas, seejärel Aguateca, Piedras Negras, Yaxchilan ning Cancuén (vaata 10. peatükki).

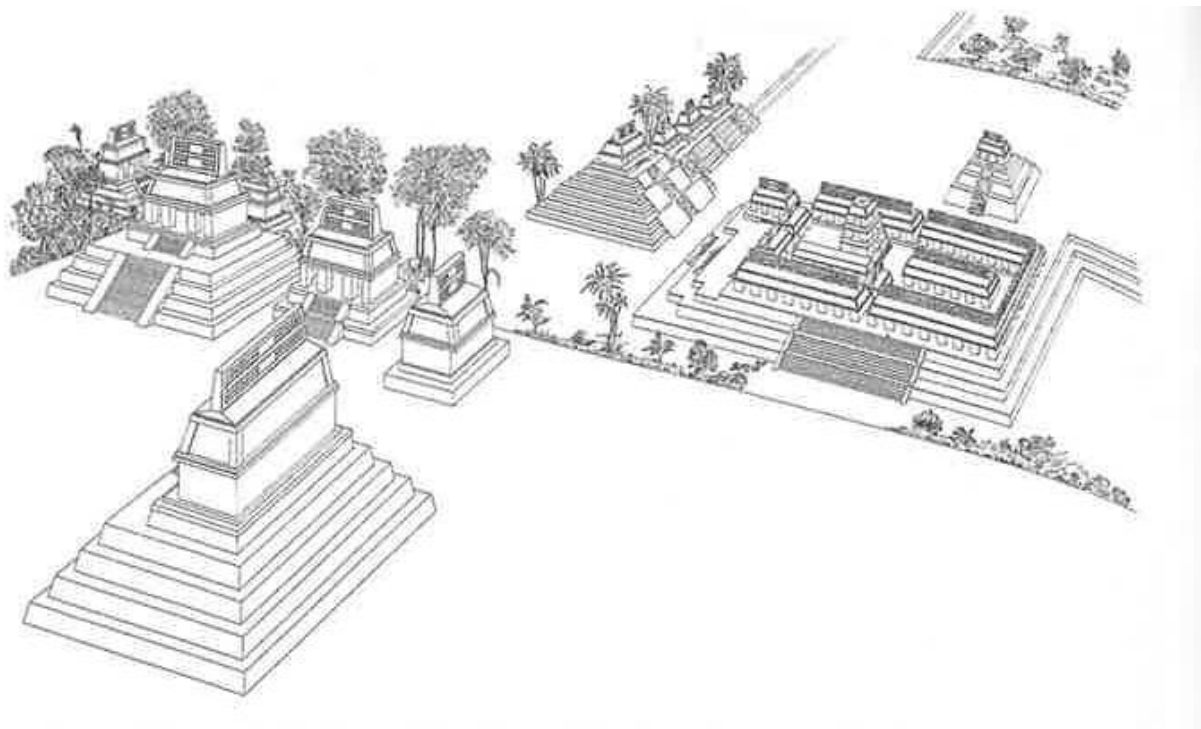

Joonis 9.12 Lahingustseen Bonampaki seinamaalingutelt (Hearther Hursti ja Leonard Ashby rekonstruktsioon)

Ka kaugemal läänes Chiapase piirkonnas, maia läänepoolseimas piiririigis Palenques loodi hilisklassikalisel ajastul imekaunist arhitektuuri, kunsti ning pealiskirju. Erinevalt Tikalist ja Kesk-Peténi linnadest olid Palenque templid ja paleed laiad mansardkatustega ehitised, mille katuseharju katsid kivist ja dekoratiivkrohvist võrestikud (joonis 9.13). Tahatud steele ja altareid asendasid üksikasjalikult viimistletud kivipaneelid. Neil paneelidel on detailselt kujutatud omanäolist matrilinearset genealoogiat, mille alusel Palenque hilisklassikalised kuningad troonile tõusid. Kunstide ja tekstide kaudu olid kuningad seotud praeguse universumi loomismüütidega (Schele ja Mathews 1974; Schele 1991a, 1994). Palenque kaunid kosmoloogilised tekstid ja illustreeringud on erakordselt heaks näiteks maia teaterriigi valitseja, *k'uhul ahaw* ühtsest religioosest ja poliitilisest ideoloogiast.

Hilisklassikaline ajastu Belize'is ja kagupoolsetel madalmaadel

Copani kuningriik, mis asus maia kultuuriruumi teisel äärel, väljendas oma püha võimu taotlusi samuti eksplitsiitsete kujutiste ja tekstide kaudu (Fash 1991). Siin olid peamisteks

Joonis 9.13 Osa Palenque (Chiapas, Mehhiko) Hilisklassikalisest epitsentrist (joonistanud Luis F. Luin)

infokandjateks tahatud steelid, altarid ja arhitektuursed skulptuurid. Sarnaselt kirdes asunud Palenquele kasutas kagus asunud Copan oskuslikult ära oma asukohta, olles peamiseks suhtlussillaks mitte-maia rahvastega. Copanile iseloomulikus keraamikas, näiteks kuulsates Copadori polükroomsetes kaussides, kombineeriti omavahel maiadele omased kujundlikkuseaspektid ning maia kultuuriruumist itta ja lõunasse jäävate riikide keraamikale omased jooned (Willey *et al.* 1994). Copanlased levitasid Copadori-stiilis keraamikat kõikjale kagupoolsetele piirialadele, tänapäeva El Salvadori ja Lääne-Hondurase piirkonda (Bishop *et al.* 1986).

Copani võrratu epitsenter oli maia teateriigi rituaalse lava kehastus (joonis 9.14; vaata ka joonis 5.4). Võimalik, et just oma piiririigi positsiooni tõttu kujutasid nii Copan kui Palenque oma monumentidel ning arhitektuuris maia eliitideoloogiat ja kosmoloogiat eriti selgesõnaliselt ja detailselt. Copanis hõlpsasti kättesaadav trahüüt, pehme vulkaaniline kivim, võimaldas sealsetel skulptoritel vormida täielikke ümaraid kolmedimensioonilisi steele ning arhitekturseid skulptuure. Neil peenelt viimistletud, peaaegu baroksetel steelidel ja ehitiste fassaadidel kujutati detailselt ja kaunilt valitsejate dünastilist päritolu või kuningaid ning teisi

Joonis 9.14 Copani epitsenter (näha palliväljak ja hieroglüüfidega trepid)

ülikuid verelaskmisrituaale läbi viimas. Paljude ehitiste puhul on arhitektuursetel skulptuuridel välja toodud selle ehitaja, kosmoloogiline tähendus ja funktsioon. Copani skulptuur-fassaadide rekonstrueerimise ja tõlgendamise käigus (B. Fash 1992) on ehitiste funktsioonide kohta saadud olulist informatsiooni, mis on abiks arheoloogidele, kes töötavad sellistes paikades, kus eliitarhitektuuris nii detailseid kujutisi pole.

Copani monumentidel ja vormitud fassaadidel on kujutatud ka muutlikku poliitilist maastikku 8. sajandil intensiivistunud eliitidevahelise võimuvõitluse kontekstis. Üks Copani võimsamaid valitsejaid oli Waxaklahun Ub'ah K'awil (hieroglüüfiliste elementide järgi on teda nimetatud ka 18 Kүүлikuks). Sellele kuningale on omistatud Copani kõige ilusam täielik, ümar steel (joonis 8.9) ning paljud teised tähtsamad ehitised. Kuid aastal 738 pKr ta vangistati ning arvatavasti ka hukati Copani endise põhjapoolse vasallriigi Quirigua valitseja poolt. Võidukas Quirigua valitseja püstitas oma kodulinna maia kultuuriruumi ühed kõrgemad steelid (mõned kõrgemad kui 12 meetrit), mille tekstides mälestati tema võitu endise ülemvalitseja üle (joonis 9.15).

Joonis 9.15 Steel E Quiriguas, Guatemalas (Maudslay 1889, Vol. II: paneel 26)

Pärast mainitud sündmust kaotas Copani orus valitsenud dünastia suure osa oma mõjuvõimust ning suutis püsima jääda vaid tänu *k'uhul ahaw* seni kontsentreeritud poliitilise ja ideoloogilise võimu laiali jagamisele. Autoriteedi killustumine peegeldus spetsiifilises

nõupidamisruumis või niinimetatud mati majas, kus punutud matt sümboliseeris valitsusvõimu. Hoone fassaadil kujutatud toponüümid olid arvatavasti seotud alamvalitsejatega, kes nüüd kollektiivselt võimu jagasid. Kahe viimase Copani valitseja ajal jaotati võim veelgi laiemalt ka ülikutele ja bürokraatidele, kelle tahutud troonidel demonstreeriti nende mõjuvõimu ja autoriteeti Copani oru poliitikas (Fash 1991: 130-137, 160-183).

Copani riik võis olla näide kõikjal maia madalmaadel toimuvast protsessist, kuhu kuulusid eliitklassi vohamine, võimuvõitlus, rivaliteet sõjas, arhitektuuris ja rituaalides ning lõpuks *k'uhul ahaw* käes olnud mitmekülgse võimu nõrgenemine ja lagunemine. Mainitud protsessi kõik aspektid, mida mälestati Copani oru kivimonumentidel, olid eelmänguks paljude maia lõunapoolsete madalmaade kuningriikide lagunemisele 9. sajandil.

Põhja pool Belize'is, Mopani orus Peténis ning maia mägedes (joonis 9.10) oli palju suuri ja väiksemaid kuningriike, kõigil erinev poliitiline ja majanduslik struktuur vastavalt kohalikele ökosüsteemidele ja kättesaadavatele ressurssidele. Kagu-Peténis, Mopani piirkonnas võitlesid pidevalt muutuvates liitudes omavahel väikesed kuningriigid (Laporte 1996). 8. sajandi lõpul hakkas taastuma kompleksse piirkondliku majandusega hiigelkeskuse Caracoli poliitiline mõjuvõim (Martin ja Grube 2000: 95-98). Kariibi mere äärsed väiksemad riigid spetsialiseerusid edukalt merendusele ja põllundusele toetuvale segamajandusele ning soola ja rannikuäärsete produktidega kauplemisele.

Belize'i põhjapoolsete ja rannikuäärsete riikide üksikasjalik uurimine on välja toonud kogukondade spetsialiseerumise ning ka väiksema ulatusega poliitilisi ja religioosseid seaduspärasusi, millest moodustus suurtest keskustest ja nende pühadest valitsejatest allapoole jääv maiade ühiskond (nt. McAnany 1989, 1991, 1993, 1995; McKillop ja Healy 1989; Guderjan ja Garber 1995). Väikestes kuningriikides Kesk-Belize'is, näiteks Cahal Pechis, on näha tõendeid selle kohta, et hooajaliselt vahetasid asukohta nii kuninglikud õukonnad kui ka paleetöökojad, kus valmistati eliitklassidevahelise kaubanduse tarbeks peent polükroomset keraamikat (Ball 1993; Ball ja Taschek 1991, 2001). Põhja-Belize'is Colhas leidis rohkelt peent ränikivi ning see tõi kaasa spetsialiseerumise; muu hulgas valmistati ränikivist tööriistu ja terasid (nt. Hester ja Shafer 1984; Shafer ja Hester 1983). Colhas valmistatud peenest ränikivist tööriistadega kaubeldi eri linnades ning neid leidis klassikalisel ajastul kõikjal maia madalmaadel.

Põhjapoolsete madalmaade piirkondlikud riigid

Klassikalise ajastu maia kuningriikide regionaalsed iseärasused on eriti selgelt näha Yucatani poolsaare põhjaosas, kus kuivemad tingimused ja pinnavee puudumine mõjutas kõiki eluvaldkondi. Campeches, Rio Beci piirkonnas (joonis 9.10) rajati niiskuse püüdmiseks ning pinnase hoidmiseks ulatuslikke astangute süsteeme (Eaton 1975; Thomas 1994). Sellele majanduslikule alusele toetusid mitmed Kesk-Yucatani linnad, näiteks Becan, Xpuhil ja Rio Bec. Selle piirkonna materiaalses kultuuris põimusid omavahel Põhja-Yucatani ja Lõuna-Peténi stiilid. Näiteks keraamika puhul valmistati nii peeneid monokroomseid potte kui ka põhjapoolsetele piirkondadele omast niinimetatud piiskkeraamikat ja Peténi-stiilis polükroomseid utilitaarseid anumaid (Ball 1977b). Nii mõnegi linna arhitektuuris torkavad silma kitsad kirikutornilaadsed liba-tornid, mis olid tegelikult lõunapoolsete naabrite Tikali ja Calacmuli kõrgete templite miniatuursed koopiad. Kesk-Peténist pärit Chenese stiili esindavad ka kivimosaiigid, mis on sarnased põhjapoolsetele aladele omasele stiilile (Potter 1977).

Yucatani poolsaare idaosa (joonis 9.10) linnade templite arhitektuur, keraamika ning monumendid olid sarnasemad klassikalisel perioodil lõunapoolsetel madalmaadel levinud stiiliga. Neis lõunapärastes tunnusjoontes võis väljenduda Peténi ja Ida-Yucatani keskkondlik ühtekuuluvus, kuivõrd sarnaselt lõunapoolsetele aladele oli Ida-Yucatanilegi iseloomulik suurem sademete hulk, kõrgem mets, järved ning *bajo*'d – madalad soised alad. Ida-Yucatani suurim keskus Coba oli hilisklassikalisel ajastul kasvanud tõeliselt hiiglaslikuks. Seal oli arvukalt kõrgeid templeid, rohkem kui 30 steel-monumenti ning sillutatud *sacbe* teetammide võrgustik, mis ühendas linna väiksemate vasallkeskustega (Folan *et al.* 1983, 1995). Kõige võimsam teetamm oli üle 100 km pikk ning viis Yaxunasse; arvatavasti jooksis mööda seda teed ka Coba regionaalse riigi läänepiir (Freidel *et al.* 1990; Suhler ja Freidel 1998; Suhler *et al.* 2004).

Madalmaade maiade tsivilisatsiooni kõige distinktiivsem variant lõi õitsele Yucatani poolsaare loodeosas asuva Puuci mäe piirkonnas 7. ja 8. sajandil (joonis 9.10). 8. sajandiks oli paljudes selle piirkonna linnades, näiteks Oxkintokis, Uxmalis, Sayilis ja Edznas välja kujunenud distinktiivne põhjapoolsete alade stiilis keraamika; muu hulgas olid levinud peened monokroomsed anumad ning piiskkeraamika. Puuci piirkonna ehitised kujutasid endast tugevast killustikust või tsemendist südamikku, mida kattis õhuke kiviplaat. Katustel olid kvaliteetsed võlvid ja mõnikord ka võrestikkudega kaunistatud katuseharjad. Mõnes linnas oli

Joonis 9.16 Puuvi stiilis kaarkäik Labnas, Mehhikos

Joonis 9.17 Puuci kivist mosaiik-dekoratsioon valitsejahoone fassaadil Uxmalis, Yucatani poolsaarel

eraldiseisvaid suuri kaarkäike (joonis 9.16) ning paljudes kohtades oli kõrgeid, mitmekorruselisi astmelisi paleesid. Puuci stiili kõige iseloomulikumaks osaks olid hoonete fassaadide ülemised osad (joonis 9.17), kaunistatud kivimosaiikidega, mis kujutasid erinevaid geomeetrilisi kujundeid, astmestikke, võrestikke, maju, ning maotaolisi ja pikaninalisi jumalaid. Mitmed uued elemendid Puuci arhitektuuris viitavad Mehhiko mõjutustele, näiteks ümarate sammaste ning muude, ka Veracruzis ja Oaxacas levinud kujunduselementide olemasolu. Imselt kajastub neis mõjudes tihe kaubavahetus Mehhiko lahe äärsete aladega.

Puuci piirkonnale omase hilisklassikalise kultuuri välja kujunemisele võis kaasa aidata ka vajadus reageerida kollektiivselt ning kogukonna tasandilt pinnavee nappusele. Lääne-Campeche ja Yucatani asulad sõltusid pea täielikult pinnasesse raiutud kella-kujulistest *chultun*-kaevudest ning varusid vihmahooajal kogunenud vett (Dunning 1992; McAnany 1990). Campeche piirkonda Edznasse rajati palju suurem vee hoiustamise ning –kontrollimise süsteem kanalite ning veehoidlatega (Matheny *et al.* 1983; Matheny 1987). Kõigis Puuci piirkonna linnades võisid koordineeritud veekontrollimise süsteemid kaasa tuua mõneti teistsuguse võimubaasi, kus kogukonnal oli tugevam autoriteet ning valitsejad jagasid teatud määral võimu oma alamate ja nõukogudega.

Võimalik, et teistsugused mõjutused ja võimubaas olid võtmefaktoreiks Puuci piirkonna linnade hilisklassikalises õitsengus 9. sajandil. Kui paljudes piirkondades lõunapoolsetel madalmaadel käis klassikaline maia tsivilisatsioon aastatel 800-900 alla, siis Puuci linnad kogesid sel perioodil kultuurilist õitsengut ning nende rahvaarv kasvas. Kuid nagu selgub (10. peatükk), oli see vaid lühiajaline õitseng, sest intensiivistunud võimuvõitlus ning põhjapoolsete riikide omavahelised sõjad tõid kaasa allakäigu – just niisamuti nagu juba varem paljudes Peténi piirkonna riikides.

Kokkuvõte

Klassikalise ajastu maiade majanduse, poliitiliste üksuste ning materiaalse kultuuri muutlikku olemust ühendasid siiski teatud ühised jooned – ning ka ühised rõhuasetused. Kõik maia riigi erinevad vormid toetusid siiski tugevalt *k'uhul ahaw'*le, kes oli nii poliitilise kui ka religioosse autoriteedi keskne kuju. See tsentraliseeritud, ent ideoloogiliselt sõltuv autoriteedi vorm toimis eduka poliitilise süsteemina madalmaadel üle 1000 aasta. Süsteemi kulukus, sellega kaasnenud võimuvõitlus ning ökoloogilised ja majanduslikud väljakutsed tõid aga

paljudes piirkondades kaasa märke pingetest juba 8. sajandil, kohati varemgi. Järgnenud hilisklassikalisel perioodil paljud maia kuningriigid lagunesid, samas kui teised kujunesid ümber uuteks riiklikeks moodustisteks.

Oluline on märkida, et erinevalt teistes maailma piirkondades toimunud ei moodustunud klassikalise ajastu maia teaterriikidest iialgi regioonideülest tsentraliseeritud suurriiki. Mesopotaamias kasvasid Varase Dünastia aegsetest ebapüsivatest, pidevalt sõdivatest linnriikidest välja hilisemad ühtsemad hegemooniad ja suurriigid, näiteks Akkad, Babüloonia, Assüüria ja Pärsia. Kesk-Mehhiko väiksemate keskuste üle suutis kontrolli kehtestada Teotihuacan, kes ühendas piirkonna tsentraliseeritumaks riigiks. Egiptuses ühendati 3. aastatuhande alguses ühtseks vaarao valitsetud kuningriigiks senised eriilmelised piirkondlikud väikeriigid. Ebastabiilsete, nõrga keskvalitsusega arhailiste poliitiliste üksuste ühendamist suuremateks ja tsentraliseeritumateks riikideks on muistsete tsivilisatsioonide puhul täheldatud kõikjal maailmas.

Maia madalmaid iseloomustasid aga kogu klassikalise ajastu jooksul ebakindlad, üha kasvavad ja kahanevad teaterriigid, galaktilised poliitilised moodustised ning ebastabiilsed liitlassuhted. Sarnaselt Kagu-Aasia Negara teaterriigilaadsetele kuningriikidele ei saavutanud ka maiad iial poliitilist ühtsust. 9. ja 10. sajandil paljud klassikalise ajastu maia kuningriigid hoopis käisid alla või lagunesid sootuks. Teistest kujunes välja uutmoodi riikide süsteem; neis riikides polnud enam kesksel kohal püha valitseja ehk *k'uhul ahaw*.

2. Tõlkeanalüüs

2.1 Lähtetekst ja selle autor

Käesolevas töös tõlgitud lähtetekst on pärit Arthur Demaresti teosest *Ancient Maya. The Rise and Fall of a Rainforest Civilization*, mis ilmus 2004. aastal. Raamat on avaldatud *Case Studies in Early Societies* sarjas, mida annab välja Cambridge University Press aastast 1999. Sarja üldine eesmärk on tutvustada lugejatele varajasi tsivilisatsioone, kirjeldada ning analüüsida eri piirkondade ajalugu, toetudes arheoloogilistele andmetele. Samas sarjas on avaldatud käsitlusi ka näiteks muistse Mesopotaamia, Egiptuse, Jaapani, Teotihuacani ja inkade kultuuri kohta⁶. Kuigi vaatluse alla on võetud väga erinevaid tsivilisatsioone kõikjalt maailmast, on teostes käsitletud siiski üsna sarnaseid alusküsimusi. Sarja raamatud, mille autorid on oma uurimisvaldkondade vaieldamatud asjatundjad, on suunatud eelkõige antropoloogia, kultuuriloo, ajaloo ning politoloogia valdkonna õppijatele ning õpetlastele, kuid pakuvad ka laiemale publikule võimalust tutvuda varajaste tsivilisatsioonide tähtsamate arheoloogiliste leiupaikadega.

Teoses *Ancient Maya. The Rise and Fall of a Rainforest Civilization* võetakse luubi alla Kolumbuse-eelse ajastu maiade kõrgtsivilisatsioon. Toetudes oma enese uurimustööle ning avastustele ja kolleegide leidudele, pakub autor välja teoreetilise tõlgenduse ning rekonstruktsiooni klassikalise ajastu maia riikide komplekssest eluolust ja poliitilisest maastikust. Raamat annab põhjaliku ülevaate piirkonna geograafiast, arheoloogiast, ajaloost, majandusest, poliitikast ning religioonist. Teos on jagatud 12 mahukaks peatükiks, mis omakorda jaotuvad mitmeks alapeatükiks. Tõlkimiseks ja analüüsimiseks on valitud 8. ja 9. peatükk, milles on põhjalikult lahatud maiade religiooni ja ideoloogiat ning klassikalise ajastu ajalugu ning poliitikat.

Teose autor Arthur Demarest on Ameerika Ühendriikide antropoloog ja arheoloog. Ta on üks tunnustatumaid Kolumbuse-eelsete kultuuride, eriti just maiade tsivilisatsiooni asjatundjaid maailmas. Ta on olnud seotud arvukate arheoloogiliste kaevetöödega Kesk-Ameerikas ning osaleb praegugi aktiivselt muistse maia sadamalinnas Cancueni väljakaevamistel. Oma arheoloogilise tegevuse, hariduse edendamise ning kaasaegsete maia

⁶ Vt. nt. Pollock, S. *Ancient Mesopotamia*. 1999; Wenke, R. J. *The Ancient Egyptian State*. 2009; Habu, J. *Ancient Jomon of Japan*. 2004; Cowgill, G. *Ancient Teotihuacan*. 2015; Kolata, A. L. *Ancient Inca*. 2013

kogukondadega töötamise eest Guatemalas on Demarest pälvinud mitmeid auhindu. Demarest on avaldanud üle 100 teadusartikli ning 20 raamatu. Käesoleva tõlke lähtetekst on autori üks värskemaid monograafiaid.

2.2 Tõlketeoreetilised lähtekohad

2.2.1. Tekstitüüp

Üks tõlketeaduse ja -teooriate põhiküsimusi keskendub tüpoloogiatele. Eri autorite tõlke-teoreetilistes käsitlustes on välja pakutud kõikvõimalikke kategooriaid, mis toetuvad erinevatele alustele ning lähenevad tõlkimisele erinevalt, vastavalt sellele, mida tähtsamaks peetakse (nt. lähtetekst vs. sihttekst, vorm vs. sisu). Ühtset, kõikehõlmavat ning ammendavat klassifitseerimissüsteemi pole siiani suudetud aga välja töötada. Seniste klassifikatsioonide nõrkadest külgedest hoolimata ei tohiks liigitamisest siiski loobuda. Tõlgete tüüpide määratlemine aitab tõlkijatel olla oma töös efektiivsemad ning langetada otsuseid.

Käesoleva tõlke analüüsis on aluseks võetud Roda R. Robertsi välja pakutud tüpoloogia. Tegemist on väga mahuka liigitamismudeliga, mis püüab kokku koondada paljude erinevate tõlketeadlaste välja pakutud kategooriaid (või vähemalt sarnaseid kategooriaid) ning püüab tõlkimisele läheneda mitme külje pealt. Järgnevalt ongi käesoleva töö teksti vaadeldud nende kategooriate kontekstis ning välja toodud ka seda, millised tõlketeoreetikud on üht või teist kategooriat välja pakkunud.

Tõlkeid võib jaotada laias laastus kaheks⁷, võttes aluseks selle, kummalt poolt tõlkele läheneda, kas

1. lähteteksti vaatekohalt
2. sihtteksti vaatekohalt

Mõlemad vaatekohad jagunevad omakorda alamkategooriateks. Et sihtteksti ning tõlkimisprotsessi puudutavaid küsimusi ja otsuseid saab langetada alles pärast lähteteksti analüüsi, siis vaadeldgem järgnevalt lähteteksti liigitamise võimalusi ning seda, kuidas käesolev tekst välja toodud tüpoloogiate konteksti asetub.

Vastavalt lähteteksti üldisele funktsioonile on tekstid jaotatavad pragmaatilisteks ning kirjanduslikeks (*literary*). Pragmaatilise tõlke termini võttis kasutusele Joseph B. Casagrande,

⁷ Roberts. 1995. Lk. 72

kes määratles sellisena teksti, mille eesmärgiks on edastada sõnumit nii efektiivselt ja täpselt kui võimalik ning kus rõhk on sisul.⁸ Üsna samalaadselt mõtestab terminit ka Roberts. Pragmatiliste tekstide eesmärk on olla eelkõige praktiliselt kasulik, samas kui kirjanduslikel tekstidel on pigem esteetiline tähtsus. Lähtudes teksti konkreetsemast, sisulisemast funktsioonist, saab omavahel eristada informatiivseid, vokatiivseid ning ekspressiivseid tekste. Informatiivne tekst pakub lugejatele teavet, vokatiivne tekst püüab lugejaid milleski veenda või ühel-teisel moel käituma panna, ekspressiivne tekst annab lugejatele aimu konkreetse autori mõttest ning stiilist. Lisaks teeb Roberts vahet ka üldisel tõlkel (*general translation*) ja spetsialiseerunud tõlkel, sõltuvalt lähtekeelse teksti sisu ja sõnavara spetsialiseerituse astmest. Vastavalt spetsialiseerituse valdkonnale eristatakse teaduslik-tehnilisi tekste ning sotsioloogilis-majanduslik-poliitilisi tekste.⁹

Selline lähteteksti liigitamine on üsna loogiline ning selles on kokku koondatud mitmete tõlketeoreetikute poolt välja pakutud lähenemisi. Näiteks Kahtarina Reiss jaotab tekstid üldisest funktsioonist lähtuvalt neljaks: informatiivseteks, ekspressiivseteks, operatiivseteks ja *audiomedial*-tekstideks. Kui jätta kõrvale Reissi viimane kategooria, mis käsitleb filme, visuaalseid reklaame jms, kus kolme esimese funktsiooni aset täidavad näiteks muusika või pildid, siis on tegemist sisuliselt identse tüpoloogiaga. Iga kolme funktsionaalsusega seob Reiss kindla nii nimetatud keeledimensiooni, mille eeskujuks on Karl Bühleri keelefunktsioonid¹⁰. Informatiivses tekstis on keelekasutus loogiline ning kirjeldav, teksti sisu või temaatika on keskse tähtsusega. Ekspressiivset teksti iseloomustab esteetiline keeledimensioon, kus on esikohal autor ning tema stiil ning tähtis pole ainuüksi teksti sisu, vaid ka vorm. Operatiivne tekst on lugejat kõnetava, dialoogse olemusega.¹¹ Ka Roberts toob enda välja pakutud tüpoloogias esile teksti olemuse, eristades kirjeldavat, argumenteerivat, jutustavat ning dialoogilist teksti. Erinevalt Reissist ei seo Roberts üht või teist teksti olemust kindlalt ühe või teise funktsioonist lähtuva tekstitüübiga. Siiski nendib ka tema, et mõni keeledimensioon on teatud tüüpi tekstide puhul tõenäolisem.¹²

Jean Delisle'i tüpoloogiast leiame samuti samasuguseid tekstitüüpe. Temagi jaotab tekstid funktsioonist lähtudes pragmatilisteks ja kirjanduslikeks ning vastavalt lähteteksti spetsialiseerituse astmele üldisteks ning spetsialiseerunuteks.¹³ Peter Newmark eristab

⁸ Olohan. 2009. Lk. 246

⁹ Roberts. 1995. Lk. 73

¹⁰ Newmark. 1988. Lk. 39

¹¹ Hatim, Munday. 2004. Lk. 73-74, 183-184; Munday. 2008. Lk. 72; Nord. 1997. Lk. 37-38; Reiss. 2000. Lk. 24-47; Reiss. 2006. Lk. 171

¹² Roberts. 1995. Lk. 69

¹³ Roberts. 1995. Lk. 69

lähteteksti funktsiooni alusel ekspressiivseid, informatiivseid ja vokatiivseid tekste. Ekspressiivsete tekstide hulka kuuluvad eelkõige ilukirjanduslikud ning autorikesksed teosed, informatiivsed tekstid on teaduslikud ning tehnilised kirjutised ja õpikud. Vokatiivsete tekstide alla liigitab Newmark propagandistlikud kirjutised, seadused ja regulatsioonid jne.¹⁴ Nagu näha, on Newmarki liigitus täpselt samasugune kui Robertsil ja Reissil. Roberts tüpoloogias leiame ka Delisle'i klassifikatsiooni pragmaatiline vs. kirjanduslik. Roberts on eri teadlaste tüpoloogiad kokku toonud ning asetanud nad teksti funktsiooni üha kitsapiirilise määratlemise alusel hierarhilisse süsteemi.

Juan C. Sager jagab tekstid laias laastus kolmeks: kirjanduslikud tekstid, mitte-kirjanduslikud tekstid ja pühad tekstid. Pühade tekstide kategooria tähendab sisuliselt vaid Piiblit, sest teised suuremad religioonid ei soosi või ei luba enda pühakirja tõlkimist. Mainitud kategooriat me teistest välja toodud tüpoloogiatest ei leia, küll aga on tuttav Sageri kirjanduslik vs. mitte-kirjanduslik tekstitüüp. Sageri sõnul nimetatakse mitte-kirjanduslikke tekste sageli ka tehnilisteks tekstideks ning see kategooria hõlmab endas väga paljusid alamkategooriaid.¹⁵ Alamkategooriate sekka võib asetada näiteks Robertsil ja Delisle'i spetsialiseerunud tekstid ning veel kitsapiirilise näitena ka Newmarki poolt välja toodud õpikud.

Sageri mitte-kirjandusliku ning informatiivse tüübi alla sobib hästi ka Jody Byrne'i teaduslik tekstitüüp. Byrne'i sõnul on teadusliku tekstitüübi peamine eesmärk teadusliku informatsiooni selgesõnaline, korrektne ja arusaadav edastamine ning seda iseloomustab eelkõige spetsialiseerunud sõnavara kasutamine.¹⁶ Välja toodud kategooriate kontekstis kuulub teaduslik tõlge veel ka spetsialiseerunud tekstitüübi alla ning hõlmab endas nii teadus-tehnilisi kui ja sotsioloogilisi-majanduslik-poliitilisi tekste.

Kategoriseerimine pakub hea raamistiku lähteteksti analüüsimiseks. Kuigi on olemas tekste, mis sobituvad hästi ülal välja toodud kindlapiirilistesse tüüpidesse (Reiss toob näiteks luule, mis on selgelt ekspressiivne tekst, kus on kasutusel esteetiline keeledimensioon ning kus vorm on sama oluline, kui mitte tähtsamgi, kui sisu¹⁷), on lõviosa tekstidest siiski nii-öelda hübriidtekstid, millele püüda üht või teist kategooriat täielikult kohaldada oleks asjatu.

¹⁴ Newmark. 1981. Lk. 12-15; Newmark. 1988. Lk. 39-42

¹⁵ Sager. 1998. Lk. 69

¹⁶ Soualmia. 2009-2010. Lk 21,24

¹⁷ Munday. 2008. Lk. 72

Seda nendib ka Reiss ise.¹⁸ Hatimi ja Masoni sõnul on kõik tekstid multifunktsionaalsed, isegi kui üks või teine funktsioon tekstis domineerib.¹⁹

Käesoleva töö lähtetekst on kindlasti pigem pragmaatiline kui kirjanduslik. Vaadates lähteteksti funktsiooni kitsamalt, siis sobitub ta eelkõige Robertsi, Reissi ning Newmarki ühisesse informatiivse teksti kategooriasse. Tegemist on ajalookäsitlusega, mille eesmärk on tutvustada maiade tsivilisatsiooni, seega seisneb teksti põhitähtsus just selle sisus ning temaatikas. Kuigi Demaresti käsitlus on suunatud peamiselt ajaloo-, kultuuriloo ning arheoloogia õppijatele ja õpetajatele ning raamat oma informatiivse olemusega „õpetab“ lugejatele maiade tsivilisatsiooni olemust ja ajalugu, ei ole tegemist õpikuga. Siiski sobitub tekst küllaltki hästi ka Byrne'i teadusliku teksti kategooriasse ning täpsemalt Robertsi sotsialoogilis-majanduslik-poliitiliste tekstide sekka.

Ometi ei puudu Demaresti tekstis ka ekspressiivsed elemendid. Kuigi tekst on oma põhiolemuselt pragmaatiline ning informatiivne, ei ole tegemist kuiva tehnilise teaduskäsitlusega, kus kogu raskuskese langeb vaid faktide edasi andmisele ning kus autori enda iseloomu või stiili esile ei tuleks. Teksti keeledimensioon on peamiselt kirjeldav ning argumenteeriv, kuid tekstist ei puudu ka esteetilisem külg, mistõttu ei saa tõlkimisel mööda vaadata ka vormilistest kaalutlustest. Niisiis ei olnud käesoleva tõlketöö käigus asjakohane läheneda lähtetekstile kui puhtakujulisele teaduslik-informatiivsele tekstile. Tegemist on järjekordse hübriidvormiga, mida võiks nimetada ekspressiivsete sugemetega pragmaatiliseks teadustekstiks.

2.2.2 Funktsionalistlik lähtekoht

Käesoleva tõlke lähteteksti hübriidsusest hoolimata on selles esiplaanil siiski selle pragmaatiline ja informatiivne, täpsemalt öeldes teaduslik funktsioon. Tõlketoorias on mitte-kirjanduslike, tehnilisemate tekstide tõlkimist käsitletud märgatavalt vähem kui kirjanduslike, ekspressiivsete tekstide tõlkimist. Pragmaatiliste tekstide tõlkimist on nähtud lausa probleemidevabana ning seega ka neile üksikasjalikuma tähelepanu pööramist mõttetuna.²⁰ Üks varasemaid käsitlusi pärineb Rudolf Walter Jumpelti sulest. Kui mitmed teoreetikud on pidanud tehniliste tekstide tõlkimist tänu väidetavale teaduskeele universaalsusele

¹⁸ Munday. 2008. Lk 72-74; Reiss. 2006. Lk. 171-172

¹⁹ Schöffner. 2009. Lk.116

²⁰ Reiss. 2000. Lk. 17

kirjanduslike tekstide tõlkimisest lihtsamaks²¹, siis Jumpelti arvates on tehnilis-teaduslike tekstide tõlkimine vähemalt sama keeruline, võttes arvesse žanrilisi nõudmisi ning täpsuse olulisust. Tõlke põhirõhk peaks olema lihtsusel, selgusel ja täpsusel, kuid stiili-kaalutlused on teaduslike tekstide tõlkimisel niisama relevantssed kui mis tahes teist laadi tekstide tõlkimisel. Jumpelti järgi peaks tõlke lõpp-produkt lugejale näima mitte-tõlkena: tekst peaks olema nii loetav, nagu see olekski algselt sihtkeeles kirjutatud. Stiili-kaalutlused sõltuvad sihtkeelest ning tõlke eesmärgist, mitte lähtetekstist.²² Asjaolu, et Jumpelt rõhutab stiili olulisust ka teadustekstide tõlkimisel, on tänuväärne, kuid küsitav on selle sidumine ainuüksi sihtteksti vajadustega.

Ka C. A. Finchi arvates on ideaalne tõlge selline, mille puhul lugeja ei teadvusta, et tegemist on tõlkega. Finchi meelest võib tõlge olla originaaltekstist paremgi. Erinevalt Jumpeltist leiab Finch, et teaduslike tekstide tõlkimine on lihtsam kui kirjanduslike tekstide tõlkimine. Teaduslikud tekstid on suunatud eelkõige kindlale, asjatundlikule lugejaskonnale, neil tekstidel ei ole tuntavat stiili, neis käsitletakse üldjuhul aktuaalseid teaduslikke teemasid ja avastusi, need on mõeldud kohe lugemiseks ning arvatavasti tõlgitakse neid kindlasse sihtkeelde vaid korra.²³

Finchi teaduslike tekstide iseloomulike joonte käsitus on käesoleva magistritöö lähteteksti kontekstis asjakohane. Lähtetekst on nüüdisaegne, sealne maia tsivilisatsiooni analüüs ning ülevaade toetub kõige hiljutisematele avastustele ning veel käimasolevatelegi arheoloogilistele uurimustele (hõlmates muidugi ka juba varem teatud). Sellisena omab tekst tähtsust eelkõige just praeguse aja kontekstis. Aja möödudes, arheoloogiliste väljakaevamiste ning muu teadustöö edenedes saab edasi arendada ka teemat käsitlevaid analüüse ning teooriaid ning konkreetne lähtetekst kaotab osa oma relevantssusest. Küll aga ei saa nõustuda Finchi väitega stiili puudumise kohta teaduslikes tekstides.

Mida aeg edasi, seda enam on teaduslikele tekstidele hakatud lähenema funktsionalistlikult. Ka Finchi teoorias on funktsionalismi sugemeid: ta rõhutab tekstis peituvat informatsiooni edastamise eesmärgi olulisust ning seda, et tõlketeksti edaspidise kasutaja vajaduste teadmine võib tõlkijale tema töös kasuks tulla.²⁴ Funktsionalistlikud teooriad vaatlevad tõlkimist kui kultuuridevahelist kommunikatsiooniprotsessi ning

²¹ Olohan. 2009. Lk. 247

²² Jumpelt. 1961. Lk. 28-39; Olohan. 2009. Lk. 247

²³ Olohan. 2009. Lk. 247

²⁴ Olohan. 2009. Lk. 248

mõistavad tähendust teksti funktsiooni kontekstis. Tõlkimine on eesmärgipärane tegevus ning sihtteksti lingvistiline vorm sõltub sellest, millist eesmärki tekst täitma peab.²⁵

Üks tuntumaid funktsionalistlikke lähenemisi tõlkimisele pärineb Hans J. Vermeerilt. Tema võttis kasutusele kreekakeelse termini *skopos*, mis tähendab 'eesmärki'. Nagu nimigi ütleb, tähtsustab *skopos*'e teooria just tõlkimise eesmärki. See määrab ära, missuguseid tõlkemeetodeid ja -strateegiaid on tarvis kasutada, et tulemuseks oleks funktsionaalselt adekvaatne tõlge. Tõlget ehk tõlkimisprotsessi tulemit nimetab Vermeer *translatum*'iks.²⁶ Kuigi Vermeeri lähenemine peaks teoreetiliselt kehtima kõikide tekstitüüpide puhul, on see osutunud otstarbekaks eelkõige just pragmaatiliste ning informatiivsete tekstide tõlkimisel; kirjanduslike tekstide konteksti see paljude teoretikute hinnangul nii hästi ei sobi.²⁷ Käesoleva töö lähteteksti olemusest tulenevalt on Vermeeri teooria mõnelgi määral asjakohane.

Skopos'e teooria põhireeglid on:²⁸

1. sihttekst ehk *translatum* sõltub seatud eesmärgist ehk *skopos*'est
2. sihtkeelne tekst edastab sihtkultuuris ning sihtkeeles informatsiooni lähtekultuuris lähtekeeles edastatud informatsiooni kohta
3. sihtkeelse teksti *skopos* ei ole tingimata sama, mis lähtekeelse teksti *skopos*
4. sihtkeelne tekst peab olema sisemiselt koherentne (koherentsusreegel)
5. sihtkeelne tekst peab olema lähtetekstiga koherentne (ustavusreegel)

Tõlkimine tähendab seega sihtkultuurist lähtuva eesmärgi täitmisele pühendatud tekstiloomet, mis on suunatud sihtkultuuri publikule ning sihtkultuuri keskkonda.²⁹ Ülal välja toodud reeglid on esitatud hierarhiliselt. Seega on sihtteksti sisemine koherentsus, mis võimaldaks teksti eeldatavatel lugejatel vastavalt nende teadmistele ja olukorrale tekstist aru saada, olulisem kui see, et sihtkeelne tekst oleks vastavuses lähtekeelse tekstiga.

Niisiis on *skopos*'e teooria kohaselt õnnestunud või adekvaatne tõlge selline, mille paika pandud eesmärk on täidetud.³⁰ Ülal toodud 3. reeglist näeme, et lähte- ja sihtteksti

²⁵ Schöffner. 2009. Lk. 115

²⁶ Munday. 2008. Lk. 79; Nord. 1997. Lk. 27-28; Vermeer. 2000. Lk. 227-229

²⁷ Munday. 2008. Lk. 81; Nord. 1997. Lk. 29-33; Schöffner. 2009. Lk.117

²⁸ Munday. 2008. Lk. 80

²⁹ Nord. 1997. Lk. 12; Vermeer. 2000. Lk. 229

³⁰ Holz-Mänttari. 1984. Lk. 92-93; Munday. 2008. Lk. 81; Nord. 1997. Lk. 35; Reiss, Vermeer. 1984. Lk. 139; Schöffner. 2009. Lk. 118

funktsionaalsed eesmärgid ei pea olema samad.³¹ See tähendab, et tõlkijal on üsna vabad käed.

Vermeeriga üsna sarnane on ka Justa Holz-Mänttari seisukoht, kes viib funktsionalistliku vaatenurga veelgi kaugemale, pöörab lähtetekstile veelgi vähem tähelepanu ning rõhutab tõlkija kui kultuuridevahelise kommunikatsiooni vahendaja-eksperdi rolli olulisust.³² Seega on tõlke kvaliteedile või adekvaatsusele hinnangu andmine lähtetekstiga seotud vaid minimaalselt. Vermeeri sõnul on tõlkija see, kes otsustab, missugust rolli mängib tõlkimisel lähtetekst. Et sätestatud eesmärk võib olla sisuliselt ükskõik mis, siis ei saagi olemas olla üht õiget või eelistatud tõlget.³³ Kõik on subjektiivne ning sõltub tõlkijast ja sellest, mida tema tähtsamaks peab.

Reiss seob sihtteksti olemuse tihedamalt lähtetekstiga. Olles määratlenud eelnevalt välja toodud tüpologia alusel lähteteksti tüübi, saab tõlkija langetada aruka otsuse selle osas, missugune peaks sihtkeelne tekst olema. Et antud kontekstis on lähtetekst pragmaatiline, sisu ja temaatikat tähtsustav, siis peaks sihtkeelne tekst püüdma saavutada sisu invariantisust: tõlge on edukas, kui kogu lähteteksti informatsioon on edastatud.³⁴ *Skopos*'e teooria kontekstis on lähteteksti informatiivseks-pragmaatiliseks kategoriseerimine ja sellest lähtudes tõlkimine aga asjakohane ainult siis, kui sisu täielik ülekanne sihtkeelses tekstis on seatud *skopos*.³⁵

Sellist eesmärgipärasusest lähtuvat teooriat on kritiseeritud just eelkõige lähteteksti tähtsuse taandamise pärast. Kui funktsionaalsus on ainus määratlev faktor ning lähtetekst on lükatud tahaplaanile, siis võivad hägustuda selle piirid, mis on tõlge. Teatud olukorras võib ju lähteteksti sihtkeelne sisukokkuvõte olla hoopis funktsionaalsem ning täita püstitatud eesmärki. *Skopos*'e teooria liberaalsus jätab ruumi tõlgendusele, mille kohaselt eesmärk pühitseb igasuguse abinõu. Chesterman toob aga välja, et isegi kui *skopos* on täidetud, võib *translatum* siiski olla ebaadekvaatne, näiteks sõnavara ja stiiliküsimuste vaatekohalt.³⁶ Kadric ja Kaindl leiavad, et *skopos*'e teooriale tuleks lisada eetilise aspekti, et tõlkija ei teeks tõlkimisel valikuid täiesti oma suva järgi, vaid toetuks nende tegemisel siiski adekvaatsetele kriteeriumitele.³⁷

³¹ Reiss, Vermeer. 1984. Lk. 103

³² Munday. 2008. Lk. 77-79; Nord. 1997. Lk. 12-13; Schäffner. 2009. Lk. 118-120

³³ Schäffner. 2009. Lk. 117

³⁴ Reiss. 2000. Lk. 27-31

³⁵ Nord. 1997. Lk. 10; Schäffner. 2009. Lk. 118

³⁶ Munday. 2008. Lk. 81; Schäffner. 2009. Lk. 121

³⁷ Kadric, Kaindl. 1995. Lk. 144-145

Ent *Skopos*'e teooria nõrku külgi võib näha ka tugevustena. Asjaolu, et tõlkijal on niivõrd vabad käed oma valikute tegemisel, tähendab seda, et niihästi, kui tõlkija võib langetada halbu otsuseid, võib ta langetada ka häid. Selle asemel, et tõlkima asumisel seada eesmärk, mille täideviimiseks võiks tõlkija kasutada (lihtsalt väljendudes) mis tahes lingvistilisi ja stiililisi võtteid, on käesolevas töös püütud eesmärgi piiritlemisel jääda truuks ka lähtetekstile ning selle eesmärgile. Tõlke üldisemaks eesmärgiks sai lähteteksti pragmaatilisest olemusest tulenevalt seatud kogu sisulise informatsiooni võimalikult täpne edastamine. Lähteteksti eesmärk on oma lugejat harida ning talle uut informatsiooni pakkuda. Ka sihttekstis on esmajoones püüeldud just selle eesmärgi täitmise poole; niisiis on lähte- ja sihttekstide funktsioon ja *skopos* üldjoontes identsed. Seda eesmärki silmas pidades ei jäetud kõrvale ka vormilisi kaalutlusi, sest osaks *skopos*'est oli lähteteksti vormi elementide ja stiili ülekandmine sihtteksti.

Sellise lähenemisega on tõlkija püüdnud ära kasutada funktsionalistlike tõlketeooriate tugevusi. Christiane Nord lisab funktsionalistlikule lähenemisele lojaalsuse aspekti. Lojaalsus rõhutab tõlkija vastutust mitte ainuüksi sihtkultuuri lugejaskonna ees, mille on esikohale paigutanud, nagu varem nägime, näiteks Vermeer ja Holz-Mänttari, vaid ka lähteteksti autori ees. Nordi lähenemine on küll funktsionalistlik, kuid lähtetekst ei kaota sel puhul oma olulisust, sihtteksti *skopos* peab olema võrreldav lähteteksti autori eesmärgiga.³⁸ Lojaalsus lähteteksti autorile oli tõlkijale oluline ning osa töö eesmärgist, sest kuna Arthur Demaresti näol on tegemist valdkonna silmapaistva asjatundjana, käsitas tõlkija töö tulemust ehk *translatum*'it kui vahendit, mille kaudu teda ja tema esitusviisi eestikeelsele lugejale tutvustada.

2.2.3 Ekvivalentsus: jah või ei

Funktsionalistlikud tõlketeooriad ei tähtsusta (tingimata) kahe teksti, lähte- ja sihtteksti samasust ehk ekvivalentsust. Tõlge ehk sihttekst on funktsionaalselt ekvivalentne siis, kui selle eelnevalt seatud eesmärk on täidetud. Et aga käesolevas tõlketöös on osana *skopos*'est sihiks võetud lähtetekstile truuks jäämine nii sisu kui vormi osas, siis tasub ekvivalentsust siiski veidi lähemalt vaadata. Tegemist on tõlketeoorias väga laialt kasutatud terminiga, mis pole aga kaugeltki probleemivaba. Raymond van der Broeck täheldab, et ekvivalentsusest

³⁸ Munday. 2008. Lk. 82-84; Nord. 1997. Lk. 59-67, 84-86; Schöffner. 2009. Lk. 121

kõnelemine tõlketeoorias on ekslik ja ka eksitav, sest ekvivalentsus kui selline on eelkõige matemaatiline termin, mis arvulises kontekstis on täpselt defineeritud ja mõistetav.³⁹ Tõepoolest, kaks teksti ei saa iialgi olla võrdsed nii, nagu kaks pluss kaks on alati võrdne neljaga matemaatilises mõttes. Seega oli ka käesoleva töö kontekstis põhirõhk küsimusel, missugust ekvivalentsust taotleda ning mil moel seda saavutada.

Üks tähelepanuväärsemaid tõlketeoreetikuid, kes on ekvivalentsust käsitlenud, on Eugene Nida. Nida sõnul seisneb tõlkimine lähtekeelse teksti sõnumile lähima sihtkeelse loomuliku vaste (*equivalent*) reprodutseerimises, seda nii tähenduslikus kui ka stiililises mõttes.⁴⁰ Ta eristab kaht erinevat ekvivalentsuse tüüpi: formaalne ekvivalentsus ja dünaamiline ehk funktsionaalne ekvivalentsus. Formaalse ekvivalentsuse puhul pööratakse tähelepanu teksti sõnumile, nii vormiliselt kui sisuliselt. Selle puhul antakse lugejale arvestataval määral aimu ka lähtekeele lingvistilistest iseärasustest ja kultuurilisest kontekstist.⁴¹

Märkimisväärsem on aga dünaamilise ehk funktsionaalse ekvivalentsuse kontseptsioon. Selle kohaselt peaks tõlke sõnumi ja selle lugejate vaheline suhe olema sama, mis on originaalteksti ja selle lugejate vahel.⁴² Minimaalselt näeb Nida ette seda, et tõlgitud teksti lugejad peaksid olema võimelised aru saama, kuidas mõistavad algkeelse teksti lugejad originaalteksti ja missugune lugemiskogemus neile osaks saab. Ideaalis ei peaks aga sihtkeelse teksti lugeja sellest vaid aru saama, vaid tõlketeksti kaudu ka ise samasuguse kogemuse läbi elama. Seda on nimetatud ka ekvivalentsuse efektiks.⁴³ Selle saavutamine hõlmab endas aga mitmeid elemente: sõnumi taastootmine, ekvivalentsuse, mitte identsuse taotlus, lähima loomuliku vaste leidmine, tähendus kui prioriteet ning stiili olulisus.⁴⁴

Kuigi Nida tunnistab kõikide nende elementide olulisust, rõhutab ta siiski, et sisuline-tähenduslik element on kõige tähtsam, stiil ning vorm on teisejärgulised ning et sõnumi sisu edastamiseks tuleb sageli muuta vormi.⁴⁵ Sellega võib antud töö informatiivse olemusega teksti kontekstis ja seatud eesmärki silmas pidades ka nõustuda. Sisuline täpsus ja sõnumi

³⁹ Bassnett. 2002. Lk. 33

⁴⁰ Nida. 1969. Lk. 12; Nida. 2000. Lk. 156

⁴¹ Bassnett. 2002. Lk. 33; Munday. 2008. Lk. 42; Yang. 2010. Lk. 78

⁴² Bassnett. 2002. Lk. 33; Yang. 2010. Lk. 78

⁴³ Bassnett. 2002. Lk. 33; Newmark. 1988. Lk. 48-49; Nida. 2000. Lk. 156-157; Yang. 2010. Lk. 78

⁴⁴ Nida. 1969. Lk. 12-13

⁴⁵ Nida. 1969. Lk. 5, 12-15

edastamine oli tõlkimisel prioriteetne, põhjalikumat kaalumist vajas küsimus, kui kaugelt minna vormi ja stiili hülgamisega.

Tõlketeksti liigset keskendumist sisule on kritiseerinud näiteks Peter Newmark. Newmarki arvates võib dünaamilise ekvivalentsuse puhul tekst kaotada ka osa oma sisust.⁴⁶ Susan Bassnett leiab, et ekvivalentsuse dünaamiline defineerimine ja selle sidumine samasuguse kogemuse pakkumisega võimaldab kontseptsiooni liiga laialt ja vahest ekslikultki tõlgendada. Nii võib tõlkija liiga kaugelt minna.⁴⁷

Newmark pakub välja kaks uut tõlke kategooriat: kommunikatiivse ja semantilise. Kommunikatiivne tõlge püüab lugejale pakkuda võimalikult sarnast kogemust, mis sai osaks lähteteksti lugejatele. Semantiline tõlge püüab taastada originaalteksti kontekstuaalset tähendust nii lähedast, kui lubab sihtkeele semantiline ja süntaktiline struktuur.⁴⁸ Esimene neist sarnaneb suuresti Nida dünaamilise ekvivalentsusega, samas kui semantiline tõlge on formaalse ekvivalentsuse moodi. Newmark eristub aga Nidast väitega, et ekvivalentsuse saavutamine on ääretult ebatõenäoline kahel juhul: kui lähte- ja sihttekstide eesmärgid on erinevad ning kui lähte- ja sihtteksti kultuuriline taust on liialt erinev.⁴⁹

Newmarki kommunikatiivse tõlke kategooria on ideelt lähedane Nida dünaamilisele ekvivalentsile ja käesoleva töö kontekstis sobis lähtekohaks võtta just selline hoiak. Newmark ütleb ka ise, et kommunikatiivne tõlge on eelistatud valik eriti vokatiivsete tekstide, aga ka informatiivsete tekstide puhul. Semantiline tõlge sobib kirjanduslike tekstide tõlkimiseks.⁵⁰ Oluline on aga see, et sageli tuleb langetada valikuid semantilise ja kommunikatiivse lähenemise vahel ka ühe teksti siseselt. Nii oli ka antud teksti puhul. Informatiivse teksti kirjeldavad lõigud tasub tõlkida semantilisemalt kui näiteks puhtalt informatsiooni edastavad lõigud. Newmark toob välja, et nii semantilise kui ka kommunikatiivse tõlke puhul on eelistatuim lähenemine otsene tõlge: kui see on võimalik ning see tagab soovitud samasuse, siis peaks alati seda kasutama.⁵¹ Kui otsene tõlge aga toob kaasa kohmaka ning arusaamatu sihtteksti ega taga samasust, siis peaks lähenema kommunikatiivsemalt.⁵²

⁴⁶ Yang. 2010. Lk. 78

⁴⁷ Bassnett. 2002. Lk. 33

⁴⁸ Munday. 2008. Lk. 44; Newmark. 1981. Lk. 39; Newmark. 1988. Lk. 40

⁴⁹ Newmark. 1988. Lk. 48

⁵⁰ Newmark. 1981. Lk. 44; Newmark. 1988. Lk. 48-49

⁵¹ Newmark. 1981. Lk. 39

⁵² Munday. 2008. Lk. 45

Mis puudutab kahe teksti samasuse võimalikkust antud tõlketöö kontekstis, siis on tegemist huvitava olukorraga, mil küsimus ei ole enam kahes väga erinevas kultuuris, vaid kolmes. Originaaltekst on mõeldud ingliskeelsele lugejaskonnale, kuid sisu puudutab muistsete maiade tsivilisatsiooni, mis on ka teksti lähtekultuurile võõras. Nii originaalteksti kui sihtteksti eesmärk on sama: pakkuda informatsiooni. Maiade kultuur on ühtmoodi võõras nii ingliskeelsele kui ka eestikeelsele lugejale. Niisiis ei mängi antud tõlke puhul sisuline võõrapärasus tekstide samasuse saavutamisel määravat rolli. Samasus on (mingis ulatuses) saavutatav, kuivõrd lähte- ja sihttekstide eesmärgid on samad.

Nii Nida kui Newmarki seisukohtadega on tugevas vastuolus Lawrence Venuti teooria, kelle meelest pole ekvivalentsus lähte- ja sihtteksti vahel mitte ainult võimatu, vaid oguni mitte-soovitav. Venuti meelest on ainuõige lähenemine tõlkimisele võõrapärastav. Kui eelpool on välja toodud, et nii mõnedki teoreetikud leiavad, et hea tõlge on selline, mida lugedes ei saagi aru, et tegemist on tõlkega, siis Venuti nendega ei nõustu. Venuti poolt propageeritud tõlkemetoodika näeb ette teataval määral konarlikku tõlkestiili, milles tõlkija isik, kes juhib tähelepanu lähtekeelse teksti võõrapärasele identiteedile, et seeläbi kaitsta teksti sihtkultuuri ideoloogilise domineerimise vastu, on nähtaval kohal.⁵³ Võõrapärastava tõlke eesmärk ongi pakkuda lugejale võõrastav lugemiskogemus.⁵⁴

Kui üldjoontes võib Venutit mõista, siis käesoleva töö puhul on püütud tahtlikult võõrapärastamisest siiski hoiduda. Nagu eelpool juba välja toodud, iseloomustab käesolevat tõlketöö teksti kultuurilises mõttes kolmetasandilisus. Originaalteksti sisuline temaatika on tõlketeksti lugejatele väga kaugel ning võõrapärane juba iseeneses. Püüdes võõrapärastada ka teksti lähtekeele ehk vahendaja kultuuri, lisanduks tõlketeksti lugemisele teine raskustasand. Võttes arvesse teksti informatiivset olemust ja eesmärki, muutuks tekst sellisel juhul väga raskesti loetavaks.

2.3 Praktiline analüüs

Eelnevas peatükis pandi paika üldisemad teoreetilised lähtekohad, suunad ning hoiakud, mida käesoleva töö lähteteksti tõlkimisel silmas peeti. Käesolevas peatükis võetakse lähema vaatluse alla sihttekst ise ning strateegiad, mida sihtteksti loomisel ning tõlkimisel püstitatud

⁵³ Yang. 2010. Lk. 78

⁵⁴ Venuti. 1995. Lk. 20

eesmärgi täitmisel rakendati. Sihtteksti analüüsitakse Jean-Paul Vinay ja Jean Darbelnet' loodud mudelile ning Newmarki välja toodud tõlkestrateegiatele toetudes.

2.3.1 Tõlkestrateegiad

Kanada teadlased Vinay ja Darbelnet töötasid 1950. aastatel välja mudeli, mis on tõlkemaailmas leidnud väga laia kõlapinda ning on tänaseni relevantne. Nende sõnul on tõlkijal valida kahe üldisema lähenemise vahel, mis jagunevad omakorda mitmeks alaprotseduuriks.⁵⁵

Esimene võimalus on otsene tõlge (*direct translation*). Sinna alla kuuluvad:

1. Laenamine. Laenamine on autorite sõnul kõige lihtsam tõlkemeetod. Selle puhul tuuakse lähtekeelne termin sihtkeelsesse teksti üle. Seda tehakse näiteks juhul, kui peetakse vajalikuks tuua sihtteksti üle lähtekeelse kultuuri hõngu. Otsus, kas seda on vajalik teha, sõltub juba teksti stiilist ja sõnumist.
2. *Calque*. Seda nimetavad autorid erilist tüüpi laenamiseks, mille puhul sihtkeelsesse teksti laenatakse lähtekeelne termin või väljend, kuid mis seejärel sõna-sõnalt tõlgitakse. Nii laenatud sõnad kui *calque*'id võivad aja jooksul muutuda osaks sihtkeelest.
3. Otsetõlge. Tegemist on sõna-sõnalise tõlkega, mille puhul tuuakse lähtekeelne tekst otse sihtkeelsesse teksti üle, jälgides vaid seda, et sihtkeelne tekst vastaks keele lingvistilistele reeglitele. Tegemist on täieliku ja ümberpööratava protseduuriga. Kõige tavalisem ja hõlpsam on selline tõlge omavahel suguluses olevate keelte vahel.

Vinay ja Darbelnet sõnul tuleks võimalusel alati kasutada otsest tõlget. Kui see aga võimatu on, siis tuleks pöörduda kaudse tõlke protseduuride poole. Kaudse tõlke kasutamine on vajalik juhul, kui otsese tõlke kasutamisel sõnumi tähendus muutub võib kaob, kui sõnumi edastamine on struktuuralselt võimatu, kui sobiv vaste puudub või kui vastel on küll tähendus, aga teisel registriastmel.

Kaudse tõlke (*oblique translation*) alla kuuluvad:

⁵⁵ Vinay, Darbelnet. 2000. Lk. 128-137

1. Transpositsioon. Selle protseduuri puhul asendatakse üks sõnaliik teisega ilma, et sõnumi sisu muutuks. Transpositsioon võib olla kohustuslik (kui sihtkeel lihtsalt ei võimalda muul moel sõnumit edastada) või valikuline (kui sõnumi edastamine on võimalik ka transponeerimata, kuid tõlkija otsustab seda siiski teha).
2. Modulatsioon. See protseduur toob kaasa niinimetatud vaatekoha muutumise, näiteks kui lähtekeelne eitav väljend muudetakse sihtkeeles jaatavaks. Ka siin eristatakse kohustuslikku ja valikulist modulatsiooni. Modulatsiooni tuleks kasutada siis, kui otsene või transponeeritud tõlge toob kaasa küll grammatiliselt korrektse väljendi, ent mis mõjub sihtkeelses tekstis siiski kohmakana.
3. Ekvivalentsus. Selle terminiga kirjeldavad Vinay ja Darbelnet juhte, kus eri keeltes kirjeldatakse sama situatsiooni erinevate stiililiste ja struktuuriliste vahenditega. Ekvivalentsus on eriti kasulik just idioomide tõlkimisel.
4. Adaptsioon. Tegemist on kõige äärmuslikuma tõlkemeetodiga. Seda kasutatakse juhul, mil lähtekeelses tekstis olev situatsioon on sihtkeelses kultuuris tundmatu. Niisuguses olukorras loob tõlkija uue situatsiooni, mida võib sihtkeelses kontekstis ekvivalentseks pidada.

Ka Newmark eristab oma käsitluses *A Textbook of Translation* laias laastus kaht lähenemist: otsesest tõlgest ning „teisi tõlkeprotseduure“. Ka Newmark on seisukohal, et otsene tõlge peaks olema eelistatavim tõlkestrateegia ning kui selle kaudu on tagatud originaalsõnumi ületulek, siis ei tohiks otsesest tõlkest loobuda.⁵⁶ Mida kaugemale liikuda aga ühe sõna tasandist, seda keerulisemaks muutub otsene tõlge. Sellest tulenevalt toob Newmark välja ka hulga teisi tõlkestrateegiaid, mida saab kasutada olukorras, kus otsene tõlge enam niinimetatud ekvivalentsuse efekti ei taga:⁵⁷

1. Üle toomine (*transference*), mille puhul tuuakse lähtekeelne sõna sihtkeelsesse teksti. Tekib laensõna. See on väga sarnane Vinay ja Darbelnet' esimesele otsese tõlke alaliigile.
2. Naturalisatsioon, mille puhul üle toomise kaudu tekkinud laensõna kodustatakse sihtkeele reeglite kohaselt.
3. Kultuurilise ekvivalendi kasutamine
4. Funktsionaalse ekvivalendi kasutamine, mille puhul sihtkeelses tekstis termini kultuuriline eripära neutraliseeritakse

⁵⁶ Newmark. 1988. Lk. 69

⁵⁷ Newmark. 1988. Lk. 81-91

5. Kirjeldava ekvivalendi kasutamine, mille puhul lähtekultuurile omased elemendid seletatakse tõlkes lahti
6. Sünonüümsus ehk teatud kontekstis peaaegu-ekvivalentse termini kasutamine
7. Niinimetatud läbitõlge (*through translation*), mis sisuliselt vastab Vinay ja Darbelnet' *calque*'i kasutamisele
8. Nihe ehk transpositsioon, mille puhul muutub grammatiline struktuur. Võrreldav Vinay ja Darbelnet' transpositsiooniga.
9. Modulatsioon, mis on sarnane Vinay ja Darbelnet' modulatsioonile
10. Tunnustatud tõlge
11. Tõlkesilt
12. Kompensatsioon, mille puhul tähenduse kadu ühes lauseosas kompenseeritakse lause teises osas või lisalausega
13. Komponentide analüüs
14. Reduktsioon ja laiendamine
15. Parafraseerimine
16. Informatsiooni lisamine, kas allmärkustega või tekstisisiselt, ja informatsiooni ära jätmine

Järgnevalt on vaatluse alla võetud juba sihttekst ise ning sealsed terminoloogilised ja keelelised valikud.

2.3.2 Tõlkevalikud

Üks keskse olulisusega termineid, mille puhul tuli erinevaid lähenemisi kaaluda, ilmnes juba esimese tõlgitud peatüki pealkirjas:

- Religion and ideology: beliefs and rituals of **the theatre-states**

Religioon ja ideoloogia: **teaterriikide** uskumused ja rituaalid

Theatre-state (või *theatre state*) on poliitantropoloogiline termin, mille võttis kasutusele Clifford Geertz aastal 1980.⁵⁸ Geertz kasutas terminiti Kagu-Aasias asunud Negara riikide kohta, nüüdseks on selle kasutus muutunud aga üldisemaks ning sellega on tähistatud ka teisi

⁵⁸ Geertz, Clifford. 1980.

riiklike moodustisi maailma eri piirkondades. Demarest on terminit kasutanud maiade kontekstis, leides, et maia linnriikidel oli Negara riikidega väga palju sarnaseid jooni. Üldiselt tähistab termin riiki, mis ei toetu läänelikus mõttes traditsioonilistele autoriteedialustele, vaid vaatamängulisusele, rituaalidele ning tseremoniaalsusele.

Eestikeelses kontekstis puudub väljakujunenud terminoloogiline vaste. Et ingliskeelne termin on aga selgelt läbipaistev ja tähenduslik, otsustati termin sihtteksti tuua *calque*’ina: lähtekeelne termin laenati ning tõlgiti sõna-sõnalt sihtkeelde. Niisugune lahendus on kasutusel tekstis läbivalt: *theatre-state* on kogu tõlke ulatuses tõlgitud just sel kujul. Tõlgitud termin peaks eestikeelse lugeja peas looma samasuguseid assotsiatsioone, mis lähtekeelne termin lähtekeelse lugeja jaoks.

Demarest ise ei paku lähtetekstis (vähemalt tõlgitud kahe peatüki raames) teaterriigi definitsiooni. Kuigi eestikeelses kontekstis esineb termin esmakordselt, otsustas tõlkija siiski mitte definitsiooni või seletust lisada. Termin ’teaterriik’ viitab juba ise teatraalsuse olulisusele sellises riigis. Ühtlasi mõjub terminit seletava laiendusena kogu tõlgitud peatükk, mis käsitleb rituaale ning religiooni. Seega ei pidanud tõlkija vajalikuks teha eraldi allmärkust termini tähenduse kohta.

Otsese tõlkimise strateegiaid kasutati sihtteksti loomisel veel peamiselt terminite puhul, mis juba lähtekeelses tekstis võõrad, s.t mitte-ingliskeelsed olid. Maiakeelsed terminid laenati ehk toodi lähteteksti algkujul üle:

- The blood offered up was conceived of as a „holy essence,“ *ch’ulel*, the sacred glue that bound together the universe, connecting humankind to the ancestors and deities.

Ohverdatud veri oli püha essents ehk *ch’ulel* – püha aine, mis hoidis koos universumit ja ühendas inimkonda esivanemate ja jumalustega.

- The temples themselves were named and conceived as sacred mountains (*witz*) and were labeled as such in glyphs and iconography.

Templid olid nii nime poolest kui ka olemuslikult pühad mäed (*witz*) ja nii nimetati neid ka hieroglüüfkirjas ja ikonograafias.

- As shamans, Maya rulers and the priests under their authority were associated with especially powerful animal alter egos or *way*, a coessence that would allow rulers or priests insights into the animal and supernatural worlds.

Šamaani rollis võtsid maia valitsejad ja neile alluvad preestrid võimsa loomakujulise *alter ego* vormi – *way*, mille kaudu suheldi loomade- ja üleloomulike maailmadega.

Algkujul toodi lähteteksti üle ehk laenati ka üks prantsuskeelne termin:

- For example, in the *couvade* observed in many societies, expectant fathers suffer extreme pain and sickness paralleling their wives' real labor and childbirth.

Paljudele ühiskondadele on omane näiteks *couvade*: peatselt isaks saavad mehed piinlevad ränga valu ja haigushoogude käes, justkui matkides oma naiste läbielavat sünnitust.

Couvade on tuletatud prantsuse keelsest sõnast *couver*, mis tähendab 'hauduma, kooruma'. Huvitaval kombel on termini autoriks hoopis kuulus inglase 19. sajandi antropoloog Sir Edward Burnett Tylor. Terminit kasutatakse rahvusvahelises kontekstis algkujul, niisiis oli asjakohane see ka eestikeelses kontekstis sellisena sihtteksti tuua ning mitte püüda seda tõlkida või leida sellele eestikeelset vastet.

Ülal välja toodud näidete puhul ei tekkinud küsimust, kas seletuse lisamine oleks tarvilik või ei, sest nagu näha, on terminite olemus juba originaaltekstis endas selgelt lahti seletatud. Küll aga on see küsimus asjakohane järgmise kahe näite puhul:

- Conquest-period descriptions of the sixteenth-century Maya divination describe their use of powerful mead fermented from honey and the bark of the *balche* tree.

Vallutusperioodiaegsetes 16. sajandi maiade ettekuulutusrituaalide kirjeldustes on märgitud, et maiad jõid meest ja *balche*-puu koorest kääritatud kanget mõdu.

Ka siin toodi termin lähtekeelsest tekstist algkujul sihtteksti üle. Kui eelnevate näidete puhul tuleb kontekstist selgelt välja, millega tegemist on, siis praeguse lause puhul mitte. Tavalugejale ilmselt jääb mulje, et *balche* on teatud puuliik. Tegelikult see päris nii ei ole. *Balche* on kergelt alkoholne jook, mida tehakse teatud puu koorest. „*Balche*-puu“ tähistab järelikult seda puud, millest *balche*-nimelist jooki tehakse. Tegemist on põhimõtteliselt küll teatud liiki puuga, kuid *balche* ei ole selle puuliigi nimi.

Antud juhul kaalus tõlkija omapoolse märkuse või lisainformatsiooni lisamist. Allmärkuse kaudu ei tahtnud tõlkija seda teha, sest see segaks teksti loetavust, käesoleva lause siseselt oli täiendamine samuti keeruline – lause muutunuks liiga mitmekihiliseks. Täiendava informatsiooni lisamisest loobumisel sai määravaks ka kaalutlus, mille kohaselt on sihtkeelse teksti lugeja lähtekeelse teksti lugejaga võrdses situatsioonis: ka originaalteksti lugejale ei ole selgelt arusaadav (kuigi kontekst lubab nii lähte- kui sihtkeeles teha arukaid oletusi), mis *balche* tegelikult on.

- Most notable are the structures in **the talud-tablero** style characteristic of this period in central Mexico.

Kõige märkimisväärsemad on *talud-tablero* stiilis ehitised: *talud-tablero* stiil oli sel perioodil Kesk-Mehhikole väga omane.

Siinkohal otsustati samuti täiendavat informatsiooni mitte lisada. Originaaltekstist on lugejale selge, et tegemist on arhitektuuristiiliga. Mesoameerika kultuuridega tuttav olev lugeja ilmselt teab, missugune *talud-tablero* stiilis ehitis välja näeb. Tavalugeja saaks huvi korral selle järgi uurida, stiili täpse kirjelduse puudumine antud teksti kontekstis ei oma tähtsust, sest oluline on antud juhul see, et tegemist on Mehhikole omase stiiliga, mitte see, milline see stiil täpselt on.

Esines ka termini algkujul ületoomist ja sellele täiendava informatsiooni lisamist:

- These southern affiliations may reflect the environmental unity of the Petén and eastern Yucatan which, as in the south, has greater rainfall, higher forest, lakes, and *bajos*.

Neis lõunapärastes tunnusjoontes võis väljenduda Peténi ja Ida-Yucatani keskkondlik ühtekuuluvus, kuivõrd sarnaselt lõunapoolsetele aladele oli Ida-Yucatanilegi iseloomulik suurem sademete hulk, kõrgem mets, järved ning *bajo'd* – madalad soised alad.

Selle näite puhul ei anna kontekst lugejale mitte mingisugust vihjet selle kohta, mis *bajo* on. Ainus, mida lugeja teada saab, on see, mis piirkonnale on selline nähtus iseloomulik. Hispaania keelt kõnelevale lugejale võib sõna tähendus midagi vihjata: *bajo* tähendab hispaania keeles 'all, madalal'. Spetsiifilisemalt, maia asualade kontekstis tähistatakse terminiga aga madalaid soiseid alu, kuhu koguneb vihmavesi.

Kuigi Demarest ei vihja lähtekeelsele lugejale kuidagi termini tähendust ning selgituse lisamata jätmise sihtkeelses tekstis jätkaks tõlke lugeja lähtekeelse teksti lugejaga võrdsesse seisuga, otsustas tõlkija siinkohal terminit siiski selgitada. Antud juhul oli seda võimalik teha tekstisiseliselt, nii ei teki katkestust teksti loetavusse ning lisainfo kaudu jõuab lugejani kogu tegelik informatsioon.

Otse ehk sõna-sõnalt on tõlgitud ka mõned terminid, mille autor on muust tekstist eristanud jutumärkidega, märkides sel moel tähistaja teatavat erilisust:

- In a structurally similar form of „**womb envy**,“ genital bloodletting rituals are found in many cultures among males, especially shamans.

Genitaalsed verelaskmisrituaalid on oma struktuurilt *couvade*'ile üsna sarnased „**üsakadeduse**“ vormid ja on levinud paljude kultuuride meeste ning eriti just šamaanide seas.

- Stiletto-like, jade „**penis perforators**“ ...

Stiletto-laadseid jadeiidist „**peenise mulgustajaid**“ ...

- One was the *Haab* or „**vague solar year**“ of eighteen months.

Üks neist oli *haab* ehk „**peaaegu päikeseaasta**“.

Sihhteksti toodi üle ka jutumärgid, mis aitavad säilitada terminite-väljendite teatavat eripärasust. Lähtetekstis mõjuvad terminid natukene kummastavalt, et samasugust efekti ka sihtteksti üle tuua, otsustati need sõna-sõnalt tõlkida.

Järgmisena näide ekvivalentsusest:

- These descriptions provide a glimpse of some of the political patterns discussed above – and perhaps a sense of the „**flavor**“ of Classic Maya history.

Need ajaloolised ülevaated võimaldavad heita pilku eelpool kirjeldatud poliitilistele seaduspärasustele ning ehk tuua meieni ka klassikalise ajastu maiade ajaloo **hõngu**.

Jutumärgid jäeti siinkohal sihttekstis ära, neid ei peetud vajalikuks, sest termin ise on juba küllaltki värvikas ega jää tekstis märkamatuks. Terminitõlkimisel võinuks kaaluda ka otsetõlget – „klassikalise ajastu maiade ajaloo maitset“. Eesti keeles mõjub see aga veidralt, sest „maitse“ on kitsapiirilise tähendusega kui ingliskeelne „flavor“. Seega otsustati kasutada terminit „hõng“, mida võiks pidada antud juhul funktsionaalseks ekvivalendiks: termini tähendus on küll teine, ent toob sihtkeelses kontekstis kõige selgemini lugejateni selle idee, mille edastas autor lähteteksti lugejatele.

Ekvivalentide kasutamine oli abiks ka mitmete kultuurispetsiifiliste elementide tõlkimisel:

- ... **spiny pink spondylus shells**, sting-ray spines, and other tools for this purpose were represented in artwork as the key instruments of the kings and are found buried with their users in the royal tombs.

... **roosaid okkalisi merikarpe**, astelrai astlaid ning mitmeid teisi verelaskmisotstarbeks kasutatud riistu kujutati maia kunstis kuningate tähtsaimate instrumentidena ja neid on leitud ka hauapanustena kuninglikest haudadest.

Spondylus on kahepoolmeliste molluskite perekond. Eestikeelsele lugejale ei ütleks ladinakeelne termin arvatavasti palju. Olulisem on antud kontekstis aga see, millised *spondylus* merikarbid välja näevad. Seega otsustati liigi tõlkimiseks kasutada kirjeldavat

ekvivalenti „okkalised merikarbid“. Et neid kasutati verelaskmisrituaalide läbiviimiseks, on merikarpide välimuse kirjeldus palju informatiivsem ja funktsionaalsem kui liiginime kasutamine.

- Hallucinogens made from mushrooms were used, and perhaps extracts from **morning-glories**, water lilies, or the glands of reptiles.

Levinud oli seentest valmistatud hallutsinogeenide kasutamine ning võimalik, et tarvitati ka **lehertapa**, vesiroosi ja roomajate näärmetest pärit ekstrakte.

Morning-glory on kassitapuliste sugukonda kuuluv õistaimede alamliik, millel on omakorda ligikaudu 1000 erinevat liiki. Tõlkes kasutati terminit 'lehertapp'. Kõik lehertapid on *morning-glory*'d, ent kõik *morning-glory*'i ei ole lehertapid. Lehertapp on üks neist tuhandest alamliigist. Sihttekstis otsustati kasutada just seda varianti, kuna tegemist on ühe suurema ning tuntuma *morning-glory* alamliigiga, mis küll Eestis pärismaisena ei kasva, ent mis on ka siinmail siiski tuntud.

Funktsionaalset kirjeldavat ekvivalenti, mille moodustamiseks kasutati laiendamist, tarvitati ka järgmiste terminite puhul:

- Similarly, many **terraces** and other intensive farming systems appear to have been constructed and managed by local groups, probably extended families, or at times through village cooperation.

Tundub, et ka **astmikpõlde** ja teisi töömahukaid maaharimissüsteeme rajasid ning haldasid kohaliku tasandi inimeste grupid, kas sugulussidemete kaudu ühendatud isikud või mõnikord ka lihtsalt koostööd tegevad külaelanikud.

- Many Maya kingdoms also had small, state-controlled, intensive field or **terrace farming systems** near palaces in the site epicenters.

Paljudes maia kuningriikides olid ka väikesed riiklikud põllu- ja **astmikpõllusüsteemid**, mis asusid linnade epitsentris paiknenud paleede läheduses.

Astmetena tõusvad põllud on omased mägistele piirkondadele, eestikeelses kultuuriruumis neid ei ole ning meil puudub ka kindlalt tunnustatud termin millegi sellise tähistamiseks. *Terrace* tähistab üldisemalt astangut, antud kontekstis ei tahtnud tõlkija sellega aga piirduda, sest tegemist on kindla eesmärgiga rajatud astangutega, nagu selgub ka originaallausest. Niisiis lisati eestikeelsele terminile 'põld'. 'Astangpõld' kõlab aga kohmakalt, seega võeti eeskujuks termin 'astmikpüramiid', mis on eesti keeles juba kinnistunud, ning moodustati terminid 'astmikpõld' ja 'astmikpõllusüsteem'.

Mitme termini puhul kasutati sünonüümsust või siis niinimetatud peaaegu-ekvivalente:

- Regionalism and **status rivalry** in the seventh and eighth centuries

Regionalism ning **võimuvõitlus** 7. ja 8. sajandil

- As discussed in Chapter 7, rulers' economic control may have been primarily in the long-distance exchange of exotic and **status-reinforcing goods**.

Nagu 7. peatükis mainitud, hoidsid valitsejad enda majandusliku kontrolli all arvatavasti peamiselt pikamaakauplemist eksootiliste esemete ja **vääriskaupadega**.

Mõlema termini puhul otustati sõna-sõnalisest tõlkest loobuda. 'Rivaliteet/võitlus staatuse pärast' ning „staatust kindlustavad kaubad“ mõjuvad eesti keeles väga kohmakalt. Seega otsustati läheneda termineile sisulisemalt: kõrgema staatuse pärast võitlevad riigid võitlevad sisuliselt võimu pärast ning staatust kindlustavad kaubad on vääriskaubad, mida saavad lubada endale vaid privilegeeritud seisus olevad, juba teatud staatust omavad isikud.

Mida kaugemale liikuda aga sõna-termini tasemest, seda rohkem tuli sihtteksti loomisel kasutada kaudse tõlke strateegiaid. Inglise ja eesti keel on teineteisest lingvistilises mõttes väga kauged, seega tuli tõlkimisel üsna palju ette nihkeid ning muudatusi lausete grammatilistes struktuurides jne.

Värvikaks näiteks transpositsioonist on tiitlite tähenduste tõlkimine:

- „the holy lord of“ – „(mingi paiga) püha isand“
- „the lord of_“ – „(kellegi) valitseja“
- „the sajal of“ – „(mõne kuninga) leitnant“

Eesti keeles ei ole prepositsioone, mis võimaldaksid kompaktselt väljendada lauseelementide omavahelist suhet. Seega polnud antud juhul muud võimalust, kui asendada ingliskeelsed prepositsioonid pikemate fraasidega sihtkeelses tekstis. Kuigi moodustunud formatsioon mõjub märgatavalt kohmakamana kui lähtekeelse teksti oma, leidis tõlkija, et niisugune lahendus on optimaalne.

Veel transpositsiooni:

- While recent breakthroughs in hieroglyphic decipherments **have led to some new insights** on Maya politics, and even some on economics, they have also led archaeologists back to the Mayanist obsession with elite culture, religion, and history.

Hiljutised läbimurded hieroglüüfide dešifreerimisel on **võimaldanud heita värskaid pilke** maiade poliitikale ning mõningal määral ka majandusele. Samas aga on mainitud edusammud toonud arheoloogid tagasi kinnisidee juurde eliitkultuurist, -religioonist ja -ajaloost.

Kui lähtekeelses lauses on pilguheit subjekt, mille on läbimurded kaasa toonud, siis sihtkeelses tekstis saab pilguheidust endast osa öeldisest. Seega on nimisõna asendunud tõlkes tegusõnaga. Välja toodud tekstilõiku võib näha ka näitena kompensatsioonist. Kui esimeses lauses läheb osa originaallause sisust kaduma, siis see kadu kompenseeritakse järgmise lausega. Kompensatsiooni kasutati ka järgmise näite puhul:

- One was the *Haab* or „vague solar year“ of eighteen months (Winals) of twenty days (K'ins) and a special, prophetically perilous closing month of 5 days (Wayeb).

Üks neist oli *haab'* ehk „peaaegu päikeseaasta“. *Haab'* koosnes 18 kuust (*winal*), milles oli 20 päeva (*k'in*), ja erilisest, prohvetlikus mõttes hädaohtlikust 5-päevasest kuust aasta lõpus (*wayeb*).

Mõnel juhul esines ka informatsiooni ära jätmist, koondamist või üldistamist:

- Some buildings and even building complexes functioned as observatories with monuments, doorways, or structures aligned to observe **solstices and equinoxes** of the sun or Venus.

Mõned hooned ja isegi hoonetekompleksid olidki sisuliselt observatooriumid, kus Päikese või Veenuse **pööripäevade** jälgimiseks asusid kindlad, omavahel joondatud monumendid, ukseavad või muud struktuurid.

Lähtetekstis on eraldi välja toodud suvine ja talvine pööripäev (*solstices*) ja kevadine ja sügisene pööripäev (*equinoxes*). Sihtkeelses tekstis ei tundunud niisuguse eristuse tegemine vajalik. Lause oleks muutunud ebavajalikult pikaks ning ennast kordavaks. Sõnaga 'pööripäevad' on kaetud kõik neli päeva, seega ei lähe informatsiooni kaduma.

- Workshops in obsidian, chert, and chalcedony fashioned blades, spearheads, and **macroblades** for trade.

Obsidiaani-, ränikivi- ning kaltsedonitöökojad tootsid turule **terariistu** ja odaotsi.

Lähtetekstis on välja toodud, et neis töökodades toodeti terasid ning makroterasid ehk suuremaid terasid. Niisuguse eristuse tegemine sihttekstis ei tundunud vajalikuna, kõik terad, nii suuremad kui väiksemad, koondati ühtsesse terminisse 'terariistad'.

- Ceramics, for example, included both the **hard fine monochrome „slate“ wares and „trickle“ decorative technique** of the far north and the Petén-style polychromes and utilitarian vessel.

Näiteks keraamika puhul valmistati nii **peeneid monokroomseid potte** kui ka põhjapoolsetele piirkondadele omast niinimetatud **piiskkeraamikat** ja Peténi-stiilis polükroomseid utilitaarseid anumaid.

Lähteteksti lause on väga spetsiifiline. Tõlkesse otsustati mitte kogu infot üle tuua just ülima spetsiifilisuse tõttu, mis muutnuks lause väga keerukaks ning kirjeldavaks ja ilmselt ka (julgelt väljendudes) ebavajalikult informatiivseks. Tõlkija võttis siinkohal endale õiguse oletada, et lugejale piisab üldisemast keraamikakirjeldusest. „Trickle“ *decorative technique*'i puhul moodustati kompaktne kirjeldav ekvivalent 'piiskkeraamika': taolises tehnikas tehtud keraamikal on piisalaadsed kaunistused.

Modulatsiooninäiteid:

- **Autosacrifice** was not the only **source of blood** offered to the ancestors and deities.

Eneseohvri-veri polnud ainus, mida esivanemate ja jumalate auks valati.

Muutunud on eelkõige rõhuasetus, kuigi mitte väga olulisel määral: lähtelauses on rõhutatud rohkem eneseohverdamis-tegevust, sihtlauses aga verd, mis selle tulemusel voolas. Tõlkijale tundus niisugune lähenemine aga kõige kompaktsema ja asjakohasemana.

Üsna sageli sai lähtetekstis passiivsest lausest sihttekstis aktiivne lause:

- In addition to the ever-present encestors, the ancient Maya **world was defined by** a great number of supernatural deities, entities, and sacred forces.

Lisaks alalisele esivanemate kohalolekule **iseloomustas muistsete maiade maailma** ka suur jumaluste, teiste üleloomulike olemite ja pühade vägede hulk.

Tavaline oli ka lauseosade ümber tõstmine. Seda tehti just sihtkeelse teksti loetavuse huvides. Üldiselt püüti lähtekeelse lause struktuurist võimalikult palju kinni hoida, ent kui lähtekeelse lause sõnastuse, eelkõige sõnade järjekorra, järgmine sihtkeeles toonuks kaasa liiga kohmaka formatsiooni, siis ei hoitud sellest kinni:

- Important patterns in Classic Maya politics have been identified by drawing on the detailed sixteenth-century descriptions of the Postclassic states of Yucatan and the Guatemalan highlands.

Yucatani poolsaarel ja Guatemala kõrgmaadel eksisteerinud postklassikalise ajastu riikide 16. sajandist pärit kirjeldustele toetudes on välja toodud mitmeid klassikalise ajastu maia poliitikale omaseid seaduspärasusi.

- Many of these cultural exchanges may have passed between specific Maya kingdoms and central Mexico or via cultural areas in Veracruz, Oaxaca, or other zones that indirectly transferred influences to and from Central Mexico.

Suur osa taolisest kultuurivahetusest võis toimuda otse konkreetsete maia riikide ja Kesk-Mehhiko vahel, kuid mõjud Kesk-Mehhikost ning vastupidi võisid liikuda ka läbi erinevate kultuuritsoonide, näiteks läbi Veracruz ja Oaxaca.

2.4 Nimede tõlkimine

2.4.1 Pärisnime definitsioon

Eesti keeles tehakse vahet pärisnimedel (*proper noun, proper name* ingl. k.) ja üldnimedel (*common noun* ingl. k.). Üldnimi on nimisõna, mis tähistab mõnd eset, nähtust või muud liiki ning ühtlasi selle liigi mis tahes liiget (nt. koer, linn). Pärisnimi on mõne konkreetse objekti (inimese, looma, koha, eseme, asutuse) individuaalne, teda teistest eristav keeleline tähistus (nt. Epp, Tallinn).⁵⁹

Grammatiliselt on pärisnimed ja üldnimed väga sarnased, kuid teatavad erinevused on siiski olemas:⁶⁰

1. pärisnimel on konkreetne osutatu, samas kui üldnimed tähistavad mõnd olemite rühma
2. pärisnimed ei esine tavaliselt mitmuses (Särkkä toob välja, et kui mõnd pärisnime kasutada mitmuses, võib see muutuda üldnimeks⁶¹)
3. pärisnimede ees ei kasutata tavaliselt määravaid artikleid (on erandeid)
4. pärisnimed kirjutatakse suure algustähega, et neid tekstis eristada

2.4.2. Nimede tõlkimise strateegiaid

Nimede tõlkimist on sageli peetud lihtsaks, lausa automaatseks protsessiks, mis seisneb vaid nime üle toomises lähtekeelsest tekstist sihtkeelsesse. Sellise hoiaku aluseks on seisukoht, mille kohaselt on nimede puhul tegemist üksnes siltidega, mis markeerivad üht või teist konkreetset isikut, asja või nähtust. Neil pole tähendust ega sisu iseeneses. Konkreetsed nimed eksisteerivad nii-öelda väljapool keeli ning ei kuulu mitte sõnaraamatutesse vaid

⁵⁹ Oll. 2014. Lk. 52

⁶⁰ Oll. 2014. Lk. 52-53; Särkkä. 2007.

⁶¹ Särkkä. 2007.

entsüklopeediasse. Niisiis on need justkui tõlkimatud ning püüd neid tõlkida oleks asjatu.⁶² Tegelikuses ei saa nimedele nii üldistavalt ja lihtsakoeliselt läheneda. Nimed sageli siiski tähendavad midagi, seega ei ole nende tõlkimine või pigem nendega tõlketeksti loomisel tegelemine üldse nii lihtne ning kätkeb endas rohkemat kui pelgalt üle toomist.

Nimede tõlkimist on käsitlenud Newmark, kes toob välja erinevaid viise, kuidas nimesid lähtetekstist sihtteksti tuua. Kui esemel või isikul on sihtkeelses kultuuris olemas konventsionaalne, aktsepteeritud tõlge/nimetus, siis tuleb kasutada seda. Kui väljakujunenud nime ei ole, siis ei tohiks lähtekeelset nime tõlkida: see tuleks sihtkeelsesse teksti üle kanda. See kehtib nii isikunimede, kohanimede kui ka teoste nimede puhul. Kui nimel on tähenduslik varjund, näiteks ilukirjanduslike tegelaste puhul, siis tuleks nimi tõlkida või lisada üle toodud nimele seletus.⁶³

Eraldi on Newmark vaatluse alla võtnud rahvuslikud institutsionaalsed nimed, mille puhul eristab ta mitmeid lahendusi: a) transkriptsioon, mis tähendab lähtekeelse termini üle toomist sihtkeelsesse teksti; b) otsene tõlge, mida kasutatakse siis, kui lähtekeelne termin on ilmne; c) nii-nimetatud läbitõlge (*through translation*), mis on väga sarnane otsesele tõlkele; d) tunnustatud tõlge, mis tähendab, et kasutatakse olemasolevat sihtkeelset vastet lähtekeelsele nimele; e) kultuuriline vaste; f) tõlkesilt ehk uue termini loomine; g) tõlkepaarid ja tõlkekolmikud, mis koosnevad transkribeeritud imest ning sellele järgnevast seletusest; h) nime ära jätmine; i) naturalisatsioon, mille puhul nimi kodustatakse vastavalt sihtkeele reeglitele; j) akronüümide kasutamine; k) metafooride kasutamine.⁶⁴ Kuigi Newmark tõi need variandid välja institutsionaalsete nimede tõlkimiseks, saab samasuguseid lähenemisi laiendada tegelikult kõikidele nimedele, ka isikute, koha- jms. nimedele.

Albert Peter Vermes on nimede tõlkimisele pühendanud oma doktoritöö. Selles toob ta kokku erinevate tõlketeeoretikute käsitlused, seal hulgas ka Newmarki omad, aga ka nt. Schultze, Elmani, Klaudy jt. omad. Nii mõnedki eri teadlaste lahendusviisid kattuvad või on sarnased. Vermes toob välja kaheksa üldist võimalust⁶⁵:

1. nime üle toomine muutmata kujul
2. nime asendamine sihtkeelse konventsionaalseks muutunud nimega
3. transliteratsioon ehk nimede kirja- ja pildi kodustamine

⁶² Newmark. 1981. Lk. 70; Vermes. 2001. Lk. 90

⁶³ Newmark. 1981. Lk. 70-73

⁶⁴ Newmark. 1981. Lk. 75-77

⁶⁵ Vermes. 2001. Lk. 112-113

4. nime tõlkimine
5. nime osaline või täielik muutmine
6. nime ära jätmine
7. nime täiendamine
8. nime tähenduse üldistamine

Kaks aastat hilisemas artiklis on Vermer need kaheksa eri võimalust kokku koondanud neljaks üldisemaks⁶⁶:

1. nime üle kandmine muutmata kujul
2. nime asendamine sihtkeelse konventsionaalseks muutunud nimega, selle kategooria alla asetub nüüd ka nime kirja pildi kodustamine
3. nime tõlkimine
4. nime modifitseerimine, mille alla kuuluvad ka seni eraldi seisnud nime ära jätmine, nime täiendamine ning nime tähenduse üldistamine

Neid nelja üldisemat lähenemist on silmas peetud ka käesoleva magistritöö tegemisel. Järgmises osas on eri tüüpi nimede sihtkeelsesse teksti toomist lähemalt vaadeldud. Nimena on laias laastus käsitletud termineid, mis olid muust tekstist suure algustähega eraldatud. Eraldi gruppidega tulevad vaatluse alla ajaühikute nimed, geograafilised nimed, taevakehade nimed, isikute nimed ja muud nimed.

2.4.3 Ajaühikute nimed

Arvestatav osa rituaale ja religiooni käsitlevast peatükist keskendus maiade astronoomiale ning kalendrisüsteemile. Sellest tulenevalt oli tekstis palju ajaliste ühikute nimesid ja nimetusi. Vaadeldagem järgnevalt lähemalt, kuidas neid tõlgitud on. Antud nimede puhul ei ole eestikeelses kontekstis välja kujunenud ühtset vormi: maia-teemaliste käsitluste tõlgetes on iga tõlkija kasutanud endale meelepärast varianti. Seega tuli ka käesolevas tõlketöös läheneda igale nimele-nimetusele individuaalselt.

Peamiselt on ajaühikute puhul kasutatud üle toomist.

⁶⁶ Vermer. 2003. Lk.93-94

- One was **the Haab** or “vague solar year” of eighteen months...

Üks neist oli *haab* ehk „peaaegu päikeseaasta“...

- One calendric cycle [...] known as **the May**

Üks selline kalendri tsükkel [...] oli *may*

Haab ja *may* on näited mitmetest kalendri tsüklitest, mida maiad järgisid. Tegemist on laensõnadega juba originaaltekstis, need ei ole lähtekeelsed sõnad ja on kirjutatud kaldkirjas. Et tegemist on tsüklite nimedega, siis on need originaalis kirjutatud suure algustähega.

Martin Ellermaa tõlgitud „Muistses Ameerikas“ on kasutatud variant **Haab**. Marek Laane on „Muistete maiade maailmas“ kasutanud kuju *haab*. Sellist vormi otsustati kasutada ka käesolevas tõlketekstis. Kaalumisel oli ka suur algustäht, sest tegemist on justkui ajaühiku nimega, kuid et eesti keeles kirjutatakse kuude, päevade ja teiste ajaliste ühikute nimetused väikese tähega⁶⁷, otsustati seda reeglit laiendada ka sellele tsüklile. Nii ei ole sihtkeelses tekstis enam tegemist nime (pärisnime) vaid nimetusega (üldnimega), seega on õige see originaalkujul ja kaldkirjas tõlketeksti üle tuua. Ülakoma termini lõpus väljendab teatud hääldusreeglit ning tõlketeksti otsustati see Laane tõlgitud teose eeskujul lisada, et hoida (või pigem püüda luua) ühtsust eestikeelsete maia-temaatiliste tõlgete vahel.

Teises näites välja toodud ajatsüklit ei olnud kummaski eelpool mainitud eesti keelde tõlgitud käsitluses. Olemuselt on *may* sarnane *haab*’ile, seega tundus ainuõige talle tõlkes samamoodi läheneda.

Huvitav on see, et kui *haab* ja *may* on originaaltekstis suure algustähega ning kursiivis, siis teiste ajaühikute nimesid ning nimetusi pole muust tekstist kursiivkirjaga eristatud ja need on kirjutatud üksnes suure algustähega:

- ... of eighteen months (**Winals**) of twenty days (**K’ins**) and a special, prophetically perilous closing months of five days (**Wayeb**)

⁶⁷ Valmis. 2012. Lk. 38

... koosnes 18 kuust (*winal*), milles oli 20 päeva (*k'in*), ja erilisest, prohvetlikus mõttes hädaohtlikust 5-päevasest kuust aasta lõpus (*wayeb*).

- Thus a date such as [...] „**4 Manik 4 Pop**“ would only reoccur after the passing of fifty-two of the 365-day *Haab* years.

Seega korduks kuupäev nagu [...] **4 manik' 4 pohp** alles siis, kui on möödunud 52 365-päevast *haab'*-aastat.

- A count of eighteen **Winals** constituted **the Tun** of 360 days [...]. Twenty **Tuns** formed a **K'atun** [...]. Finally, the **Bak'tun** period counted cycles of...

18 *winalist* moodustus 360-päevane *tun* [...]. 20 *tun'ist* moodustus *k'atun* [...]. Viimaks, *bak'tun'i* perioodis loeti...

Winal ja *k'in* tähistavad „kuud“ ja „päeva“. Niisiis on tegemist nimetuste, mitte konkreetsete nimedega, seega ei olnud mingit põhjust tuua neid tõlkesse üle suure algustähega. Neid käsitleti tavaliste tsitaatsõnadena. *Wayeb* on olemuselt natuke teistsugune: kui *winal'*e on 20, siis *wayeb'*i on vaid üks, seega võiks seda käsitleda ka selle konkreetse 5-päevase perioodi pärisnimena. Vormiliselt pole sellel antud juhul aga tähtsust, sest ka kuunimed kirjutatakse eesti keeles väikese tähega.

Manik' ja *pohp* on konkreetsete päevade pärisnimed. Eestikeelses kontekstis võiks neid pidada võrreldavaks nädalapäevade nimetustega, seega toodi nad tõlkesse üle tsitaatsõnadena ning väikese algustähega. Terminite vormi on võrreldes originaaltekstiga veidi muudetud: tõlkija võttis siinkohal aluseks Laane kasutatud kuude ja päevade nimed „Muistsete maiade maailmast“. Nagu juba eelpool mainitud, siis ei ole eestikeelsetes maiade käsitlustes seni veel välja kujunenud ühtset kirja pilti. Et sellele omalt poolt kaasa aidata, otsustati käesolevas tõlkes lähtuda Laane välja pakutud kirja pildist: tema tõlgitud teoses on mahukas osa pühendatud maiade kalendrisüsteemile. Käesoleva töö tõlkija lähtus oletusest, et kui tõlke lugeja soovib leida eestikeelset lisainformatsiooni, otsiks ta seda just Laane tõlgitud teosest. Kõiki käesolevas tõlketekstis esinenud päevanimedid on vastavalt vajadusele sel moel modifitseeritud.

Tun'id, *k'atun*'id ning *bak'tun*'id on pikemad ajatsüklid. Olemuselt on need võrreldavad eelpool välja toodud *haab*'i ja *may*'ga. Miks on originaalteksti autor otsustanud ühed kirjutada kursiivis, teised mitte, ei ole lõpuni selge. Tõlkes otsustati neile läheneda ühtmoodi.

2.4.4 Geograafilised nimed

Tekstis esinenud geograafiliste paikade nimede puhul, millel on eestikeelne välja kujunenud mugandnimi või eksonüüm olemas, kasutati seda. Niisuguste nimede tõlkesse üle kandmisel ei tekkinud raskusi. Niisiis asendati lähtekeelne nimi sihtkeeles olemasoleva tähistajaga. Üldjuhul on konventsionaalse sihtkeelse nime olemasolu puhul tõlkija peaaegu kohustatud seda kasutama. Teistmoodi lähenemine on küll võimalik, kui selleks peab tõlkijal olema väga hea põhjendus.⁶⁸ Antud teksti puhul erandeid ei tehtud. Mõned näited:

- ... neighbors in **Mexico** and **Central America**.
... naabrite suhtes **Mehhikos** ja **Kesk-Ameerikas**.
- ... archaeology was carried out by gentleman scholars from **England** and **North-American Ivy League**.
... tegelesid arheoloogiaga härrasõpetlased **Inglismaalt** ja **Põhja-Ameerika Ivy League** ülikoolidest.
- ... in the case of the theater-states of **Southeast Asia**, ideology itself may have been a principal *source* of authority ...
... **Kagu-Aasia** teaterriikide puhul näib aga, et ideoloogia ise võis olla peamine autoriteediallikas ...

Esines ka hübriidlahendusi, kus osa nimest asendati ning osa toodi üle:

⁶⁸ Vermes. 2003. Lk. 93

- ... there is ample evidence of shamanism in **Mesoamerican** cultures.

... võime leida hulganisti tõendeid šamanismi olemasolu kohta **Mesoameerika** kultuurides.

Viimase näite puhul võib väita, et tegemist on puhtakujulise asendamisega. Ent samas võib ka vaielda, et Mesoameerika ei ole eesti keeles juurdunud mugandnimi, uusi eksonüüme ega mugandnimesid aga ei soosita.⁶⁹ Nime asendamise asemel võiks kaaluda ka nime tõlkimist 'Kesk-Ameerikaks': meso tuleb kreekakeelsest sõnast *misos*, mis tähendab 'vahel, keskel'. Kesk-Ameerika on eesti keeles aktsepteeritud termin geograafilise piirkonna kohta. Seda Mesoameerika asemel kasutada oleks aga ekslik, sest Mesoameerika on kultuur-arheoloogiline piirkond, mis asub küll Kesk-Ameerikas, ent ei hõlma seda täielikult. Niisiis oli asjakohane üle kanda originaalnime esimene pool 'meso' ning nime teise poole jaoks tarvitada kasutusel olevat mugandnime 'Ameerika'.

Suur osa geograafilisi nimesid on lähtetekstist originaalkujul üle toodud. Nende hulka kuuluvad linnade, riikide, poolsaarte, jõgede jms. nimed.

Mõned näited algkujul üle toodud geograafilistest nimedest:

- Linnad ja linnriigid: Aguateca, Altar de Sacrificios, Becan, Bonampak, Cahal Bech, Calacmul, Cancuen, Caracol, Coba, Colha, Comchen, Copan, Dos Pilas, Dzibilchaltun, Edzna, El Peru, Holmul, Kamnialjuyu, Machawuilá, Nakbe, Naranjo, Oxkintok, Palenque, Piedras Negras, Quirigua, Rio Azul, Rio Bec, Sayil, Seibal, Teotihuacan, Tikal, Tres Islas, Uaxactun, Uxmal, Xpuhil, Yaxchilan, Yaxuna
- Jõed: Pasión, Pasión-Usumacinta
- Piirkonnad, orud, poolsaared: Campeche, Chiapas, Mopan, Oaxaca, Petén, Petexbatun, Veracruz, Yucatan

⁶⁹ Erelt, Erelt, Ross. 2000. Lk. 47

Maiade asuala geograafilistele nimedele on omane see, et segamini esinevad nii maiakeelsed nimed kui ka hispaaniakeelsed nimed. Nii mõnedki hispaaniakeelsed nimed oleksid hõlpsasti tõlgitavad, nt:

- Altar de Sacrificios – Ohvrialtar
- Dos Pilas – Kaks Kaevu
- Piedras Negras – Mustad Kivid
- Rio Azul – Sinine Jõgi
- Tres Islas – Kolm Saart

Selge on see, et tegemist on kirjeldavate nimedega, mis võeti ilmselt algselt hispaania keeles kasutusele just praktilistel kaalutlustel. Neid paiku nimetati neile omaste tunnuste järgi, millest kujunes välja konkreetne nimi. Oma tugevast tähenduslikkusest hoolimata ei oleks õige neid eestikeelsesesse teksti tõlkida.

Sihtteksti üle toodud nimede puhul on kohati rakendatud ka täiendamismeetodit. Et Mesoameerika puhul on tegemist väga võõra piirkonnaga, siis ei pruugi lugejale alati selge olla, mida üks või teine nimi tähistab, kas linna, piirkonda, mõnd pinnavormi vms. Kuigi paljudel juhtudel oli täpsustus olemas juba originaaltekstis, nt:

- ... perhaps even with the ristan **Mexican city of Teotihuacan** itself.

... vahest isegi kauge **Mehhiko linna Teotihuacani** endaga.

Siin on lugejale juba originaalkontekstis selge, et Teotihuacan on linn. Tõlkijapoolne täiendus oleks ebavajalik. Tekstis oli aga ka selliseid kohti, kus tõlkija pidas vajalikuks lisada kohanimele üldnimetuse, et informatsioon oleks lugejale selgem ja arusaadavam. Mõned näited:

- ... by drawing on the detailed sixteenth-century descriptions of Postclassic states of **Yucatan** and the Guatemalan highlands.

Yucatani poolsaarel ja Guatemala kõrgmaadel eksisteerinud postklassikalise ajastu riikide 16. sajandist pärit kirjeldustele toetudes ...

- At **Becan in Campeche** near the interface of the northern and southern lowlands ...

Põhja- ja lõunapoolsete madalmaade puutepunktis, **Campeche piirkonnas asunud** Becanis ...

- ... took full advantage of its strategic position at the first portage of **the Pasion**.

... kasutas oskuslikult ära oma strateegilist positsiooni **Pasióni jõe** esimesel lahkmel.

Niisuguste täiendamiste tegemisel ei lähtunud tõlkija ühestki reeglist. Võiks oletada, et kui kord on mainitud, et Pasión on jõgi, siis jääb see lugejale meelde. Veelgi enam, et ka originaalteksti autor ise nii mõneski kohas nimesid täiendab, siis on oht, et tõlkija otsus omapoolseid täiendusi lisada on liigne. Kahtlemata on tegemist subjektiivse ja meelevaldse küsimusega: sihtteksti parema loetavuse huvides on tõlkija siiski võtnud julguse vastavalt vajadusele (oma hinnangul) täiendusi teha.

Modifitseerimise alla, küll teistmoodi modifitseerimise kui eelnevalt mainitud täiendamised, võiks liigitada ka järgmise näite:

- In the Petexbatun region of **western Petén**, settlement pattern studies simultaneously mapped surface sites and architecture ...

Lääne-Peténis asuvas Petexbatuni regioonis kaardistati asustustrite uurimise käigus üheaegselt asulate pinnamoodi ja arhitektuuri ...

Antud näite puhul on lähtetekstis nimi vaid Petén. Ilmakaar lääs selle ees on täiend ega ole osa nimest. Sihtteksti otsustati luua täiendist ja kohanimest ühtne nimi Lääne-Petén. Kohanime täpsustav täiendosa kirjutatakse suure algustähega ja ta liitub põhisõnaga sidekriipsu abil.⁷⁰ Niisugused geograafilised liitnimed on eesti keeles levinud, seega sobis selline lahendus hästi sihtkeele konteksti. Uue vormi kaudu tuli kogu lähteteksti sisu sihtteksti

⁷⁰ Erelt. 1999. lk. 26

üle, kaotsi ei läinud midagi. Olukorda oleks võinud lahendada ka teisiti: jättes nimeks vaid Petén ning lisades juurde nt. 'lääneosas'. Ilmakaare toomine nimesse on aga ökonoomsem lahendus.

2.4.5 Taevakehade nimed

Taevakehade puhul kasutati sihttekstis olemasolevaid eestikeelseid nimetusi:

- the sun – Päike
- the moon – Kuu
- Venus – Veenus
- morning star – Koidutäht
- evening star – Ehatäht
- the north star – Põhjanael
- Orion – Orion
- the Milky Way – Linnutee

Lähtetekstis ei ole osa neist pärisnimed: nt *moon*, *sun*, *northern star*, *evening star*, *morning star*. Inglise keeles kirjutatakse need väikese tähega. Eesti keeles kirjutatakse taevakehade ja nende süsteemide nimed aga suure tähega.⁷¹

Ühel juhul on taevakehade tõlkimisel kasutatud ka täiendamist:

- ... supernaturals associated with myths of creation, the north star, **the Orion**, and the Milky Way.

... üleloomulikud olendid, kes olid seotud loomismüütide, Põhjanaela, **Orioni tähtkuju** ja Linnuteega.

Tõlkija lisas siinkohal täienduse, sest kui Põhjanael ning Linnutee on üsna teada-tuntud taevakehad, siis Orion üksinda ei pruugi lugejale öelda, missuguse taevakehaga tegemist on. Lisandus on taaskord meelevaldne ja taandub tõlkija hinnangule.

⁷¹ Erelt. 1999. lk. 25

2.4.6 Isikunimed

Tekstis oli tegemist üldjuhul kaht sorti isikunimedega: jumalate nimed ning valitsejate nimed. Et eestikeelseid välja kujunenud nimesid antud juhul ei olnud, siis kasutati isiku nimede puhul üldjuhul kas üle toomist või nimede tõlkimist.

Maiakeelsed nimed toodi sihtteksti üle. Oluline on tähele panna, et keelt, milles muistseid tekste kirja pandi, enam sellisel kujul ei kõnelda. Hispaania mungad leiutasid koloniaalperioodil mitu transkribeerimissüsteemi, et panna maia keeli kirja euroopalikus tähestikkirjas. Tänapäevaks on neisse sisse viidud mitmeid muudatusi. Kuigi viimastel aastakümnetel on maianistid saavutanud kokkuleppe, et erinevad ortograafiasüsteemid tuleks standardiseerida, on praegu endiselt kasutusel mitu süsteemi.⁷²

Sellest tulenevalt on maiakeelsed nimed käesolevas tõlketöös sihtteksti üle toodud kohatiste muudatustega. Muudatused on tehtud selliselt, et nimed oleksid tekstis samal kujul, nagu nad on „Muistsete maiade maailmas“. Eri autorid kasutavad eri ortograafiasüsteeme, ent tõlkija otsustas segadust sihtkeelsesse konteksti mitte edasi kanda. Võttes arvesse teksti eesmärki, milleks on lugejale informatsiooni pakkumine, püüdis tõlkija luua eestikeelsete maia-käsitluste vahele teatavat järjepidevust. Eeskujuks võeti siinkohal taas Laane tõlge, sest seni tõlgitud teostest on see kõige teaduslikum, mahukam ja põhjalikum. Nimed, mida „Muistsete maiade maailmas“ ei esinenud, on sihtteksti toodud muudatusteta.

Jumalate ja üleloomulike olendite nimed ja nende osalt muudatustega sihtteksti toodud vormid:

- Bakab – Bacab
- Chaak – Chak
- Hunaphu – Hunaphu
- Itzamnaaj – Itzamná
- Ix-Chel - Ix Chel
- K'inich Ajaw – K'inich Ahaw
- Pawahtun – Pawahtun
- Xbalanque – Xbalanque
- Yum Kaax – Yum Kaax

⁷² Foster. 2006. Lk. 380-381

- Yum Cimil – Yum Cimil

Valitsejate nimed:

- Jasaw Chan K'awil – Hasaw Chan K'awil
- K'inich Yax K'uk'Mo' – Yax K'uk Mo
- Siyaj Chan K'awiil – Siyah Chan K'awil
- Siyaj K'ak – Siyah K'ak
- Wataklahun Ub'aah K'awiil - Waxaklahun Ub'ah K'awil
- Yax Nuun Ayiin – Yax Ain

Lähtetekstis oli pärisnimedena käsitletud ka osa valitsejatiitleid. Huvitaval kombel ei olnud eri taseme tiitlite vahel kirjapildis ühtsust. Osa tiitleid käsitleti nimedena, samas kui teised esinesid nimetustena. Sihttekstis sooviti luua tiitlitele ühtset staatust ning need toodi üle üldnimetustena:

- K'uhul Ajaw – *k'uhul ahaw* (püha valitseja)
- Ajaw – *ahaw* (valitseja)
- yajaw – *yahaw* (kellegi üle valitseja)
- sajal – *sahal* (kellelegi alluv valitseja)
- *u-sajal* – *u-sahal* (mõne kuninga leitnant)
- kaloomte' – *kaloomte'* (ülemvalitseja)

Osa nimesid tõlgiti. Seda tehti nimede puhul, mis olid inglise keeles ning millel oli väga selge tähendus. Nimed on küll inglisekeelsed, ent tähistavad maiakeelseid inimesi, seega oleks nende üle toomine eestikeelsesesse teksti alusetu. Nende nimede puhul on tähendus oluline, seega otsustati need tõlkida. Üle toomine oleks olnud asjakohane juhul, kui nimed oleksid olnud maiakeelsed.

- 18 Rabbit – 18 Küülik
- First Crocodile – Esimene Krokodill
- God K – Jumal K
- God L – Jumal L
- Hero Twins – Kangelaskaksikud
- Lords of Night – Öö Isand

- Night Jaguar – Öö Jaaguar
- Nine Lords of the Night - Öö Üheksa Isandat
- Paddler Gods“ – „Sõudjajumalad“
- Smoking Frog – Suitsev Konn
- Stormy Sky – Tormine Taevas

2.4.7 Muud nimed

Tekstis esines ka teoste nimesid. Maiade tuntuima loomismüüdi nimi **Popol Vuh** kanti sihtteksti üle. Pealkiri tähendab kitsee maiade keeles „Nõupidamise raamat“. Teos on ka eesti keelde tõlgitud ning sealgi on pealkirjana kasutatud maiakeelset nime.

Ühe teose nimi ka tõlgiti:

- **The Dresden Codex** shows the sophistication of Maya astronomy and mathematics ...
Dresdeni Koodeksis ilmneb, kui kõrgetasemeline oli maiade astronoomia ja matemaatika ...

Dresdeni Koodeks on 11.-12. sajandist pärit maiakeelne voldikraamat, mis arvatakse olevat 300-400 aastat varasema teksti koopiat. Nime on saanud ta linna järgi, kus seda hoitakse. Seega ei ole teosel seost ingliskeelsusega ja nime üle toomine lähtekeelses kujul ei olnuks asjakohane.

Järgmise näite puhul kasutati lähtekeelse nime üle toomist ning täiendamist:

- ... archaeology was carried out by gentleman scholars from England and North-American **Ivy League**.
... tegelesid arheoloogiaga härrasõpetlased Inglismaalt ja Põhja-Ameerika **Ivy League ülikoolidest**.

Ivy League on kaheksat Ameerika Ühendriikide kirdeosa ülikooli spordimeeskonda ühendav liit. Terminit kasutatakse aga laiendatult nende ülikoolide endi kohta, märkides sotsiaalset elitaarsust ning akadeemilist edukust. Kuigi nimel on selge tähendus „luuderohu liiga“, siis ei oleks õige seda tõlget kasutada, see tekitaks lugejas vaid segadust. Ka osaline tõlkimine poleks siinkohal õige (Ivy liiga), sest tegemist on üsna hästi tuntud nimega. Niisiis toodi nimi algkujul sihtteksti üle. Küll aga otsustas tõlkija nimele lisada täpsustuse „ülikoolid“, et lugejal ei saaks tekkida mingeid kahtlusi selles, millega tegemist on.

2.5 Tõlkeanalüüsi järeldused

Käesoleva teksti tõlkimisel lähtuti aluspõhimõttest, et kui on võimalik kasutada otsese tõlke strateegiaid, siis tuleks seda teha. Võttes arvesse lähte- ja sihtkeele märkimisväärseid lingvistilisi erinevusi, sai otsese tõlke strateegiaid rakendada pigem väiksemate infoühikute, näiteks üksikute terminite ning fraaside tõlkimisel.

Kuigi lähtetekst on ingliskeelne, on tekstis palju ka maiakeelseid, hispaaniakeelseid termineid. Niisuguste terminite puhul kasutati alati laenamist: neid ei tõlgitud, neile ei püütud leida eestikeelseid vasteid, vaid toodi lähtetekstist originaalkeelsel kujul sihtteksti üle. Ingliseelsete terminite puhul kasutati sõna-sõnalt tõlkimist ning niinimetatud *calque*'e, kuid vastavalt kontekstile tuli ette ka erinevate ekvivalentide kasutamist. Väga kultuurispetsiifiliste ning sihtkultuurile võõraste elementide puhul osutus parimaks lahenduseks kirjeldava ekvivalendi kasutamine. Üksikutel juhtudel lisas tõlkija ka omapoolseid täiendusi.

Mida kaugemale liiguti aga üksiku sõna tasandist, seda vähem õnnestus jääda otsese tõlke strateegiate juurde. Üldiselt püüti lähtekeelse lause struktuurist kinni hoida, ent kohati ei olnud see võimalik. Seega esineb teatud muutusi grammatilistes struktuurides ning lause sõnade järjekorras. Muu hulgas oli juhte, kus passiivsest lausest sai aktiivne lause, kus üks sõnaliik asendas teise, kus muutus lause rõhuasetus jne.

Palju tähelepanu pöörati nimede tõlkimisele. Ajaühikute nimedest said sihttekstis üldnimetused: nende tõlkimisel püüti silmas pidada ka varasemaid eestikeelseid tõlkeid, et luua eestikeelsete tõlgete vahele terminoloogilist ühtsust. Sama võib öelda ka osa isikunimede kohta: kuigi üldjoontes kasutati isikunimede puhul originaalkujul üle toomist, esines kohati kirjapildis ka muutusi, vastavalt varem eestikeelsetes tõlgetes kasutatud kirjapiltidele.

Läbipaistvad ingliskeelsed isikunimed tõlgiti, nimede puhul, millal on eesti keeles välja kujunenud vasted, kasutati neid. Kohati lisas tõlk nimedele ka omapoolseid täiendusi, et oleks selgelt arusaadav, millega on tegu.

Kokkuvõte

Käesolev magistritöö koosneb Arthur Demaresti teose *Ancient Maya. The Rise and Fall of a Civilization* kahe peatüki tõlkest ning selle tõlke analüüsist. Demaresti näol on tegemist maailma ühe tunnustatuima maiade asjatundjaga, ta on kirjutanud sadu artikleid ning kümneid raamatuid. Magistritööks valitud raamat on üks autori värskemaid monograafiaid ning osa sarjast *Case Studies in Early Societies*. Teos on mahukas, teaduslik käsitlus maiade tsivilisatsioonist, milles on vaatluse alla võetud kultuuri kõik küljed: ajalugu, poliitika, geograafia, religioon, ideoloogia, majandus jne. Käsitlus on suunatud eelkõige ajaloo, arheoloogia, etnoloogia ja sotsiaalteaduste õppijatele ja õpetajatele, kuid sobib lugemiseks ka laiemale teemast huvitatud lugejaskonnale. Seega ei ole tegemist puhtakujulise õpikuga, vaid informatiivse monograafiaga, mis võib õppimisel-õpetamisel kasulik olla, ent mis tutvustab maiade temaatikat hästi ka vähiklikumale, lihtsalt uudishimulikule lugejale. Magistritöö raames valiti tõlkimiseks kaks peatükki, millest ühes on autor keskendunud religioonile ja ideoloogiale ning teises maia linnriikide poliitilisele ajaloole.

Lähteteksti võib kindlasti pidada eelkõige informatiivseks. Tinglikult võiks seda liigitada ka teaduslik-tehniliste tekstide sekka. Kindlasti pole tegemist aga kuiva, ainuüksi faktide edastamisele keskenduva tehnilise tekstiga, kust puudub igasugune esteetilisem külg.. Teksti eelkõige informatiivsest olemusest tulenevalt otsustati tõlkimisele läheneda üldjoontes funktsionalistlikult. Kõige olulisemaks peeti sisu invariantsust ning sõnumi edastamist. Tõlkimisel püüti jääda lähtetekstile ja selle autorile truuks aga ka stiililiselt. Autoril on oma jutustamisstiil, millest tõlkimisel mööda vaadata polnuks õige. Silmas peeti ka ekvivalentsuse efekti saavutamist: sihtteksti lugejatele püüti pakkuda võimalikult samasugust kogemust ning informatsiooni, mis saaks osaks lähteteksti lugejale. Antud juhul lihtsustas seda tõik, et mõlemad lugejaskonnad on suhteliselt võrdses seisus. Maiade kultuur on ühtviisi võõras nii ingliskeelsele kui ka eestikeelsele lugejaskonnale. Niisiis oli tõlketeksti eesmärk üldiselt sama, mis originaalteksti oma: lugejat harida ning informeerida.

Tõlkimiseks valitud teksti iseloomustab kultuuriline kolmetasandilisus: originaalteksti lähtekeel on küll inglise keel, ent kultuuriruum, mida teos käsitleb, on maiakeelne. Teksti tõlkimine eesti keelde lisab veel kolmandagi protsessis osaleva kultuuriruumi. Sellest mitmetasandilisusest tulenevalt otsustati teadlikult teksti mitte võõrapärastada. Et lähtetekst käsitleb muukeelset ja võõrapärast kultuuri, siis on juba selles arvestataval määral nii maia- kui ka hispaaniakeelseid termineid, mida originaalteksti autor ei ole pidanud vajalikuks püüda

inglise keelde tõlkida. Enamasti oli selliste terminite puhul tegemist väga kultuurispetsiifiliste nähtustega, mis on maiade kultuuriruumile ainulaadsed. Niisuguste terminite puhul kasutati pea eranditult otsese tõlke strateegiaid. Maia- ning hispaaniakeelsed terminid toodi algkujul sihtteksti üle, kohati pidas tõlk vajalikuks omapoolse informatsiooni lisamist tekstisiseselt. Inglisekeelsete terminite puhul kasutati *calque*'e, sõna-sõnalt tõlkimist ning ekvivalente. Väga kultuurispetsiifiliste terminite puhul osutus väga kasulikuks kirjeldava ekvivalendi kasutamine.

Võimalusel eelistati tõlkimisel otsese tõlke strateegiaid. Mida kaugemale liikuda aga üksiku sõna või fraasi tasandist, seda keerulisemaks see osutus, võttes arvesse lähte- ja sihtkeelte suuri lingvistilisi erinevusi. Seega tuli suuremate tekstiosade tõlkimisel sageli otsustada kaudse tõlke strateegiate kasuks. Lähtekeelsete lausete struktuurist püüti võimalusel kinni hoida, ent nii mõnigi kord polnud see võimalik, seega esineb muutusi grammatikas, sõnade järjekorras, muutuda võis ka rõhuasetus. Nii mõnigi kord sai passiivsest lausest sihttekstis aktiivne lause. Kohati otsustas tõlkija ka informatsiooni koondada või täiendada.

Põhjalikumalt otsustati vaadelda ka nimede tõlkimist. Nimede tõlkimist on sageli nähtud probleemivaba tegevusena: nimed olevat justkui vaid sildid, mis tähistavad konkreetseid isikuid, nähtusi ning millel ei ole sisulist tähendust. Tegelikult on tegemist siiski keerulisema küsimusega, paljudel nimedel on sisuline tähendus ning kuigi nimede originaalkujul ületoomine võib olla eelistatuim strateegia, ei ole seda alati asjakohane teha. Tekstis olnud ingliskeelsed nii-öelda läbipaistvad nimed otsustati tõlkida, nimede puhul, millel on eesti keeles välja kujunenud variant, kasutati seda. Kohati otsustas tõlkija nimesid ka täiendada, et ei oleks kahtlust selles, millega täpselt tegu on. Tekstis esinenud maiakeelsed nimed toodi üldjuhul sihtteksti üle, neid ei püütud tõlkida. Teatavaid muutusi tehti kirjapildis. Maiakeelsete sõnade kirjanemiseks euroopalikus tähestikus on kasutuses mitu transkribeerimissüsteemi, erinevad autorid kasutavad erinevaid süsteeme. Tõlkija püüdis mitte kaasa aidata teatava segaduse üle toomisse eestikeelsesse konteksti. Loomaks ühtsust eestikeelsete käsitluste vahel, võeti eeskujuks Laane tõlgitud „Muistsete maiade maailmas“ kasutatud nimede kirjapildid.

Kasutatud kirjandus

Esmane allikas:

- *Demarest, Arthur*. Ancient Maya. The Rise and Fall of a Rainforest Civilization. Cambridge: University Press, 2004.

Kirjandus:

- *Bassnett, Susan*. Translation Studies. London & New York, 2002.
- *Erelt, Tiiu*. Eesti ortograafia. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1999.
- *Erelt, Mati; Erelt Tiiu; Kristiina Ross*. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000.
- *Foster, Lynn V*. Muistete maiade maailm. Tallinn: Tänapäev, 2006.
- *Geertz, Clifford*. Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali. Princeton: University Press, 1980.
- *Holz-Mänttäri, Justa*. Translatorisches Handeln. Theorie und Methode. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1984.
- *Hatim, Basil; Munday, Jeremy*. An Advanced Resource Book. London & New York: Routledge, 2004.
- *James, Nicholas*. Asteegid ja maiad. Tallinn: Olion, 2010.
- *Jumpelt, Rudolf Walter*. Die Übersetzung Naturwissenschaftlicher und Technischer Literatur. Berlin-Schöneberg: Langenscheidt KG, 1961.
- *Kadric, Mira; Kaindl, Klaus*. Asterix – Vom Gallier zum Tschetnikjäger: Zur Problematik von Massenkommunikation und Übersetzerischer Ethik. Translation as an

Intercultural Communication. Toim: *Snell-Hornby, Mary; Jettmarova, Zuzana; Kaindl, Klaus*. Amsterdam: John Benjamins, 1997. Lk. 135-145.

- *Munday, Jeremy*. Introducing Translation Studies. Theories and Applications. London & New York: Routledge, 2008.
- *Newmark, Peter*. Approaches to Translation. Oxford: Pergamon Press, 1981.
- *Newmark, Peter*. A Textbook of Translation. New York & London: Prentice Hall, 1988.
- *Nida, Eugene A*. Principles of Correspondence. The Translation Studies Reader. Toim. *Venuti, Lawrence*. London & New York: Routledge, 2000. Lk. 153-168.
- *Nida, Eugene A.; Taber, Charles R*. The Theory and Practice of Translation. Leiden: Brill, 1969.
- *Nord, Christiane*. Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained. Manchester: St Jerome, 1997.
- *Olohan, Maeve*. Scientific and Technical Translation. Encyclopedia of Translation Studies. Toim. *Baker, Mona; Saldanha, Gabriela*. London & New York: Routledge, 2009. Lk. 246-249.
- Popol Vuh. Tartu: Ilmamaa, 1999.
- *Reiss, Katharina*. Translation Criticism – The Potentials & Limitations. Categories and Criteria for Translation Quality Assessment. Manchester: St Jerome, 2000.
- *Reiss, Katharina; Vermeer, Hans J*. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. Tübingen: Niemeyer, 1984.
- *Roberts, Roda P*. Towards a Typology of Translations. *Hieronymus Complutensis*. Vol. 1. 1995. Lk. 69-77.

- *Sager, Juan C.* What Distinguishes Major Types of Translation? *The Translator*. Vol. 4. Nr. 1. 1998. Lk. 69-89.
- *Saunders, Nicholas J.* Muistne Ameerika. Suured tsivilisatsioonid. Tallinn: Tänapäev, 2007.
- *Schäffner, Christina.* Functionalist Approaches. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Toim. *Baker, Mona; Saldanha, Gabriela*. London & New York: Routledge, 2009. Lk.115-121.
- *Soulamia, Meriem.* Third-Year Student's Difficulties in Translating Computing Terms from English to Arabic. Magistritöö. Mentouri University, 2009-2010.
- *Särkkä, Heikki.* Translation of Proper Names in Non-Fiction Texts. *Translation Journal*. Vol. 11. Nr. 1. 2007.
- *Valmis, Aavo.* Eesti keele ortograafia. Tallinn: TEA, 2012.
- *Venuti, Lawrence.* The Translator's Invisibility. London & New York: Routledge, 1994.
- *Vermeer, Hans J.* Skopos and Commission in Translational Action. The Translation Studies Reader. Toim. *Venuti, Lawrence*. 2000. Lk. 227- 238.
- *Vermes, Albert Peter.* Proper Names in Translation: a Relevance-Theoretic Analysis. 2001.
- *Vermes, Albert Peter.* Proper Names in Translation. An Explanatory Attempt. *Across Languages and Cultures*. Vol. 4. Nr. 1. 2003. Lk. 89-108.
- *Vinay, Jean-Paul; Darbelnet, Jean.* A Methodology for Translation. The Translation Studies Reader. Toim. *Venuti, Lawrence*. London & New York: Routledge, 2000. Lk. 128-138.

- *Yang, Wenfen. Brief Study on Domestication and Foreignization in Translation. Journal of Language Teachings and Research. Vol. 1. Nr. 1. 2010. Lk. 77-80.*

Summary

Epp Kõiv

Arthur Demaresti teose *Ancient Maya. The Rise and Fall of a Rainforest Civilization* kahe peatüki tõlge ja selle analüüs

Translation and Analysis of Two Chapters from *Ancient Maya. The Rise and Fall of a Rainforest Civilization* by Arthur Demarest

Master's thesis

2015

123 pages

The goal of this master's thesis was to translate two chapters of *Ancient Maya. The Rise and Fall of a Rainforest Civilization* into Estonian, and to analyze the translation procedure. The thesis is divided into two major parts – the translation itself and its analysis.

Arthur Demarest is considered to be one of the world's leading experts on the Maya, he is the author of hundreds of articles and dozens of books. The book chosen for this master's thesis is one of his newest and part of the series *Case Studies in Early Societies*. The book offers an in-depth overview and analysis of the Mayan civilization and is an important resource for students and scholars of related fields, such as anthropology and ethnohistory. However, it is also a great introduction of the Maya for people less familiar with the topic. The chapters chosen for this master's thesis deal with religion, ideology and the politics of Classic Maya states.

The source text is an informative text and can also be categorized as a scientific-technical text. However, the author has a distinct style so there is also an expressive element to it. Taking into consideration the mainly informative nature of the text, the translator decided to follow a functionalist approach. The goal of the translation was to get the original message

across as accurately as possible in the target text and also to stay true to the author's stylistic nuances. Equivalency effect was considered as attainable since the purposes of the source text and the target text are the same: to inform and educate.

There are three different cultural levels to the translation process at hand: the source text is written in English about a Maya-speaking culture and translated into Estonian. In this sense the readers of the source text and the target text are in a similar situation: the topic is similarly unfamiliar to both of them. There are already many terms in the source text that the author himself has not translated from the Mayan language. These terms were mostly very culture-specific and transferred or borrowed to the target text. For English terms the translator used through translation, calques and equivalents. Descriptive equivalent proved to be especially useful for very culture-specific terms.

Procedures of direct translation were always preferred. However, it was not always possible to use them. Since the source language and the target language are linguistically very different, the further one got from the single word level, the more it was necessary to use oblique translation strategies.

In the last part of the analysis of this master's thesis, a closer look was taken at the translation of proper names. Often the translation of proper names has been seen as unproblematic. However, all proper names are not bare labels, some of them have meanings. Many names were transferred to the target text, changes were made in the spelling of some names in order to create unity between Estonian translations of books about the Maya. Some English names with very distinct meanings were translated literally. At times the translator added short explications to names in order to make it clear what the name stands for.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Epp Kõiv

(*autori nimi*)

(sünnikuupäev: 20.04.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Arthur Demaresti teose *Ancient Maya. The Rise and Fall of a Rainforest Civilization* kahe peatüki tõlge ja selle analüüs,

(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on Krista Kallis,

(*juhendaja nimi*)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, Epp Kõiv „18.“ mai 2015